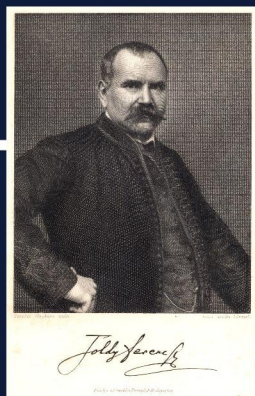


Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály



IDENTITÁS,
EMLÉKEZET,
TÖRTÉNELEM

IDENTITÁS, EMLÉKEZET, TÖRTÉNELEM

TANULMÁNYKÖTET

A Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
I. Konferenciája

Szerkesztette:

Boldog-Bernád István, Szabó P. Katalin, Tanos Márton

Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály
Budapest, 2016

Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály
Tanulmánykötet 1.

A kötet megjelenésének támogatói:
Doktoranduszok Országos Szövetsége,
Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,
Nemzeti Tehetségprogram



EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA



Nemzeti
Tehetség Program

A tanulmánykötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-15-0003 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg.

© Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2016
© Czinkóczi Krisztina, Szerkesztők, Szerzők

Szerkesztők:

BOLDOG-BERNÁD István, SZABÓ P. Katalin, TANOS Márton

Szerzők:

FURKÓNÉ G. TÓTH Anita, GOROVE Eszter, GYURIS Kata,
KASZAP-ASZTALOS Emese, KURCZ Ádám István,
NYERGES Gábor Ádám, SZABÓ Ágnes, VIGH Imre

Szakmai lektorok:

ALMÁSI Zsolt, BÁTORI Anna, BODROGI Ferenc Máté,
CZIFRA Mariann, CSONKI Árpád, DONCSE CZ Etelka,
FRÁTER Zoltán, HERMANN Zoltán,
HORVÁTH FUTÓ Hargita, KROÓ Katalin,
MOLNÁR Gábor Tamás, SZENTESI Zsolt,
TOLDI Éva, TÓTH Kálmán

ISBN 978-615-5586-08-8

Kiadja a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály



A könyvsorozat logója Toldy Ferenc 1845-ben készült litográfiája.
Nyomdai előkészítés: a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály tudományos műhely
Borító és grafikai elemek: Czinkóczi Krisztina
Tördelőszerkesztő: Bársony Dávid
Nyomdai munka: Kontraszt Plusz Kft.
Felelős vezető: Barta Ákos

Előszó

„A tudomány hasonlít a művészethez,
mint ahogy a japánoknál a betűk is virágokhoz hasonlítanak.”
(Babits Mihály)¹

Jelen kiadvány mintegy hároméves célkitűzés megvalósulása. 2014. április 24–26. között tartotta a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya első konferenciáját *Identitás, emlékezet, történelem* címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A rendezvény olyan fórumot kívánt teremteni, ahol az irodalommal foglalkozó doktoranduszok bemutathatták egymás előtt a kutatási témájukat, és ahol szakmai és személyes kapcsolatok alakulhattak ki. Ezt a törekvést kifogástalanul sikerült megvalósítani. A konferencián ötvenhét, a Kárpát-medence számos egyeteméről érkező doktorandusz mutatta be kutatási eredményeit. A programot színesítette Margócsy István „Az identitás problémái Petőfi kanonizált szövegeiben” című plenáris előadása, egy kerekasztal-beszélgetés „Kárpát-medencei magyar irodalom a XX-XXI. században” címmel Boka László, Láng Gusztáv, Németh Zoltán, Toldi Éva és Papp Ágnes Klára részvételével, illetve egy informális felolvasóest a kutatás mellett szépírással is foglalkozó doktorandusz előadóink, Bencsik Orsolya, Farkas Wellmann Endre, Nyerges Gábor Ádám és Szolcsányi Ákos szereplésével. A konferencia sikeres lezárulása után azonban még maradt egy feladata az Irodalomtudományi Osztálynak: megjelentetni az előadásokból készült tanulmányokat egy különálló kötetben. Ezt a kötetet tartja most kezében az Olvasó.

1 BABITS Mihály, *Tudomány és művészet*, Nyugat, 1912/24.

A konferencia hívószavaira válaszoló tanulmányok szorosan kapcsolódó témákat, a különféle identitások, a történelem, illetve a történelmi és az egyéni emlékezet kérdéseit járják körül. Ezeknek a kérdéseknek az összetartozását az itt közölt tanulmányok több kultúra és korszak példáján is demonstrálják. A szerzők rámutatnak, hogy az emberi lét kategóriái, az én önazonossága mutatkozik meg a megőrzött és áthagyományozódott emlékezetben; hogy a nemzetek és népek története, illetve az azonosság és a változás lenyomata végeredményben maga a történelem. Tanulmánykötetünkben elválik egy új identitás létrejötte a már kialakult nemzetek énképének lassúbb változásától, ilyen értelemben a történelem az azonosságnak, esetenként egy új identitás megszületésének a története. A kötet tanulmányai tehát sokszorosan kapcsolódnak egymáshoz a fent említett pontok által, de egyszersmind irodalomtörténeti ívet is felmutatnak, s mint ilyenek, kronológiai sorrendben követik egymást.

Azok közül a doktori hallgatók közül, akik 2014-ben részt vettek az osztály első konferenciáján, ma már többen fokozatot szerzett irodalom-történészek lettek. Jelen kötet munkálatai által osztályunk egy már élő hagyományba csatlakozhatott be. Tudományos közösségünk jelen kötettel történetet és identitást kapott.

Mottóként azért olyan idézetet választottunk, mely tudomány és művészet hasonlóságát ragadja meg, mert az irodalomban tudós és alkotó gyakran márszemélyében is azonos (ahogy azt a konferencia programjában szereplő felolvasóest is illusztrálta). A kötet első két tanulmánya nem véletlenül az egyik legnagyobb jelentőségű irodalomszervező, Kazinczy Ferenc korával foglalkozik. Szabó Ágnes és Kaszap-Asztalos Emese munkái a reformkori szellemiség tudományos és művészi érzékenységét prezentálják. Szabó Ágnes munkájának tárgya a gyulafehérvári Hunyadi-síremlékcsoport emlékezte. A szerző pontos filológiai kutatásra támaszkodva követi számon, miként fordul a tudós és művészi érdeklődés a reformkortól Hunyadi János alakja felé, miként válik a „kereszténység védelmezőjéből” országunk függetlenségének és autonómiájának megteremtője. Kaszap-Asztalos Emese Liszt Ferenc és a reformkor kölcsönösen jelentős egymásra hatásának/kapcsolatának feltárását valósította

meg írásában a kultusznak és nemzeti diskurzusformáknak vizsgálatával, s rámutatott, miként vált Liszt Ferenc a professzionalizálódó művészi zene iránytűjévé Magyarországon.

Hunyadi és Liszt Ferenc után a Karinthy-kultusz kialakulásával ismerkedhetünk meg. Az irodalmi modernség korszakába Nyerges Gábor Ádám munkája vezeti át az olvasót. A szerző jelen tanulmányában eltekint a magánember és a művész közti distinkciótól, és Karinthy Frigyes lírájának recepciós stratégiáit, az irodalmi nyilvánosság diszkurzív terét vizsgálja meg.

Jelen tanulmánykötetben először Vigh Imre írása nyit tárgya révén az idegen nyelvű irodalom felé. A szerző a hosszú életű argentin novellista, költő és irodalomtörténész Jorge Luis Borges szövegeinek interpretációiban az alternatív történetírás teoretikus hozadékait ismerteti. A Borges-novellák fikcionalitását szem előtt tartva a posztmodern történetelmélet referenciapontjaival veti össze a Borges-szövegeket. Problémaérzékeny munkájából az alternatív történetírás szakirodalmában is elmélyülhetünk. A következő világirodalmi tematikájú tanulmány Gyuris Kata munkája, melyben a szerző a Nobel-díjas, dél-afrikai J. M. Coetzee prózájának (*A barbárokra várva* [1980] és a *Szégyen* [1999]) karkai elemeivel foglalkozik igen invenciózus megközelítésben. A fiatal kutató célkitűzése az volt, hogy Coetzee és Kafka kapcsolatát filológiai és intertextuális érintkezési pontok mentén leírja.

Kötetünkben a kortárs magyar irodalom reprezentációja a határon túli magyar művészetre is kiterjed. A vajdasági magyar irodalom történetébe Kurcz Ádám Gion Nándor-tanulmánya nyújt betekintést a történelem és az Újvidéki Rádió magyar adása főszerkesztőjének életrajza felől az egységes magyar irodalomban elhelyezett *Latroknak is játszott* családregény-tetralógia (*Virágos Katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált*) értelmezésén keresztül. Gorove Eszter a tanulmánykötet szerzői között egyedülálló módon egy versciklust tesz elemzése tárgyává, a *Beszélgetések nagyapámmal*, mely Oravecz Imre Halászóember című kötetének része. Oravecz a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb szerzője, említett kötetének érdekessége, hogy falurajzként és önéletrajzként egyaránt interpretálható.

A tanulmánykötet záró értekezésében Furkóné G. Tóth Anita annak feltárására vállalkozik, hogy az elbeszélő szövegek megismerése, megértése milyen pszichológiai folyamatok révén történik meg. A szerző interdiszciplináris írása alapos elméleti és gyakorlati felkészültséggel vizsgálja az irodalmi alkotások hatásmechanizmusát.

Kiadványunk megjelenése nem valósulhatott volna meg professzoraink és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársainak támogatása, szakmai lektorálása nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki Almási Zsolt egyetemi docensnek (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Bátor Annának (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet), Bodrogi Ferenc Máté egyetemi adjunktusnak (Debreceni Egyetem), Czifra Mariannak a Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája – Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport tudományos munkatársának, Csonki Árpádnak (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet), Doncsecz Etelkának, a Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája – Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársának, Fráter Zoltán egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Hermann Zoltán egyetemi docensnek (Károli Gáspár Református Egyetem), Horváth Futó Hargita egyetemi tanárnak (Újvidéki Egyetem), Kroó Katalin egyetemi tanárnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Molnár Gábor Tamás egyetemi adjunktusnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Szentesi Zsolt tanszékvezető főiskolai tanárnak (Eszterházy Károly Főiskola), Toldi Éva egyetemi tanárnak (Újvidéki Egyetem) és Tóth Kálmánnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem).

Hálásak vagyunk továbbá a konferencia szekcióvezetőinek is, akik hasznos szakmai visszajelzéseket adtak a szerzőknek tanulmányaik előadás formájában elhangzott előzményszövegeire. Köszönettel tartozunk Bárh Dániel tanszékvezető habilitált egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Bengi László egyetemi adjunktusnak

(Eötvös Loránd Tudományegyetem), Farkas Ákos tanszékvezető habilitált egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Friedrich Judit egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Horváth Csaba egyetemi docensnek (Károli Gáspár Református Egyetem), Németh Zoltán egyetemi docensnek (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem), Nyilasy Balázs habilitált egyetemi docensnek (Károli Gáspár Református Egyetem), Orlovszky Géza tanszékvezető egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Papp Ágnes Klára intézetvezető egyetemi docensnek (Károli Gáspár Református Egyetem), S. Sárdi Margit kandidátusnak (CSc [PhD]) és egyetemi docensnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Szilágyi Márton tanszékvezető egyetemi tanárnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Timár Katalin muzeológusnak (Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum), Toldi Éva egyetemi tanárnak (Újvidéki Egyetem) és Vaderna Gábor egyetemi adjunktusnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem).

Mottónkban Babits Mihály, a Nyugat utolsó főszerkesztője (1917–1939, 1939–1941) a japán betűket virágokhoz hasonlította; ebben az asszociációs körben maradván, kötetünket úgy nyújtjuk át a szíves olvasónak, mint egy szép virágcsokrot, amelyben éppúgy vannak kifinomult és nemes rózsák, ahogy gyönyörű és életvidám, a napra kacéran kacsintó vadvirágok is.

Budapest, 2016. június 4.

*A Szerkesztők és
Tamás Péter
(aki a DOSZ ItO elnöke volt
a konferencia megrendezésének évében)*

SZABÓ ÁGNES

„A’ Hunyadiak Sarcophágja”¹

Egy ismeretlen 19. századi forrás
a gyulafehérvári fejedelmi síremlékekről

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Klasszikus magyar irodalom program
Jelenlegi munkahely: MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai
Kutatócsoport

Kazinczy Ferencről ismeretes, hogy lelkes híve volt minden olyan törekvésnek, amely valamely emlékezésre méltó eseménynek, személynek, történeti mozzanatnak állított emléket. Ilyen jellegű tevékenysége az emlékezés természetéhez hasonlóan igen sokrétű volt, leggyakrabban költői, irodalomszervezői tevékenységeinek szigorúan vett határait átlépve, lényegében művelődésszervezői feladatokat látott el azáltal, hogy a múlt kiválóságaira hívta fel kortársai figyelmét. Miközben a kiválasztott jeles események, gyűjtemények vagy személyek Kazinczy ön- és költői imázsát is megfelelően építették, a múltra vetülő dicsőség Kazinczyt is beragyogta.

Legyen szó bármilyen teendőről – akár egy síremlék megtervezéséről, akár egy portré megörökítéséről vagy értékes kéziratok, kötetek ismertetéséről –, amellyel emléket állított, kifinomult történeti és művészeti érzékenysége sohasem hagyta cserben, legtöbbször kortársait megelőzve már a jelenben meglátta a jövő emlékeit.²

1 A tanulmány az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Munkacsoport programja keretében készült és az OTKA (K81585) támogatásával jött létre.

2 ORBÁN László, *Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál – Identitásminták Kazinczy önéletrajzi szövegábrázolásában – a kulturális emlékeztetési gondolatának megjelenése = Loci Memoriae Hungaricae II. A magyar emlékeztetési kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 227–240.

1816-os erdélyi körutazása során a gyulafehérvári székesegyházba is ellátogatott, hogy személyesen tisztelegjen több történelmi kiválóság síremléke előtt. A helyszínen sebtében felskiccelt rajzokat, szöveges magyarázattal ellátott térképes ábrázolást és pár mondatos feljegyzést készített a Hunyadiak sírjairól, hogy az utazási élmények szépirodalmi megörökítésével később ő maga állítson emléket nekik *Erdélyi levelek* című művében.³ Kazinczy látogatása és megemlékezése szerepet játszott az ekkor kezdődő Hunyadi-kultusz felvirágoztatásában, beszámolója pedig referencia ponttá vált a művészettörténet számára.

A három Hunyadi és Kazinczy

A gyulafehérvári fejedelmi síremlékcsoport a művészettörténet sokszor, sokak által kutatott témája. A régészeti ásatások tanúsága szerint a székesegyházba már a 12. századtól temetkeztek, kezdetben csak egyházi, majd a 15. századtól kezdve világi személyek is. Mátyás trónra lépése után Székesfehérváron temették el az uralkodókat, de 1460-ig összesen harmincnégy fejedelmet és világi méltóságot helyeztek itt nyugalomra. Ezekből ma csupán öt uralkodói síremléket ismerünk: Hunyadi János kormányzóét, a fiáét, Hunyadi Lászlóét, a kormányzó szintén Jánosnak nevezett bátyját, Izabella királynőét és János Zsigmondét, melyek közül a három Hunyadi-szarkofág az egyetlen és egyben legjelentősebb fennmaradt világi reneszánsz síremlék-együttesünk.

A síremlékek vitathatatlan művészettörténeti jelentőségét a 18–19. század fordulóján kezdték felismerni, pár évtizeddel a Hunyadi-kultusz historikus jellegű kibontakozása és megerősödése előtt. A magyar kultusztörténetben a Hunyadi család több tagja is jelentős szerepet játszik, megítélésük az évszázadok folyamán szinte változatlan maradt. Ha egyszerűen akarunk fogalmazni, azt mondhatjuk, hogy Mátyás mindig az „igazságost”, László mindig az „áldozatot”, Szilágyi Erzsébet mindig

3 KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás.), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. Innen a címben szereplő idézet: KAZINCZY, *i. m.*, 16.

a „szenvető anyát” testesíti meg. A Hunyadi Jánost övező tisztelet azonban többértű. A kereszténység védemezőjeként ismert hadvezért a 19. század kultikus tisztelete kizárta a krónikás irodalomban betöltött hagyományos szerepéből és elsősorban már nem a pogányok legyőzőjeként ünnepe, hanem a haza szuverenitását kivívó hősként állította őt a nemzet elé.⁴ Ebben az időben tudósok, írók, történészek fordultak figyelemmel Hunyadi személye és a korszak historizáló jellege miatt lassan az egész 15. század felé, elég ha csak az Akadémiai Könyvtár alapítójának, Teleki Józsefnek a történeti munkásságára gondolunk, aki a korszak szaktudományos feldolgozásával a 19. századi történetírás egyik példaértékű sorozatát alkotta meg.⁵ Ezen túlmenően nemcsak a magyar nemzet körében övezte dicsőség az egykori gubernátort, személye a modern kori erdélyi öntudat kialakulásában is nagy szerepet játszott a 18. század végétől.⁶ A század derekán tetőző kultusz Hunyadi személyét és síremlékét nemzeti identitás-formáló szereppel ruházta fel. Addig is, de főleg az 1848-as események után Gyulafehérvár az egyik legjelentősebb nemzeti emlékezethelyünké vált: „... a fejérvári nagy templomban temettetett el, hol sarkophágja, annyi hazafi ide zárandoklásának tisztelettárgya, melyet még pár év előtt, mint a haza és kereszténység örökemlékű bajnoka halálának negyedik százados évnapján, a legnagyobb templomi ünnepélyek között, virágokkal koszoruzánk – Fejérvártt maig is látható. Eltemették őt, ki mint lángoszlop a pusztában isten választott népe előtt, vezérképp járt annyifelől megtámadott nemzetünk élén. Helyire, mit soha senki tisztább jellemmel be nem tölte, méltó utód nem léphetett.” – írja Kővári László az 1456-os események tárgyalásakor *Erdély történelme* című munkájában.⁷

4 A képzőművészet minden területén jelenlévő kultusról, annak működéséről lásd: BAKÓ Zsuzsanna, *A kultusz hatalma, a Hunyadi család ábrázolásai a Magyar Nemzeti Galéria 19. századi képeinek tükrében*, Tanulmányok Budapest múltjából, 34(2009), 93–109.

5 TELEKI József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I–XII., Bp., EMICH Gusztáv, 1852–1857.

6 Bővebben: DÁVID Péter, „*It van a legvégső óltára Pallásnak*”, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, 37.

7 KŐVÁRI László, *Erdély történelme*, II, Pest–Kolozsvár, RÁTH Mór, STEIN János, 1859, 79–80.

Gyulafehérvár viszontagságos történelme során a várost többször újjáépítették. A folyamatos szerkezeti átalakítás, egy-egy támadás utáni rekonstrukció a székesegyházba temetettek emlékét sem kímélte, a felújítások során a síremlékek, márványoszlopok építőanyagként olvadtak az utcák kövei közé, a városfalba vagy éppen a templombelsőbe. Ezekre az átépítésekre nemcsak egy-egy idegen támadás után volt szükség, hanem a székesegyház fenntartását biztosító, egymást váltó felekezetek is igyekeztek úgy kialakítani a templom belterét, hogy lehetőleg semmi ne emlékeztesse a híveket az előző felekezet otlletére, ezért általában a már meglévő oltárokat, orgonákat lebontatták és a templom másik részében újakat emeltettek.

Kazinczy látogatása idején a Hunyadi-síremlékek már nem az eredeti helyükön álltak, valószínűleg a belső átalakítások során mozdították el őket, eredeti fekvésük meghatározása szinte lehetetlen, hiszen sem az első írásos, Mátyás korabeli oklevél, sem a későbbi beszámolók nem adnak biztos támpontokat a sírokat illetően.⁸

A székesegyház átépítéseiről és a sírokról az első bővebb ismertetést 1796-ban adta ki az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság.⁹ A fejedelmi síremlékeket bemutató, ismeretlen, de feltételezhetően protestáns szerző hangjába vegyülő kétely, amely az egykori katolikusok által irányított

8 Mátyás oklevelének pontos datálása bizonytalan, mivel az okirat jobb alsó sarka leszakadt. Varjú Elemér a kolosmonostori konvent levéltárában található íratról R. Kiss Istvántól szerzett tudomást. *Magyarország műemlékei*, szerk. Báró FORSTER Gyula, Bp., Hornyánszky Knyv., 1905, 78. Az oklevél leírását és regesztáját Beke Antal közölte a *Történelmi Tárb*an. BEKE Antal, *A kolosmonostori konvent levéltára (harmadik közlemény)*, Történelmi Tár, 1897, 192. okl., 339–361. Egyéb források: Antonius SZEREDAY, *Collectio continens tabulas vetustorum*, Károlyfahérvár, 1791. és *K. Fejér-Vár Le-Írása = A Magyar Nyelv-mívelő Társaság Munkáinak Első Darabja*, Szeben, 1796, 144–157. és újabban: RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei = Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24.*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Budapest–Kolozsvar, 2003, IV–16., 297–298.

9 *K. Fejér-Vár Le-Írása = A Magyar Nyelv-mívelő Társaság Munkáinak Első Darabja*, Szeben, 1796, 144–157.

átalakítások hátrányát hangsúlyozza, valószínűleg nemcsak egyszerű felekezeti rivalizálásnak tudható be, hanem ekkor kezdett világossá válni a kortársak számára, hogy a Hunyadi-sírok kulcsfontosságú szerepet tölthetnek be a nemzet történetében, az identitásépítés zavartalanságát pedig a sírok lokalizálásával, megóvásával, egyáltalán sírhelyként való kezelésével lehetne biztosítani.¹⁰ Ennek a felismerésnek a jegyében 1766-ban Bajtay József Antal felnyitatta a szarkofágokat és mélyen leásatott alájuk, hogy megtalálja nemzeti hőseink földi maradványait.¹¹ De mivel sem temetési kellékeket, sem ékszereket, csontokat vagy más kézzelfogható ereklyét nem találtak, az üres sírok egyértelművé tették – az addig csak sejtett – a jelen és a múlt pierre nora-i megszakítottóságát, és egyúttal a folytonosságra való törekvést, a múlt és a jelen áthidalásának igényét is megteremtették. Így az előbb említett beszámoló idején a sírhelyek lassan emlékezhelyként kezdtek el funkcionálni, azaz többé nem helyezték át őket, nem pótolták hiányzó részeit más sír-emlékekből, vagy nem vitték el egyes részeit, hogy máshol felhasználják azokat.

Ha pontosan nem is lehet megnevezni a funkcióváltás időpontját, az újrértelmezés folyamata egyértelműen kitapintható: a kora újkor elsősorban még családi nyughelyként tekintett a síremlékekre, amelyeket szabadon lehet változtatni, kiigazítani vagy elvenni belőlük. A 19. századra viszont a síremlékek az erdélyi identitás egyik legjelentősebb szimbólumaivá váltak, a Hunyadi-kultusz hely egybeforr a modern kori erdélyi öntudattal. Bár Nora nem tisztázza pontosan, hogy miként működne az emlékezhelyek előtti időszak kollektív emlékezete, ha a premodern és modern kori emlékezet különbségeit keressük, részben a nora-i eredményekből, részben S. Varga Pál nyomán indulhatunk el, aki szerint a premodern emlékezet a múltat és a jelent folyamatszerűen, egyben kezeli, míg az utóbbinál egyértelműen érzékelhető a múlt és a jelen elválasztottsága.¹²

10 *Ua.*, 152–153.

11 *Ua.*, 153. és FORSTER, *i. m.*, 82.

12 S. VARGA Pál, „... keresztetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni...” *Mohács emlékezhelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában = Loci ... i. m.*, 240–249.

Éppen ezt a viszonyt ábrázolja az a Hunyadi János síremlékével kapcsolatos történet, amely Bethlen Farkas *Erdély története* című művében olvasható:

„... az egyik hajdú rátört Hunyadi Jánosnak, Pannónia egykori Hektórjának, [...] a sírjára, [...]. Összetörte azt, és nemcsak a többi dísz lopta el, hanem egy különösen értékes jogart is, amelyet vele együtt temettek el. Egy idő múlva visszatért Erdélyből Magyarországra, és megmutatta a jogart Orsi Péter esztergomi kapitánynak, aki a gonosztevőkkel szemben kérelmelhetetlen férfiú volt. Így szól hozzá: *Fogadd el ezt a jogart, amely egykor a jeles hadvezéré, a híres magyar Marsé, Hunyadi Jánosé volt; az ő kezéből ragadtam el. Mikor azon töprengtem, hogy kinek adjam oda, senkit sem találtam méltónak rá, hogy viselje – rajtad kívül, akinek katonai erényei mindenki előtt jól ismertek.* Orsi Péter így felelt neki: *Hogyan tudod bebizonyítani nekem, hogy a jogar, amit bemutatasz, tényleg azé a nagyszerű hősé volt?* Akkor a másik odahívta három bajtársát, akik megerősítették, hogy tanúi voltak az esetnek, mikor Erdélyben kivette a jogart Hunyadi János gyulafehérvári sírjából.

Miután végighallgatta, Orsi így szólt hozzá: *Valóban jó ötlet volt, barátom, hogy ezen a széles világon nekem hoztad el ezt a jogart, és engem ékítesz vele.* Majd félrevonta, és így folytatta: *Egyébként pedig, mivel arra vetemedtél, hogy meggyalázd egy ily hatalmas fejedelem sírját, és megzavard szent lelkének nyugalmát, nem vagy rá méltó, hogy tovább rontsd a levegőt.* Azzal kezénél-lábánál fogva megbilincselte a katonát, majd felment a Duna hídjára, és rátéve a megkötorzott katonát, így szólt: *Ó, hatalmas jogar! Minthogy egykori urad, Hunyadi János téged a kezében tartva védte meg a Dunát és Magyarország többi tartományát, bátran elűzve az ellenséget, ezért te, ó Duna, fogadd el ezt, mert nem lenne méltó, hogy én vagy bárki más a kezében hordja egy ily hatalmas fejedelem jogarát! S miként ő ezzel a jogarral a kezében védett meg és oltalmazott téged, úgy most te is őrizd az ő díszt minden eljövendő időben, nehogy bárki is, bármikor megszerezhesse.* Miután ezt elmondta, a jogart a Duna hullámai közé vetette, és a hajdút is (aki pedig azt remélte, hogy nagy jutalmat fog kapni Orsitol, amiért

elhozta neki a jogart) nyomban a Dunába dobatta, mondván: *Fogadd a jutalmadat, barátom, amelyet érdemelsz, amiért felnyitottad ennek a hatalmas fejedelemnek oly hosszú időn át érintetlen sírját, és szentségtörő kezdeddel a hamvaiba nyúlva nem hagytad őt békében nyugodni.*¹³

Annak ellenére, hogy történelmi adatok nem támasztják alá Bethlen történetének hitelességét, a szituáció világos: Orsi Péter nem egy megóvándó ereklyének tekinti a jogart és ezáltal a síremléket, hanem egy olyan tárgynak látja, amely hidat képez múlt és jelen között, összekapcsolja őt Hunyadival. A létrejövő kapcsolat azonban csak saját alkalmatlanságát jutattja eszébe, ezért inkább a Dunába dobja, mintsem megőrizné az ereklyét. Ezzel szemben a modern kori emlékezetet megtestesítő sírrabló már a panteonizáció gesztusával élne, ő már a kultusz szempontjából megőrzendő tárgyat látja az uralkodói szimbólumban, és bár a jogart, mint tárgy elveszett, a kultikus történet fennmaradt.

Kazinczy és a Hunyadi-sírok

Kazinczy Ferenc 1816-os megörökítése jóval megelőzte a Hunyadi-szarkofágokról szóló, 19. századi, nyomtatásban megjelent leírásokat.¹⁴ Olyan időpontban készítette beszámolóját, amelyből más forrás ma nem áll rendelkezésünkre. Éppen ebből adódóan a szöveget olyan hiteles beszámolóként kezdte el kezelni a művészettörténet, amelynek forrásértékében senki sem kételkedett. Hogy mennyire referenciaponttá vált az erdélyi utazásról szóló megörökítés, álljon itt egy példa Entz Géza 1958-ban kiadott könyvéből: „*Batthyány Ignác... 1783-ban... a csonkatorony fedelét készítette el. Kazinczy 1816-ban már a mai lapos sisakot említi a déli tornyon, tehát valószínű, hogy az 1758-i égés után a barokk törtvonalú sisak helyett már a maihoz hasonló egyszerű fedél-*

13 BETHLEN, Wolffgangi, *Historia de Rebus Transilvanicis*, Tomus V., Lib. XI., 1789, 33–34. A magyar fordítást Szabó Ádám fordításában olvashatjuk.

14 Lásd a 8. lábjegyzetet és [N.n.], *Hunyady János emléke* = Árpádia, honi történetének zsebkönyve, szerk. KOVACSÓCZY Mihály, Harmadik év, Kassa, 1838, 224–226. és P. SZATHMÁRY Károly, *Gyula-Fehérvár, II. A vár nevezetességei, régészeti és statisztikai tekintetben*, Vasárnapi Ujság, 1868. április 19., 190–191.

*szék került a toronyra.*¹⁵ Entzhez hasonlóan a 20. század elején alkotott történész, művelődéstörténész generáció tagjai közül többen, Veress Endre, Boncz Ödön vagy Forster Gyula alapozta kutatásait Kazinczy Ferenc visszaemlékezéseire. Más források hiányában még ma is ehhez a szöveghez nyúlnak vissza a kutatók, legutóbb például Szabó Péter idézte hosszan az *Erdélyi levelek*ben található részletet, amikor rekonstruálni próbálta a fejedelmi síremlékek eredeti modelljét. Szabó megállapítása szerint Kazinczy Gyulafehérváron egy olyan szakrális térbe lépett be, ahol a glorifikálás aktusát a fejedelmek egymás közötti viszonyának szimbolikus összefüggéseiben értelmezhetette.¹⁶

Mivel a gyulafehérvári látogatást megörökítő részletek egyszer sem maradtak ki az *Erdélyi levelek* egyik változatából sem, ezért a beszámoló alakulástörténetéből következtetéseket vonhatunk le Kazinczy biografikus szövegeinek működését illetően. Kazinczy szépirodalmi alkotásaira, munkamódszerére jellemző, hogy nagyon sokszor nem pusztán saját emlékeit, megfigyeléseit vetette papírra, hanem baráti kiegészítésekkel, újságokból, lexikonokból kiragadott adatokkal egészítette ki prózáját, amelyekkel ezen szövegek forrásértéke még egyáltalán nem csökken, de az addig pusztán neki tulajdonított szövegek összekapcsolhatók más, nem Kazinczy által szerzett szövegekkel is, az életmű intertextuális hálózata bővül. Kazinczy olyan aprólékosan és mindenre kiterjedő részletességgel képes bemutatni egy-egy festményt, tájat vagy épületet, amely kétségtelenné teszi mindenki előtt, hogy a szerző alapos ismerője a bemutatott tárgynak. Leírásai általában annyira plasztikusak, hogy az olvasó egészen egyszerűen elhiszi, hogy a sorok Kazinczy benyomásait, a saját szemével látottakat tükrözik. Ha ezeknek a szövegeknek végigkövetjük az elő- és utóéletét, jelen esetben a vizsgálódást a rekonstruálható utazástörténettel kezdjük, láthatjuk, hogy Kazinczy 1816. augusztus 19-én csak pár órát töltött a gyulafehérvári székesegyházban. A Hunyadi-sírok leírása azonban olyan autentikusnak tűnik, mintha Kazinczy csak a gyulafehérvári székesegyház ismertetése céljából utazott volna Erdélybe.

15 ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Bp., Akadémiai, 1958, 126.

16 SZABÓ Péter, *Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban, Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához*, *Ars Hungarica*, 2006/1, 19–28.

Végigböngészve az évek során egyre hosszabb terjedelművé vált ismertetést, a kontextust feltáró olvasat számára egyértelmű, hogy itt nem csak az emlékek lejegyzéséről van szó, hanem egy tudatos gyűjtőmunka eredményét olvashatjuk a már kész műben.

Ahogy a Gyulafehérváron rögzített adatok itthon nagyobb narratívába szerveződtek, a sírok bemutatása egyre részletesebbé vált, a kezdeti nyolc sort aprólékos bemutatás váltotta fel.¹⁷ De a friss benyomások elhalványulásával Kazinczy egy-egy újradolgozásnál már nem az emlékeit idézte fel, hanem az emlékeket korábban rögzítő teljes szövegeket rendezte újra, így a szövegek már nem a valóban látottakról, hanem kizárólag egymásról emlékeztek meg.¹⁸ Ez indokolja, hogy szépirodalmi szempontból az ilyen típusú szövegeket nem tartjuk történelmileg hiteles dokumentumoknak, hanem az énalkotás folyamatában résztvevő újra és újra átformált önéletírásokként kezeljük, és hajlamosak vagyunk elfogadni azt a nézetet, miszerint ezeknek a szövegeknek – különösen Kazinczy esetében – az önéletrajzi szövegüniverzumon kívül nincsenek referenciáik, csak egymáshoz viszonyítva lehet értelmezni őket, a szöveg összetartó erői befelé hatnak. Jelen esetben, bár a Hunyadiakra Kazinczy által emlékezzünk és szemünket ő irányítja, az igazi vonatkozási alap nem tűnik el, a panteonállítás gesztusa az énalkotás jelentőségéhez mérhető. A szerzői én éppen azáltal válik naggyá, hogy a sírok első, igazán bő ismertetése az ő nevéhez köthető, a helyszín részben általa vált nemzeti emlékezethellyé.

Kazinczy minden bizonnyal tisztában volt a megörökítés jelentőségével, a tényszerű, pontos jellemzés érdekében több évvel az utazás után Kápolnay Antalhoz fordult segítségért. Arra kérte az Alsó Fehér Vármegyei főjegyzőt, hogy valakivel írassa le neki a síremlékeken olvasható feliratokat.¹⁹ Kápolnay válasza nem maradt fenn, de Kazinczy kérését teljesítette, minden bizonnyal ő bízta meg a gyulafehérvári könyvtárost, hogy részletes leírást készítsen a sírokról. Cseresznyés

17 KAZINCZY, *i. m.*, 28. és 497–499.

18 Erről bővebben: ORBÁN, *i. m.*, 227–240.

19 Kazinczy Ferenc Kápolnay Antalnak, Széphalom, 1819. január 8., KazLev, XXII. köt., 5564. [3687/a.] lev.

András levelét valószínűleg levélmellékletként küldte meg Kazinczynak Kápolnay. A kolligátumba kötött, négy oldalas megszólítás nélküli és feltételezhetően töredékes leírás elején Kazinczy címadása olvasható:

„A' Hunyadi' sírköve felől a' Károlyfejérvári Templomban Bibliothecarius Cseresznyés András Úr' keze.”²⁰

A kézirat keletkezési időpontját pontosan nem tudjuk meghatározni, azok az adatok, amelyeket Kazinczy bizonyíthatóan Cseresznyés leveléből emelt át az *Erdélyi levelek* kései variánsaiba, 1824 után jelennek meg a műben. A forrást teljes egészében közöljük:

[079a] A' három Hunyadi' sírköve felől a' Károlyfejérvári Templomban. Bibliothecarius Cseresznyés András Úr' keze.

A' Károly Fejérvári nagy Templomban az Isabella Királyné, és az ő Fia az iffú Zápollya János Sigmond szép *Mausoleumán* kívül a' mellyek a' mai napon is épek, vagynak még három régi nagy nevezetes *Monumentumok*, a' mellyek mostan helyheztetve állanak az ország Archivuma ajtajától nem messze, jobb kezére annak, a' ki a' Templomba a' közép nagy ajtón megyen bé, ezek az utolsó időkben tétettek ide, mert régen a' mint maga a' hely is mutatja, másut voltak, ugyan azért, hol fekügyenek ezen nagy Hérosoknak hamvai, ezen Templomba? Ma senki sem tudja: mint a' három *Monumentum* kőből vagyon kifaragva, de éppen nem szép munkával, a' mint az akkori idő hozta magával, a' középső tehát ezek között mutat egy derék ferfiut, aki királyi palástban (paludamentum) felöltözve, egy párnán hanyatán fekszik, jobb kezében egy király páltzát (sceprum) a' balban pedig egy hosszú kardot tartván, az egyik oldalán ezen [079b] temető kőnek, a' Lovag vitézek közöt való üt-közet vagyon kimetszve, a' más oldalán pedig látattnak egy Sereg Török rabok hátra kötözött kezekkel, kiket a' Lovasok vezetnek, előttük menvén kettő. 'S a' többi, utánnok, ez közönségesen ama Nagy *Hunyadi János* Magyarországi Gubernátor Mausoleumának tartatik azon írásért,

20 A kézirat eredeti lelőhelye: MTAKK K 624, 79a–80b. Filológiai adatairól bővebben: KAZINCZY, *i. m.*, 526.

a' melly a' párnán a' mellyen fekszik ezen szókkal olvastatik: IOHANNES HUNYADI CORVIN. De ezen metszés sokkal későbbi mint a' Monumentum, mert azon kívül, hogy az felírás (inscriptio) éppen arra a' helyre, a' hol vagyon nem illik, az írásmódja kerek Római betűkkel vagyon, a' 15. században pedig még Gothicus betűkkel éltek közönségesen. A' lábaknál a' Monumentomnak vagyon egy pais (scutor) lántsával által szúrva, a' mellyen az írtoztató *Gorgon* feje látszik, ezen része is eredetikeppen nem a' Monumentumhoz tartozik, mert ez fejer márványból vagyon kimetszve, a' többi része pedig azon monumentumoknak mind közönséges kőből, a' metszés is sokkal szebb itten, mint a' többi részén, más monumentumból tehát tették ezt ide későbben: a' bizonyos dolog.

A' második monumentumon, a' melly jobb felől vagyon, fekszik egy pántzélós vitéz ferfiú a' lábát egy rettenetes [080a] ordító oroszlánra tévén, jobbja felől láttatik egy szárnyas *genius*, a' ki az Hunyadi ház címerét, a' mellynek a' közepén egy holló vagyon, kezében tartja, bal felől a' másik *genius* egy más címert tart, a' mellyen egy nyelvét ki vetett agyarkodó állat szemléltetik, ezen állat farkas legyen e' vagy oroszlán a' sok metszés miatt nem lehet megkülömböztetni, a' monumentum utolsó végén megint vagyon egy címer, a' mellyen két medve láb által szúrva *kopiával (hasta)* ábrázoltatik, és a' mellyen jobb felől ezen két betűk: F. C. bal felől pedig A. K. láttatnak ezen címer is fejer márványból szép munkával kimetszve készült, tehát ez is azután másunnan tétetett ide. Ez a' Hunyadi László, a' kinek Budán feje vétetett, Mausoleuma, erre is a' László lába alatt való oroszlánra valaki Római betűkkel sokkal azután hogy sem készült volna ezen szókat metszette fel. LADISL. HUNYA CORV.

A' harmadik Mausoleum az iffiú Hunyadi Jánosé, a' mellynek felső részen ő maga egészen pántzélba felöltözve lábát egy oroszlánra téve hanyotván feküdvé ábrázoltatik: alatta közepén egyik felől egy címer vagyon, a' melyben egy sas, lábát, és szárnyát kiterítve láttatik, a' más felin [080b] más címer a' mellyben 4 folyó vizek vagynak, a' végénél pedig vagyon az Hunyadi ház tüzimere a' melyben egy Holló egy fa ágon ülven, és egy gyűrűt a' szájába tartván láttatik a' Mausoleumnak pedig szelvény kő körül az akkori időben szokásban vólt Gothus betűkkel, és

pedig apró betűkkel ezek vagynak írva: jobb felől *miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni mccccxxxiiii de huniad ze*. bal felől *hic est tumulatus iohes miles minor de huniad vocatus frater eius*.²¹ Ezen meg rövidített szó *ze* az én vitézkedésem szerént annyit tészon mind *zékelly*. Ezen vélekedésnek fundamentomát meg lehet látni *Arankának* egyik munkájában, a' melyet írt *Hunyadi János eredetéről*. Az 1434 esztendőből ki tetszik, hogy ezen emlékeztető Monumentum nem abban az esztendőben tétetett a' melyben megholt az iffiu Hunyadi János, mert már akkor nem volt Gubernátor a' nagy Hunyadi János, hanem azután tíz esztendő múlva lett, hihető, hogy ő maga az öreg Hunyadi János már Gubernátor lévén készítette örök emlékezetére ezen monumentumot az ő kedves *Atyafiának* az iffiu Jánosnak, a' kiről méltó megolvasni a' mit írt ama nagy tudományú *Budai Ferencz Esaias* a' Magyarországi polgári Historiájára való Lexiconjának II. darabján, a' 274. lapon.

A levél több adata is figyelemre méltó. Egyrészt pontos képet kapunk a sírok 1820 körüli állapotáról, Cseresznyés a fedő- és a domborműves oldallapokat is egyaránt bemutatja. Másrészt itt is szóba kerül a kormányzói sír eredetét övező bizonytalanság, amelyről korábban már Szereday is írt, de bizonyítékok híján csak a saját érzéseire tudott hagyatkozni, a prépost csak az ifjabb János szarkofágját tartotta egykorú alkotásnak. A levélből úgy tűnik, hogy a hitelességgel kapcsolatos kételyek köztudottak voltak, Cseresznyés óvatosan fogalmaz Hunyadi János esetében, a szarkofág csak a felirat miatt „tartatik” a gubernátor mauzóleumának, illetve egyértelmű, hogy a fedő- és oldallapokat más-más faragó készítette. A hitelesség kérdése a nemzeti emlékezhelyé válással egyenes arányban fog feledésbe merülni, Kőváry például már meg sem említi a sírral kapcsolatos kételyeket. Cseresznyés helyesen állapítja meg, hogy a fedő- és oldallapok nem tartoznak össze, ahogy az a fehérmárvány előlap sem volt eredetileg a szarkofág része, amelyen egy laposfaragású ovális férfimaszk látható. A Gorgont ábrázoló előlap

21 A kormányzó Vitéznek nevezett fivére az Úrnak 1434. esztendejében egyesült az égi karokkal. Hunyadról itt temették el a kisebbik Hunyadi Jánost, s az ő fivérét. (lat.)

azonos anyagú és faragású Hunyadi László szarkofágjának rövidebb oldallapjával, amelyen a Kendi család címere és az Izabella királyné által kivégeztetett két Kendi testvér monogramja: F & A K (Franciscus & Antoninus Kendi) olvasható. Cseresznyés helytelen feloldását átvette Kazinczy is, és Cseresznyéshez hasonlóan ő is tévesen közölte a Hunyadi János síremlékén olvasható feliratot, ugyanis a jobb oldalkő utolsó 'ze' szótagja nem Hunyadi székely származására utal, hanem a latin 'etc' rövidítése, amely a család Hunyadon kívüli más birtokaira utal. A halál évét is tévesen jegyezte fel Cseresznyés, a négy darab négyesnek olvasott utolsó számjegyek valójában két ötöst jelentenek. Az évszám helyesen: MCCCCXXXV.²²

Ifjabb Hunyadi Jánosról nagyon keveset tudunk, halálának pontos körülményeinem ismertek, valószínűleg 1440-ben vagy 1441-ben vesztette életét. Annak ellenére, hogy Cseresznyés nem pontosan jegyezte fel az évszámot, feltételezése még helytálló, miszerint a szarkofágot valószínűleg testvére állította. Veress Endre szerint eredetisége még akkor is kétségtelen lenne, ha az évszám vagy a minuszulás felirat nélkül láthatnánk ma a síremléket, hiszen faragásai, gótikus ízlése, az alak arányossága és az oldallapokon elhelyezett címerképek mind a 15. századi keletkezést bizonyítják.²³

A gyulafehérvári könyvtáros helytelen információi miatt feltételezhető, hogy Cseresznyés valóban a sírok mellett állva készítette feljegyzéseit, nem egy előző forrást használt fel. Ahogy a levélben utal Aranka vagy Budai Ézsaiás munkájára, úgy könyvtárosként valószínűleg találkozott Szereday Antal művével is, a feliratokat onnan is átmásolhatta volna, de akkor valószínűleg továbbörökítette volna Szereday tévedéseit, aki a „minort” „juniornak” és az 1440-et pedig 1433-nak olvasta. Bár annak ellenére, hogy Cseresznyés is vétett hibákat, egyértelműen jelezte Kazinczynak, hogy a sírok nem eredeti állapotukban láthatók, 15. századi keletkezésük bizonytalan. Megállapításai Hunyadi János sírját illetően

22 Az évszámról lásd: VARJÚ Elemér, *A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban* = FORSTER, *i. m.*, 1905, 84.

23 Dr. VERESS Endre, *A Hunyadiak síremléke és Castaldo = Magyarország műemlékei...* *i. m.*, 102.

teljesen helytállóak voltak. Verancsis Antal gyulafehérvári prépost (1539–1549) hagyatékában végzett kutatások alapján Ritoókné Szalay Ágnes bebizonyította, hogy a síremléket nem a kormányzó özvegye vagy fia állította, hanem 1533-ban készült János király megbízásából Statileo János erdélyi püspök megrendelésére. Szapolyai a szarkofág állításával egyértelműen politikai elkötelezettségét nyilvánította ki azok előtt, akik a cognac-i ligához való csatlakozása, illetve a szultánnal való egyezkedése miatt hazaárulónak, a magyar érdekeket semmibe vevő uralkodónak tartották. A törökverő hős győztes csatajeleneteit ábrázoló síremlékkel Szapolyai 1533-ban a Hunyadiak politikája mellett foglalt állás.²⁴

Az *Erdélyi levelek*ben a Hunyadi-sírokról szóló leírás Cseresznyés András közlése alapján készült, az 1824 utáni változatokban Kazinczy már részletesen bemutatja László és az ifjabb János síremlékét is. Cseresznyés jellemzését a saját stratégiája szerint alakítja, a minél precízebb ábrázolás érdekében kiiktatja a bizonytalanságra utaló jeleket, az állítólagos székely származásra utaló 'ze' szótagot Kazinczy nem is közli, de a halál évszámát és a Kendi testvérek monogramját tévesen másolja át.²⁵

Bár a Hunyadi-szarkofágokat az olvasók Kazinczy által ismerték meg, a művészettörténészek által sokszor idézett leírás filológiailag bizonyíthatóan Cseresznyés András levelével hozható közvetlen kapcsolatba, így a további kutatások során a történészeknek, archeológusoknak vagy művészettörténészeknek egyaránt érdemes ezt a forrást vizsgálniuk.

24 RITOÓKNÉ SZALAY, *i. m.*, 298.

25 KAZINCZY, *i. m.*, 306–308.

Felhasznált irodalom

- [N.n], *Hunyady János emléke = Árpádia, honi történetének zsebkönyve*, szerk. KOVACSÓCZY Mihály, Harmadik év, Kassa, 1838, 224–226.
- BAKÓ Zsuzsanna, *A kultusz hatalma, a Hunyadi család ábrázolásai a Magyar Nemzeti Galéria 19. századi képeinek tükrében*, Tanulmányok Budapest múltjából, 34(2009), 93–109.
- BÉKE Antal, *A kolosmonostori konvent levéltára (harmadik közlemény)*, Történelmi Tár, 1897, 192. okl., 339–361.
- BETHLEN, Wolffgangi, *Historia de Rebus Transilvanicis*, Tomus V., Lib. XI., 1789, 33–34.
- DÁVID Péter, „*Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*”, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Bp., Akadémiai, 1958.
- K. Fejér-Vár Le-Írása = *A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' Munkáinak Első Darabja*, Szeben, 1796, 144–157.
- KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás.), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.
- KÖVÁRI László, *Erdély történelme*, II, Pest–Kolozsvár, RÁTH Mór, STEIN János, 1859.
- Magyarország műemlékei*, szerk. BÁRÓ FORSTER Gyula, Bp., Hornyánszky Knyv., 1905.
- ORBÁN László, *Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál – Identitásminták Kazinczy önéletrajzi szöveg-hálózatában – a kulturális emlékezhely gondolatának megjelenése = Loci Memoriae Hungaricae II. A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 227–240.
- P. SZATHMÁRY Károly, *Gyula-Fehérvár, II. A vár nevezetességei, régészeti és statisztikai tekintetben*, Vasárnapi Ujság, 1868. április 19., 190–191.

- RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári sír-emlékének domborművei = Történelem-kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon, Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24.*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Budapest–Kolozsvár, 2003, IV–16., 297–298.
- S. VARGA Pál, „... keresetek alkalmat a hajdanra visszanezézhetni...” *Mohács emlékezethelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában = Loci Memoriae Hungaricae II. A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 240–249.
- SZABÓ Péter, *Térszimbólika a gyulafehérvári főtemplomban, Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához*, *Ars Hungarica*, 2006/1, 19–28.
- TELEKI József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I–XII., Bp., EMICH Gusztáv, 1852–1857.
- VARJÚ Elemér, *A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban*, *FORSTER, i. m.*, 1905, 75–97.

ÁGNES SZABÓ

“The sarcophagus of the Hunyadis”

An unknown 19th-century source on the princely tombs in Gyulafehérvár

The three Hunyadi tombs in the Gyulafehérvár cathedral have been one of the most important memorial sites of our nation since the 19th century. The former governor and his family was honored not only by the Hungarian nation but also played a major role in the development of Transylvanian consciousness.

During his travels in Transylvania in 1816, Ferenc Kazinczy made notes and drawings of the three tombs and later included these in his literary work entitled *Erdélyi Levelek*. His portrayal significantly predated those 19th-century descriptions of the Hunyadi sarcophagi that were published in print. With the emergence of the cult of the Hunyadis, his report has become a point of reference the authenticity of which has never been doubted.

However, according to the results of recent research, Kazinczy supplemented his sketches with the help of the librarian of Gyulafehérvár and reworked his sketches on the basis of the detailed description provided by the librarian.

It is this source that we present in our paper.

KASZAP-ASZTALOS EMESE

Európai hazánkfia: Liszt Ferenc és a reformkor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Liszt Ferenc reformkori hatástörténetének kimerítő, akár monografikus igényű vizsgálatára mindeddig nem vállalkozott a recepció-történet, noha a téma számos vetülete – különösen a kultúratudomány vagy kultuszkutatás perspektívájából – adekvát módon volna megközelíthető. A legkézenfekvőbbnek tűnő zenetörténeti, zenetudományos diskurzus csupán résztanulmányok erejéig érinti e tárgykört;¹ összefoglalóbb jellegű munkák mindeddig csak – műfajuknak megfelelően hiányos, korlátozott ismeretanyaggal operáló – népszerűsítő kiadványok szintjén valósultak meg.² Jelen tanulmány e keretek között szintén nem vállalkozhat átfogó, több szempontot érvényesítő filológiai, értelmezői munkára, azonban szeretné felvillantani a kutatás további irányülehetőségeit, valamint számos diszciplína, megközelítésmód, iskola számára felhívni a figyelmet e periódus izgalmas, feltáratlan tartományaira.³

1 Például KACZMARCZY Adrienne, *Magyar Háromkirályok. Liszt: Krisztus-oratórium, I. 5 = Magyar Zene*, XLIV. évfolyam, 4. szám.; HERMANN Zoltán, *Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben (1838) = A géniusz kötelez*, szerk. KULIN Ferenc, Argumentum Kiadó, Budapest, 2012. tanulmányai

2 Például: MONA Ilona, *Liszt Ferenc és a reformkor 1839–40* illetve DÖMÖTÖR Zsuzsa, KOVÁCS Mária, *Liszt Ferenc magyarországi hangversenyei 1839–40. = Liszt tanulmányok*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980.

3 Hermann Zoltán (alapos lektori véleményét ezúttal is megköszönve) például az alábbi lehetőségeket vetette fel: az 1839-1840-es Liszt-sajtóanyag kultusz- illetve kritikátörténeti elemzése, Liszt szépirodalmi fogadtatására, a reformkori magyarországi utazások rekonstruálása, Liszt és a magyarországi arisztokrata, nemesi rajongóinak kapcsolata.

Első feladat természetesen mindenképp az alap kutatás, a rendelkezésre álló adatok, korabeli újságcikkek, naplóbejegyzések, visszaemlékezések, egyéb történeti, elméleti reflexiók egybegyűjtése, mely bármely későbbi revizionáló olvasat, interpretáció előfeltételét teremtheti meg. A konferencia és tanulmánykötet hívószavait érvényesítve mindebből most egy metszetet láttathatok, mely az identitás köré rendeződik: nézőpontom látószögét azonban biztosíthatja, hogy a témát illetően már alapos gyűjtőmunkát végeztem, így az eddigieknél tágasabb háttérrel támaszkodhatom, még ha itt mindebből alig néhány adat sorakoztatható is fel. Egyúttal remélhetőleg az is megragadhatóvá válik, hogy e feltérképezés a tudományos eredményeknél lényegesen nagyobb téttel bír: a kulturális emlékezetben⁴ ugyanis számos leegyszerűsítő, heroizáló értelmezés minden kritikai reflexió nélkül hagyományozódhatott.⁵ Ennek egyik emblematikus példája, hogy a mai napig szívósan él a köztudatban az az Alan Walker nagymonográfiájában is hangsúlyos adat, miszerint Liszt 1838-ban Bécsben nyolc fellépésből álló koncertsorozatot adott a pesti árvízkárosultak javára,⁶ noha minden korabeli tudósítás egyértelműsíti, hogy a virtuóz kizárólag az első koncert bevételét ajánlotta a katasztrófásújtottak számára. Bár Christopher H. Gibbs a bécsi koncertek számos legendájának leleplezésére vállalkozott, ennek – esetenként szintén kritikával kezelendő – kutatási eredményeiről

4 „Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.” A múlt (mely természetesen mindig a jelenben kibontakozó és jövőre irányuló, komplex idősíkok dialektikájából építkezik) újrarajzolása a folyton formálódó diskurzusok, a „mindenkori jelen értelmi szükségletei” felől is motiválttá válik, miután a „tovahaladó jelennel változó vonatkoztatási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése.” ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999, 42, 43, 49. A kollektív emlékezet elfogultságáról, korlátozott érvényességéről: HALBWACHS, Maurice, *A kollektív emlékezet = Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*, szerk. FELKAI GÁBOR, NÉMEDI DÉNES, SOMLAI PÉTER, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, 403-432.

5 GIBBS, Christopher H., „Just Two Words. Enormous Success”. *Liszt's 1838 Vienna Concerts = Franz Liszt and His World*, edited by Christopher H. GIBBS, Dana GOOLEY, Princeton University Press, 2006, 167-205.

6 WALKER, Alan, *Liszt Ferenc. A virtuóz évek*, Zeneműkiadó, Budapest, 1986, 267-268.

a magyar recepció kevésbé vesz tudomást; a bicentenáriumra készült *A géniusz kötelez* című kiváló kötet ide vonatkozó tanulmánya például továbbra is ezt az információt sugallja.⁷

Liszt Ferenc és a reformkor kapcsolata mindkét fél számára meghatározó jelentőségű, függetlenül attól, hogy Liszt csupán rövid látogatások erejéig vett részt a korszak intenzív szellemi életében. E periódus magyar zenei eseményeit elsősorban nem is jelenlétével differenciálta vagy tette színvonalasabbá (mint például Erkel Ferenc vagy akár Schodelné Klein Rozália), hanem az épp alakuló, professzionalizálódó művészi zene tájékozódási pontjaként, sarkcsillagaként. A kapcsolat hordereje természetesen fordítva is releváns: a Liszt életmű bizonyos aspektusai a reformkori koncertek és azok hatástörténetének alapos ismerete nélkül korlátozottan értelmezhetők csupán.

E korreláció feltérképezése során tehát kísérletet tettem Liszt reformkori turnéiról született beszámolók, korabeli dokumentumok egybegyűjtésére, és bár e filológiai feltárás aligha tekinthető befejezettnek, Liszt hazai látogatásáról született reflexiók olyan korábban magyarul nem elérhető fordítása nyújthatott alapot, mint például Franz von Schober osztrák műkedvelő *Briefe über F. Liszt Aufenthalt in Ungarn* című⁸ Liszt által is „lektorált”, külső nézőpontból ki-, illetve betekintő visszaemlékezése. E szövegek narratív megoldásai könnyen lehetővé teszik, hogy a nemzeti identitás kulturális reprezentációinak emlékezetpolitikai diskurzusokban gyakorta felvetett kérdéseit, problémáit „feszegessem”, hiszen Liszt reformkori turnéi egészen új és provokatív helyzetekben állítják előtérbe a kor számára sajátosan kitüntetett önmegismerés és identitás-képződés különféle vetületeit. A koncertek kultúrtörténete, az előadások és a körjük rendeződő performatív események kapcsolata a résztvevők többes perspektívájából vizsgálendő, a kölcsönös meghatározottságra való tekintettel tehát a szöveg néhány felvetés erejéig Liszt személyes identitását érintő mozzanataira is kitér. Hosszasabban azonban a jelenség

7 HERMANN Zoltán, i.m., 237.

8 SCHOBER, Franz von, *Levelek Liszt magyarországi tartózkodásáról*, Liget, 2015/május, ford. TAKÁCS Ilona, 14-46.

másik oldalára fókuszál, arra hogy az épp formálódó, identitáskonstruáló diskurzusok számára hogyan válik Liszt neve jelöltté és jelölővé egyszerre, vagyis hogy a kortársak hogyan hozzák létre „saját Lisztüket”, hogyan válik a híres zeneszerző a „nemzeti nagyelbeszélés” részévé?

Felvetődik, hogy egyáltalán lehetséges-e az identitás folyton alakuló és különbözően (re)konstruálható jelenségéhez szövegek segítségével közeledni, amennyiben ezek a szövegek (ideológiai értelemben legalábbis) sokszor a rögzítés-azonosítás intenciójával nyilvánulnak meg. A korban minden Lisztet tematizáló narratíva működteti az azonosságot, a közös eredet felmutatásának retorikáját, miközben ugyanazokról az eseményekről nyilvánvalóan több autentikus elbeszélés is létezik. E dolgozat épp ezért a párhuzamosan működő narratív folyamatok, egymásnak olykor ellentmondó társadalmi gyakorlatok szembesítését, elemzését tűzte ki céljául. Ez természetesen a sosem megismerhető egészről csupán egy lehetséges szeletet metsz ki, mely ráadásul a jelen dialektikai felől tekint a múltra, ilyen értelemben tehát nem az igazság kizárólagos kimondására törekszik, hanem egy reményei szerint konstruktív interpretációra.

Az identitás *elbeszélésekor* nem hagyható figyelmen kívül azonosság és alteritás kapcsolatának hermeneutikai aspektusa, az önmegismerésnek az abszolút más létben, az idegenségben létrejövő mozzanata,⁹ kiváltképp, hogy ez jelenthet bevezetést Liszt éppen létrejövő-alakuló magyar identitásának szövevényes történetébe, valamint kapcsolódhat azokhoz a narratív vizsgálódásokhoz is, miszerint „az én nem közvetlenül, [hanem] csupán közvetve érti meg magát, különböző kulturális jeleken keresztül megtett kerülőutakon.”¹⁰

9 Vö. FEHÉR M. István, „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, az az éter mint olyan...”. *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege = Identitás és kulturális idegenség*, szerk. BEDNANICS GÁBOR, KÉKESI ZOLTÁN, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, OSIRIS KIADÓ, Budapest, 2003.

10 RICOEUR, Paul, *A narratív azonosság = Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ JÁNOS, THOMKA BEÁTA, Kijárat Kiadó, Budapest, 2001, 23.

Mindenekelőtt megemlítendőek a zenetudományos diskurzus tárgyilagos, műelemzéseken alapuló vizsgálódásai, ahol különösen inspiráló lehet Kaczmarczyk Adrienne *Magyar Háromkirályok* című tanulmánya. Liszt korszaka (vagyis a romantika, romantikák – különösen a kelet-európai romantikák – paradigmái) minduntalan a nemzeti hovatartozás, így lokalizálva a magyarság, a „ki a magyar?” kérdéssel szembesült. Liszt személyes élettörténetében ennek első reprezentatív nyoma, ha úgy tetszik, pretextusa a Bécsben, pesti árvízkárosultak javára adott koncert, illetve Liszt ennek kapcsán született levele Lambert Massarthoz. Ez utóbbiról már Hermann Zoltán is megállapította, hogy a „romantika képszerű retorikája” jellemzi,¹¹ pontosabban, hogy Liszt „magyarságát” ekkor még elsősorban a kor romantikus szerepei, szerepdilemmái motiválhatták. Hogy a levelekben a korszak mintázatairól, például az egzotikum iránti vágyról, vagy akár egy Chopiné-hez hasonló kelet-európai romantikus „pózzról”, és nem a „valós haza” által gerjesztett érzelmekről van szó, bizonyíthatja, hogy Liszt ekkor már tizenöt éve nem jár az általa is „távoli és vad” jelzőkkel körülírt Magyarországon.

Liszt saját magyarságával az 1839/40-es turnéja, illetve Vörösmarty hozzá intézett ódája folyamányaként kezdett el komolyan, etikai és esztétikai síkon is foglalkozni; művészi értelemben is reagálásra készítette az a felelősség tehát, amelyet a magyarok támasztottak iránta. Vörösmarty ódájában Lisztet a magyarság zenei képviselőjére kérte fel, erre azonban Liszt saját bevallása szerint csak egy-másfél évtizeddel később tudott érdemben válaszolni. A *Magyar Dallok*, illetve később a *Magyar Rapszódia*kugyanismég csupán feldolgozásaiakorban magyarként értékelt verbunkos zenének; ezt az 1850-es évekre azonban Liszt magas művészi szinten, stílusa mélyebb rétegeibe is beépíti. Ekkorra a kor modern műzenéjének egy formaproblémájaként érti meg a verbunkos dallamvilágának elemeit (vö. *Hungária, Erzsébet legenda*, ill. a *Krisztus oratórium* vonatkozó részei), vagyis már nem pusztán felszínen mozgó, „divatos” vagy érzelmi, hanem mély, intellektuális kapcsolat fűzi a magyarsághoz, amely reláció esztétikai médiumokon keresztül artikulálható.

11 HERMANN Zoltán, i.m., 239.

Liszt magyar-identitásának kialakulása emellett egy általánosabb önmegértési paradigmába is illeszthető, kapcsolódva a hermeneutikának ahhoz a létmódként definiált követelményéhez, mely az idegenségtapasztalatot az identitás alapvető attribútumaként határozza meg. Bartók Béla akadémiai székfoglalójában Liszt központi sajátosságaként határozza meg nyitottságát az idegenség iránt, szüntelen dialógusait az újjal, ismeretlennel. „Liszt kora előtti és Liszt korabeli nagy zeneszerzők közül egy sem volt, aki annyira engedett volna a legkülönfélébb, a legkülönözöbbs, a legheterogénebb hatásoknak, mint Liszt.” „Liszt [...] átadta magát a legellentétebb, szinte összeolvaszthatatlannak látszó elemek befolyásának.”¹² Az elmozdulás a „saját” pozíciójából, a legkülönfélébb, legellentétebb tartományok integrálása, vagyis „az én mások közvetítésén keresztül megalkotása lehet önmagunk feltárásának autentikus eszköze”.¹³ A művészi struktúra kitüntetetten segít hozzáehhez az-önformáláshoz, és jól reprezentálja az önmegértés folyamatát az idegenség tapasztalatán keresztül; vagy ahogyan Bartók állapítja meg Lisztről: „Amit ő ezekből az *idegen* elemekből teremtett, az félreismertetlenül Liszt-zene lett.”¹⁴

A dolgozat a továbbiakban kronologikusan halad Liszt reformkori koncertjeinek sorában, kezdve 1823-as pesti bemutatkozó és egyben búcsúzó koncertjével (Nyugat-Európába indulása előtt), folytatva a már „pretextusként” említett 1838-as bécsi fellépésével, melyet követnek a legtöbb reflexiót kiváltó 1839/40-es pesti, nagy „visszatérő” koncertek, illetve az 1846-os Dél-Magyarországot, Erdélyt is bejáró előadói utak.

Nemzet, magyarság, haza – történetileg változó fogalmak, melyek jelentésköreiben a reformkor kitapintható változást hoz; leegyszerűsítve a különben korszakolhatatlan folyamatok komplexitását, a nemzetállamiság kialakulásával egy időben halványul el a hungarus tudat addig produktív használata, használhatósága is;¹⁵ Szűcs Jenő fogalmait kibontó

12 BARTÓK Béla, *Liszt Ferenc. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában* = Nyugat, 1936. március, 171.

13 RICOEUR, Paul, *A narratív azonosság*, i.m., 24.

14 BARTÓK Béla, *Liszt Ferenc*, i.m., 172. [kiemelések tőlem, AE]

15 Ennek nagy ívű, az esszé műfaján keresztül revelatív erejű elmélkedését lásd: MÉSZÖLY Miklós, *Tudat és nemzettudat = A negyedik út. Magyar konzilium*, Jelenkor

S. Varga Pál terminusaival kifejezve: az államközösségi identitás ekkor mozdul el a hagyományközösségi nemzettudat felé. Igen tanulságos, hogy a 11 éves Liszt Ferenc első pesti koncertje kapcsán (1823-ban) a korabeli tudósításokban még a korábbi eszmevilág, a hungarus-attitűd nyomai bukkannak fel. A *Tudományos Gyűjtemény* szöke ifjacsját Sopron Vármegyeiként mutatja be, és búcsúzóul azt kívánja számára, hogy „külföldön is Hazájának betsületére lehessen”;¹⁶ a *Hazai és Külföldi Tudósítások* pedig így fejezi be a csodagyermekről szóló beszámolóját: „Mi ezen Szép Léleknek tsak azért is egésséget és hosszú életet kívánunk, mivel Hazájának kívánta előbb tisztelete díját lefizetni, minekelőtte Francia és Anglia Országokba menne. Ahol bizonyára a Magyar Talentumoknak betsületet fog szerezni.”¹⁷ A nyelvhasználatnál is fontosabb születési hely említése és a külföldi peregrináció támogatása mellett – melyek még a korábbi hungarus tudat jeleiként olvashatók – már feltűnnek az új paradigma, így a nacionalizmus és a romantika attribútumai is. Lisztet apja magyaros dolmánykába öltözteti, a gyermek Liszt záró számainak egyike pedig az „esmeretes Rákótzai Mars”: ezek már a nemzeti identitás új követelményeit, a *magyar* kulturális, történeti hagyományok ápolását, a közös kulturális és történeti emlékezet szükségességét idézik meg.

Liszt bécsi fellépésének és a pestiek számára adott koncertjének számos és különféle motivációja közül néhány már láthatóvá válhatott a fentiek során. Roppant izgalmas, hogy Liszt romantikus-nemzeti hovatarozásának kiáltványa (Lambert Massart-levél) sokkal elkötelezettebb közösségtudatról (még ha itt elsősorban narratív identitásról van is szó)¹⁸ tesz tanúbizonyságot, mint Liszt bécsi megjelenéséről beszámoló bármelyik korabeli magyar reflexió. A hazai tudósításokban

Kiadó, Pécs, 2010. Különösen: 49. oldal.

16 *Tudományos Gyűjtemény*, 1823. 7. évf. 8. szám, 122-123.

17 *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1823. Pünkösdi hava 3., 281.

18 Ez a Liszt életútban először megalkotott, illetve újjáalakított Én, melynek létrehozása során önmaga elbeszélő formái és azonosulási mintái közt történő, egyáltalán nem veszélyes tévelygés (vö. Ricoeur) első manifesztumát nyilvánította ki, természetesen egy életfogytig tartó dialektika első lépését tette meg.

ugyan már fel-felvillan az a később oly fontos motívum, az „európai hazánkfia” vágyott identitásformáló eszménye, ez a szerep azonban 1838-ban még csupán egy-egy elvétett jelzős szerkezetben jelenik meg a magyar lapok hasábjain. Amellett, hogy időnként rögzítik Liszt magyarságát, értékelik hazafiasnak ítélt cselekedeteit (hiszen az identitás tudatos közösségvállalást is feltételez, Liszt segélykoncertje pedig értékelhető a károsultakkal való szolidaritás gesztusaként), fellépését a magyar tudósítók sokkal inkább művészi, esztétikai szempontból értéklik. Liszt árvízi segélykoncertjét a hazai recepció majd 1839-ben fogja az akkor zajló események hatására újra tematizálni, sőt újrakonstruálni, vagyis beleilleszteni az épp létrejövő, hagyományteremtő nemzeti paradigmába. Nem véletlen, hogy Lisztet e tetteért nem 1838-ban, hanem 1840-ben fogják Pest város díszpolgárává avatni!

A 1838-as leírások kétségtelen jelentősége, hogy érzékelik a paradigma-váltást, amely a „nyugalmas, művészileg nemes” (értsd: klasszicista) játéku Thalberg és az „indulatos, lelkes és szenvedélyes” (vagyis romantikus) Liszt előadása között végbement. Petrichevich Horváth Lázár *Athenaeum*-ban megjelent irodalmi leveleiben például így körvonalazza a stílusfordulatot: „Thalberg, az ifju német művész, nemesb engedékenységgel veti magát alája művészi szép, és *classicitas* örök szabályainak [...], míg Liszt [...] *nem ösmer se formát, se modort, se semmi szabályt*”.¹⁹ A *Hirnök* című lap – némi malíciával megfűszerezve – a közönség pillanatnyi zavarával is érzékelteti a változás súlyát (vagyis az elvárási horizont kialakulásának kisebb zökkenőjét): „a publicum mintegy meg vannak ütközve azon magasztalásokon, mellyeket kevéssel ezelőtt egy Thalberg s egy Wieck Klára kétségkívül jeles játékára talán igenis bő kezekkel halmoztanak, s most nem találnak többé szót Liszt tehetségének s műszüleményeinek méltányolására.”²⁰

A kortársak számára ekkor tehát Liszt európai *korszeriúsége* az, ami a nemzeti identitás konstruktív motívumává avatható: Lisztben elsősorban a „modern” művészet képviselőjét, és kevésbé a hazafit konstatálják.

19 PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár, *Levéltöredékek* = *Athenaeum*, 1839. december 29, 808. [kiemelések tőlem, KAE]

20 *Hirnök*, 1838. április 30. [oldalszám nélkül!]

Ezért lehet, hogy Petrichevich Horváth Lázár, aki később számos írásában határozza meg Lisztet a nemzeti identitás fontos inspirálójaként, említett leveleiben minden érzelmi fenntartás nélkül még francia francia művészként mutatja be Lisztet, francia jellemét, sajátos francia allűrjeit hangsúlyozza, naplójában pedig meg sem emlékezik magyarságáról, egyszerűen soproni születésűként mutatva be a virtuóz világsztárt.²¹

Liszt nagy visszatéréséről, az 1839/40-es pesti turnéjáról született, rendkívül gazdag reflexiók közül még csak a fontosabbak sem érintettek e tanulmány keretei között, itt csupán a korabeli recepció szűk ismertetésére vállalkozhatok; noha az egyes cikkek, visszaemlékezések önmagukban is külön tanulmány tárgyát képezhetnék.

A bevezetőben felvetettek felé tájékozódva (vagyis hogy az épp alakuló „nemzettudat” hogyan „talál rá” Liszt jelenléte folytán a különböző, jól hasznosítható identitás-koncepciókra) az 1839/40-es fogadtatástörténet vezérmotívumává Franz von Schober egyik mondata emelhető; ennek kitüntetett rangot biztosít, hogy Schober (noha aktívan részt vállalt Liszt 39/40-es turnéjában) osztrák hivatalnok-műkedvelőként relatíve kívülálló nézőpontból lehetett képes rátekinteni egy rajongásig fokozódó *nemzeti* esemény elfogultságaira. (Ő az egyetlen például, aki rögzíti, hogy a Lisztet kisajátító hazafias érzület a nemzetiségek, így például a csehek, németek számára jogos ellenérzéseket válthatott ki!) *Leveleiben* ezt írja: „Liszt egy nemzeti eszme hordozójává lett, hírnevét Magyarország szellemi felvirágzásával hozták összefüggésbe, [...] egyes egyedül ez az összefüggés fogja kellőképpen megvilágítani a *felgyorsult eseményeket*.”²²

A Liszt-jelenség sikerének, identitásteremtő erejének alapja az a demokratikus tény, hogy zenéje és fellépése a reformkor rendies berendezkedése ellenére minden társadalmi osztály számára felajánlotta a közösségi azonosulás lehetőségét; a legelőkelőbb arisztokratáktól kezdve a doborjáni falusiakig, a reformszellemű radikálisokkal folytatva egészen

21 *A Petrichevich család naplói*, s.a.r. PETRICHEVICH HORVÁTH Emil, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs, 1941, 46.

22 SCHOBER, FRANZ VON, *Briefe über F. Liszt Aufenthalt in Ungarn*, Schlesinger'sche Buch und Musikalienhandlung, Berlin, 1843, 16. [ford. Takács Ilona] [kiemelések tőlem, KAE]

a klérusig. Liszt a korban tehát először és talán egyedüliként össznemzeti narratívát, közös viszonyulási pontot teremtett, így válhatott azonnal (és nem csupán történeti távlatból!), senki által meg nem kérdőjelezve a nemzeti nagyelbeszélés egyik reprezentatív főhősévé. Hasonló megállapítást tesz az események egy másik külső szemlélője, Miss Pardoe, „egyike a legjózanabb s legfürkészőbb utazóknak”, aki a *The City of the Magyar* című munkájában így ír Liszt legfrenetikusabb, január 4-i koncertjéről: „the whole population were carried away by one common feeling, for while the royalist worshipped the *artiste* who had earned for their country a name among the virtuosi of Europe, the reformers saw in the *man* a patriot who loved that country better than his own fame; [...] he was attended to [...] all the young men of family and fortune in the city, the tradesmen and the students”.²³

Liszt ráadásul úgy teremt össznemzeti diskurzust, hogy egy – egészen megjelenéséig – lenézett mesterség, a „hangászat” képviselője. Számos korabeli tudósítás rögzíti a művészet mint önkifejezési forma elmozdulását a *nemzeti* önkifejezési forma felé: „kik előbb a hangászatot szeszélyes időtöltésnek, gyermeki fülcsiklandozásnak, asszonyi kényeskedésnek tartották s nevezgették, az ő föllépte után valami fősőbb fogalmat nyertek, bizonyos szellemvilág nyílt meg előttük, melyet korábban nem ismertek, s a róla hallottakat ábrándosságnak, érzelgésnek vagy százanandó ideggyengültségi nyavalyának keresztelték.”²⁴

„Liszt a maga kedves természetével, viselkedésének egyfajta fenségességgel és méltóságteljes eleganciájával”²⁵ (Schober) azonnal meghódította az arisztokráciát, mi több Liszt gesztusai épp azok voltak, melyeket saját rangbeliektől vártak (volna). A hazájáért tette kész „fensőbb” rendű/rendi ember (vö. Noblesse oblige! – Génie oblige!): ez minden korabeli lap visszatérő megállapítása, vagyis egy vágyott identitás részévé emelni kívánt attribútum: „Egyike ő azon ritka férfiaknak, kik előtt haza s hazafiság nem pusztá hangok, s kik nem szóval, hanem tettel járulnak

23 PARDOE, Julia, *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-40. Vol. III.*, London, 1840, 353. [kiemelések az eredetiben]

24 Budapesti Rajzolatok, 1840. január 7, 8

25 SCHOBER, Franz von, i.m. 28.

a hazafi közjavak előmozdításához s hiányok fődözésihez.” – szögezi le a *Jelenkor*,²⁶ melyet a *Budapesti Rajzolatok* így emel súlyos váddá: „Liszt Ferencz [...] hatalmas leczkét [hagyott] mind azon honunkban lakók vagy szülöttek számára, kik [...] félszegül hazafiskodva a jótett helyét szóval és lármákkal pótolgatják [...]. Ugyan kérdezzük, mellyik az közülünk ki [...] többet felenél tevé a haza oltárára?”²⁷

A művészet autonóm jellege azonban éppen a reduktív (ebben az esetben származással megkülönböztető) nyilvánosság ellenében teremthet egyetemességet (és a társadalom természetének újragondolását segítheti elő), egy új, tulajdonképp demokratikus, szociális identitás létrejöttét is elősegítve, amelyben tehát mindenki egyenrangú – legalábbis a korabeli tudósítások több ponton ezt dokumentálják. Budapesten, ezekben a napokban szervez először Liszt ún. művészlakomát is, amit épp a kulturális-nemzeti identitásformák heterogenitása jellemez: Liszt „a *hangművészetet* pártoló és *gyakorló* budapestiek és idegenek közül még huszat hívott meg. [...] Illy valódilag művészi lakoma Pesten még eddig nehezen adatott.”²⁸ – írja a *Honművész*. Liszt jelenléte pedig a farsangi mulatságot is demokratikus eseménnyé avatja: „A vendégek közt *minden osztálybeli* volt jelen; az uraságok vegyitve álltak a nemzeti casino tagjaival, hangművészek, műkedvelők s azok nejeivel.”²⁹

Liszt szereplésének legnagyobb hatású, tulajdonképpen folyton metaforizálódó „üzenete” ugyanakkor ez: a „hazai művészet diadala”. Ebben a diskurzusban Liszt neve jelölőként működik, vagy ahogyan Schober fogalmaz: „személye eltűnni látszott a szellemi küldetés mögött.” E sajátos nemzeti metamorfózisnak több száz nagyon különböző, izgalmas és reprezentatív jele olvasható ki a korabeli tudósításokból, ezek közül a dolgozat itt most csupán két kivételesen illusztris szimbólumot említhet. Az első Liszt január 4-i koncertje, mely a tudósítások szóhasználatában (itt egy kifejezésben szintetizálva) a „magyar művészet nemzeti ünnepeként” reprezentálódik; Petrichevich szavaival szólva ekkor

26 *Jelenkor*, 1840. január 11, 14.

27 *Budapest Rajzolatok*, 1840., január 17, 25.

28 *Honművész*, 1840. január 9, 22. [kiemelések tőlem, KAE]

29 *Honművész*, 1840. január 16, 40. [kiemelések tőlem, KAE]

„a művészet mint király hordoztaték utczáról utczára”,³⁰ vagyis a művészet olyan médium, mely köztereken közüggyé magasztosulhat, és a „nemzeti”-nek lehet autentikus hordozója.

Liszt jelölővé válásának másik „tünete”, ahogyan a személyével és művészetével azonosított „magyarság” percepciójában, a hírlapok hasábjain ő maga epitheton ornans-á válik, az alakuló nemzeti nagyelbeszélés eposzi hőségé. Miközben neve önmagában alig jelenik meg (vö. személye eltűnni látszik), helyette magasztos jelzős szerkezetekkel szerepel, melyek erős, személyén túli jelentéseket, éppenséggel az olvasóközönség, a nemzet számára kívánatosnak tartott, vágyott identitás-jegyeket sugallnak. Így „európai hazánkfia”, „nagyhírű művész hazánkfia”, „művészet csuda remekelője és derék hazafi”, valamint ezek végtelenített variációi. A Liszt személyén felülkerekedő nemzeti szerepek túlfokozását jelzi a *Budapesti Rajzolatok* egyik önironikus felkiáltása: „Liszt Ferencz művész hazánkfia (kit a czédulairó már egyszer megszünhetne művész hazánk fiának nevezni) ismét egy uj áldozattal járuland a haza oltárához”.³¹

Áttérve a késő reformkori eseményekre, Liszt 1846-os tavaszi, illetve őszi koncertsorozata olvasható Liszt nemzeti „funkcióvá” válásának történeteként, illetve akár manifesztációként is. Ennek reprezentatív jele, hogy 1846 tavaszán Liszt személye harmincöt éves korára tulajdonképp intézményesül, „muzealizálódik”, hiszen „a nemzeti muzeum igazgatójától felszólittatván hogy arczképét a nemzeti képcsarnok számára levéetelni engedné, [...] [Liszt végül] saját életnagyságu szobrát [...] ígéré átküldeni a nemzeti Muzeumnak.”³² Továbbá „Tisztelői s baráti arczképét Barabásunk művészi ecsete által levéetvén a nemzeti muzeumnak ajándékozandják.”³³ Mi több: „gr. Festetics Leó úr megígéré, hogy Lisztnek ércből öntött mellképét, melyet a művésztől ajándékban bír vala, a nemzeti múzeum számára ajándékképpen átengedendi. Tehát két becses másolatban bírandja nagy művészünket a nemzeti képcsarnok.”³⁴

30 PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár, *Kaleidoskop vagy Levelek Emiliához. Élet, irodalom, politika és művészet körében*, Buda, Gyurián és Bagó, 1842, 68. [kiemelés az eredetiben!]

31 Budapesti Rajzolatok, 1840. január 10, 18. [kiemelés az eredetiben!]

32 Jelenkor, 1846. május 10, 221.

33 Jelenkor, 1846. május 17, 232

34 Honderü, 1846. tavaszutó 12, 376

Amellett, hogy a lapok tanulsága szerint Liszt közvetítésével továbbra is a zeneművészeti és a polgárosodás eszménye ülte ünnepét, dél-magyarországi, valamint erdélyi turnéját a királyok diadalmenetéhez hasonlítják: „mit lehetne többet csinálni a fejedelmekkel vagy avval, ki a világot hódítja? [...] fejedelmekért tesznek csak annyit, mint Liszt Ferenczért.”³⁵ Liszt össznemzeti narratíva-teremtésének tehát további fontos gesztusa, hogy nem csupán a fővárosban, hanem számos kisvárosban (Szekszárdtól Zaboláig) is képviselte a művészetével az „európai hazánkfia” eszményét, az érdekegyesítést tehát nemcsak osztályok között, de térben is kiterjesztve.

E vizsgálódás felvetett szempontjai – reményeim szerint – előtörténete lehet egy jövőbeli, Liszt és a reformkor viszonyát (újra)olvasó kutatásnak, vagyis egy kölcsönös önkép-keresés narratív és performatív folyamatait reflektáltan megértő önvizsgálatnak. Más diszciplínák tanulságaiból (például az ugyancsak a 19. századot tematizáló *Nemzet és művészet. Kép és önkép* 2010-es kiállítás kritikai-elemző, reflexív koncepciójából) is merítve, rendkívül fontos szem előtt tartani az értéksemleges beszédmódot, a finoman artikulált distancia megteremtését. Liszt és a reformkor identitás-alkotó mozzanatainak a jelent (nagyon) is érintő vizsgálata ekképp segíthet felhívni figyelmünket a nemzetkarakterológiai toposzok, nemzeti mítoszok konstruált voltára, vagyis, hogy ezek nem *a priori* adottak, hanem intellektuális munkát követelnek. A téma tágabb vetülete inspirálhat abban, hogy a nemzeti identitás változó fogalmkörét az érzelmi viszonyuláson, azonosuláson túl, Esterházy Péter figyelmeztetését alkalmazva tudatosítsuk: „ne feledjük, a nemzetfogalom nem Isten adománya”,³⁶ hanem – tehetnénk hozzá – valami olyasmi, amin dolgozni kell.

35 Honderü, 1846. télelő 1., 436.

36 ESTERHÁZY Péter, *Mi a mi? = Mi a magyar?*, szerk. ROMSICS Ignác, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Habsburg Történelmi Intézet-Rubicon Kiadó, 2006, 59.

Felhasznált irodalom

- BARTÓK Béla, *Liszt Ferenc. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában* = Nyugat, 1936. március
- Budapest Rajzolatok, 1840., január 7., január 10., január 17.
- FEHÉR M. István, „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, az az éter mint olyan...”. *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege* = *Identitás és kulturális idegenség*, szerk. BEDNANICS Gábor, KÉKESI Zoltán, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 15-30.
- A géniusz kötelez. Tanulmányok Liszt Ferenc születésének 200. évfordulójára*, szerk. KULIN Ferenc, Argumentum Kiadó, Budapest, 2012.
- GIBBS, Christopher H., „Just Two Words. Enormous Success”. *Liszt's 1838 Vienna Concerts* = *Franz Liszt and His World*, edited by Christopher H. GIBBS, Dana GOOLEY, Princeton University Press, 2006, 167-205.
- Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1823. Pünkösöd hava 3.
- Hirnök, 1838. április 30.
- Honderü, 1846. tavaszutó 12., télelő 1.
- Honművész, 1840. január 9., január 16.
- Jelenkor, 1840. január 11., május 1., május 10.
- KACZMARCZY Adrienne, *Magyar Háromkirályok. Liszt: Krisztus-oratórium, I. 5* = *Magyar Zene*, XLIV. évfolyam, 4. szám, 387-414.
- Liszt tanulmányok. Dömötör Zsuzsa, Kovács Mária és Mona Ilona írásai*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980.
- MÉSZÖLY Miklós, *Tudat és nemzettudat = A negyedik út. Magyar konzílium*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2010, 37-79.
- Mi a magyar?*, szerk. ROMSICS Ignác, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Habsburg Történeti Intézet-Rubicon Kiadó, 2006.
- PARDOE, Julia, *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-40. Vol. III.*, London, 1840.
- A Petrichevich család naplói*, s.a.r. PETRICHEVICH HORVÁTH Emil, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs, 1941.

- PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár, *Kaleidoskop vagy Levelek Emiliához. Élet, irodalom, politika és művészet körében*, Buda, Gyurián és Bagó, 1842.
- PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár, *Levéltöredékek* = Athenaeum, 1839. december 29.
- RICOEUR, Paul, *A narratív azonosság = Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Kijarat Kiadó, Budapest, 2001, 15-25.
- SCHOBBER, Franz von, *Briefe über F. Liszt Aufenthalt in Ungarn*, Schlesinger'sche Buch und Musikalienhandlung, Berlin, 1843.
- SCHOBBER, Franz von, *Levelek Liszt magyarországi tartózkodásáról*, ford. TAKÁCS Ilona, Liget, 2015/május, 14-46. Tudományos Gyűjtemény, 1823. 7. évf. 8. szám
- WALKER, Alan, *Liszt Ferenc. A virtuóz évek*, Zeneműkiadó, Budapest, 1986.

EMESE KASZAP-ASZTALOS

European Patriot: Franz Liszt and the Hungarian Reform Ages

The paper focuses on the first visits of Franz Liszt in Hungary (1823, 1839/40, 1846) which have had a major impact on the formation of Hungarian national identity. Nevertheless, not only did Liszt leave a mark on identification of nation or the musical life of the capital, Pest, but so too did Hungarians affect the musician's further life and artistic methods. In spite of the correlative importance of this early relationship, academic disciplines have paid little attention of the beginning of this lifelong connection, thus several misinterpretations, simplifications or legends could circulate not just in popular but also in scientific discourses. The article aims to set up an informed context: collect crucial documents, reveal new sources, present the narrative solutions of this time and clarify what was myth and what was "real" about Liszt's presence and its influence. The paper attempts to take account of a range of variables and different perspectives, and tries to deduce from its data. These philological and also interpretative insights into the formation of national identity could highlight how essentially it is constructed, therefore it seems time to time appropriate to define.

NYERGES GÁBOR ÁDÁM

Énke és az elfeledett dalnok¹

– A Karinthy-líra bizonyos identitásairól –²

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, 1945 utáni magyar irodalom program

„Mások Énje világosan, éles körvonalakban áll előttem vagy mögöttem, megnagyítva vagy megkicsinyítve az én Énem lencséjén keresztül, de a lencse maga üveg, láthatatlan, önmaga eltűnik, mikor láthatóvá tesz másokat.”

*

„Én szeretem a szép, sima, kifejező szavakat, a mélyértelmű igéket, az artistikus fordulatokat, szeretem a tragikus szavakat, mert hiszem, hogy ezek fejezik ki az életet. Az ő szótára aljas, cinikus, szemérmetlen, közönséges, perverz élvezettel gyűjtögeti az útszéli kiszólásokat, a tömör és hetyke, zamatos jelzőket, összeszedi és habozás nélkül használja a csavargók, jasszok, durva emberek, parasztok, katonák szokincset, az argót, barátja a hitetlen, alantas, külvárosi csöcselék, a romlott rikkancsgyerek, a hitetlen városi zsidó, a züllött cseléd, a kávéházi ügynök. Szótárát ezektől lopkodta össze Énke, ezekkel a szavakkal rémit meg, ejt kétségbe, pirít el éppen olyankor, mikor a legszebb, legmélyebb, legzengőbb szavak kristályát keresem magamban. Legmélyebb perceimet tette tönkre, mikor közeledtem az élet értelméhez: a fájdalomhoz.”

*

„Ő tette tönkre a verseimet, két rím közt megszólalt hangosan, viccelve [...]”
(KARINTHY Frigyes: *Én és énke*)

1 „Egész nap sétáltunk ide oda, én egy fára, nagyon szép egyforma betűkkel belevéstem, hogy: / K.F. / A HAZA EL- / FELEDETT / DALNO- / KA / 1900. / Gyönyörű volt!” (KARINTHY Frigyes, *Gyermekkori naplók. 1898–1899; 1899–1900*, s.a.f. SZALAY Károly, Bp., Helikon Kiadó, 1987, 94.)

2 A tanulmány kisebb módosításokkal megjelent: NYERGES Gábor Ádám, *Énke és az elfeledett dalnok: A lírikus Karinthyról* = Irodalomismeret 2013/1. 65-77.

1. Engedek a csábításnak

Széleskörben ismert, lassan folklorizálódott tény, hogy Shakespeare drámáival szemben inkább a szonettjeire volt büszke, s főképp ezektől remélte az utókor elismerését. Karinthy Frigyes esetében hasonló a helyzet, egyrészt ismerjük a soha el nem készülő, tervezett főművéről szóló legendákat, másrészt azokat, amelyek népszerűségét meghozó, korabeli és (bár ezt életében még nem tudhatta) későbbi megítélését is elsődlegesen meghatározó humoros műveivel (mint az *Így írtok ti*, a *Tanár úr*, *kérem* vagy *Micimackó*-fordítása) szemben „komoly” szerzeményeinek vélt alulértékelttségéről szólnak.

S bár már kiindulási pontunk is némiképp illuzórikus, mégis, engedjünk egy pillanatig a magyar irodalmi kanonizációs és irodalomtörténeti hagyomány csábításának, amely jellemző módon kevesebb szót ejt róluk és lényegesen kevésbé maradandónak szokta ítélni a „humoros” irodalmi alkotásokat, s tegyük most (paradox módon a tisztánlátás kedvéért) mi is magunkévá ezt az attitűdöt: így vizsgálva meg, mennyire is taksálták kortársai a komoly lírikus és prózaíró Karinthyt, s miképp vélekedik durván két kötetnyi, hátramaradt nem humoros verséről, s komoly hangvételű prózai alkotásairól a Karinthy-szakirodalom. Ezeket a későbbiekben ismertetett csapásirányokat áll szándékomban összevetni (s adott esetben ütköztetni, egymásraolvasni) a szerző saját életművéről, illetve annak kortárs recepciójáról alkotott véleményeivel, megnyilatkozásaival.

Dolgozatom céljai közt ezúttal (már csak terjedelmi megkötöttségeim okán sem) nem Karinthy Frigyes műveinek megítélése szerepel, pusztán azokat a kortárs (és a nagy részben azok által is befolyásolt, napjainkig keletkezett és keletkező) olvasatokat kívánom szembesíteni, amelyek egyrészt a Karinthy-kultusz, másrészt a mindenkori vezető irodalmi kánon alakulásában elhelyezni és meghatározni igyekeznek az életművet.

2. „és ez *hogy fáj*”

Karinthy Frigyes (a magánember és az irodalmár közötti distinkció az alábbiak értelmében teljesen értelmét veszti) lírikusként érzett frusztrációira több bizonyítékot is találunk. Kezdjük mindjárt a legkézenfekvőbbekkel: a sajátkezűekkel. Az imént frusztrációkat említettem. S hogy a szóhasználat mennyire nem túlzó, igazolja maga Karinthy, aki így ír Kemény Simonnak *Zárt magánlevelében*,³ melyben, bár éppen nem lírai teljesítményét érintő támadásra reagál,⁴ reakcióját és tőle szokatlan, megdöbbenően keserű kifakadását bizvást olvashatjuk egész életművéről való gondolkodása kvintesszenciájaként is:

„Hát nézd, fiaskám. Így nem lehet elintézni egy könyvet és egy írói egyéniséget [...] Hanem én megmondom neked, mit kellett volna írnod erről a »Görbe Tükör«-ről, hogy bebizonyíthasd, rossz könyv. Mert lehet azt bizonyítani, nagyon szépen. Írnod kellett volna a szomorú magyar viszonyokról és arról, hogy *tehetséges íróknak krockit kell gyártani, jót, rosszat, ahogy jön* (édes istenem! Hát te Petőfi verseit a »Hóhér köteléből magyarázod?) és *hogyan eladja az ember a kiadónak, és ez hogy fáj az íróknak és így tovább.*”⁵

S bár Karinthy a következő zárójeles megjegyzéssel zárja írását: „(Ez is csak karikatúra, nem komoly,)” amint azt Beck András is megjegyzi feljebb már hivatkozott írásában, a válasz egésze „olyannyira rájátszik erre a modorra – hogy egyszersmind a nyegleség és fölényeskedés paródiája is, nehezen helyre tehető stílusbravúr. Szinte lehetetlen elválasztani benne a sértő hangot a féktelen és ingerkedő mókázástól: a valóságos indulat a stílusimitáció maszkjában hetvenkedik, a játékosság

3 Megjelent az Új Revüben, 1912. november 1-jén.

4 Az előzményekről Beck András *Herczeg Ferencnek tiszteletem jeléül* című írásában olvashatunk. (BECK András, *Herczeg Ferencnek tiszteletem jeléül = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 700-717.)

5 KARINTHY Frigyes, *Zárt magánlevél*, Új Revü, 1912. november 1., 74. (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

pedig valódi kioktatást takar. Karinthy a maga teremtette hangok kulisszái között cikázik, olyan perlekedő dialogikusságot hozva létre, *melyben minden kimondhatóvá válik*.⁶

S hogy nemcsak hirtelen fellángoló méltatlankodásról, idővel csillapuló sértettségről van szó, azt egy Ascher Oszkár által, a hagyatékából közreadott levél szövege is alátámasztja:

„[...] azt fejtegeted, hogy a jó utánczóknak ugyanabban a műfajban nem kiváló művészek. Aki más egyéniségét jól tudja leutánozni, az maga nem nagy egyéniség. Közvetlen ezután megjegyzed, szerény személyemmel kapcsolatban, hogy én legnagyobb sikereimet (»az írók között például«) az *Így írtok ti* című sorozatommal értem el, ahol »írókat utánoztam«. Vagyis hogy én nem is lehetek jó az írásművészetben.”⁷

Valóban igaza lehet hát Móricznak, mikor így jellemzi Karinthy hozzáállását saját poéta-szerepköréhez: „[...] nevetett ezen a szón, hogy »költő«, de hitt benne.”⁸ Olyannyira hitt, hogy levelét folytatva az *Így írtok ti*-ből, mint pályakezdésből, nemcsak elsődlegesen, hanem kizárólagosan a kritikai mozzanatot emeli ki a paródia (azaz, ahogy ő maga javítja ki az emlegetett levélben: karikatúra) meglehetősen bőséges funkciótarából. S bár a sértett-fölényes hangvétel mindkét korábban idézett ellentámadás esetében hasonló regisztert használ, ez utóbbi írásban már nyomát sem leljük az „ez is csak karikatúra, nem komoly” folyamatosan zárójelező, enyhítő, átverő gesztusának. A hangnem ezúttal kizárólag haragos és kioktató (olyannyira, hogy a szerző még saját levelét sem hajlandó szignózni, túlságosan udvarias (!) gesztusnak vélvén azt),⁹ s bár ebbe a szerepkörbe valóban logikusan illeszkedik a költő-író társait már rögtön első fellépésekor kijavító, karikírozva kritizáló, virtuóz ifjú zseni képe, a konstrukció mégis ingatag. Szalay Károlyon, Fráter Zoltánon át

6 BECK András, *Herczeg Ferencnek tiszteletem jeléül = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 715. (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

7 KARINTHY Frigyes, *Napló, életem*, vál. és szerk. SZALAY Károly, Bp., Magvető Kiadó, 1964, 741.

8 MÓRICZ Zsigmond, *Karinthy Frigyes*, Kelet Népe, 1940. március 1., 18.

9 „Nem méltatlak rá, hogy a nevemet leírjam.” (KARINTHY Frigyes, *Zárt magánlevél, Uo.*)

egészen Beck Andrásig, napjainkig foglalkoztatja ugyanis értelmezőit az *Így írtok ti* irodalmi identitása, vagy akár úgy is pontosíthatnánk: mércéje. Leegyszerűsítve: Karinthy valóban kizárólag általa rossznak tartott szerzőket/műveket karikírozott volna (logikusan továbbgondolva ezt implikálná a fenti Karinthy-idézet), avagy a jellegzetesség-jelenség-értékűség szempontja volt-e a döntő a szövegek írásakor, illetve az *Így írtok ti* anyagának összeállításakor? Esetleg is-is? Amit mindenesetre minden érdemi elemzés leszögez: a tisztán kritikai attitűd teljességgel kizárható. Márpedig, ha ez igaz, talán mégis lehet némi igazság, ha nem is a Karinthy által visszaverni-megtorolni szándékozott támadásokban, de legalább Babits emlékezésének alábbi mondataiban:

„Az irodalom lehetőségei érdekelték: hogyan írnak az írók, és hányféle módon lehet írni? Paródiasorozata voltaképp az irodalom lehetséges formáinak végigpróbálása és leleplezése: irodalmi fantasztikumok és utópiák. A közönség az *Így írtok ti* után valami *Így írok én-féle* kiállást várt; de Karinthy nem volt hajlandó »egyéni« stílust és modort vállalni.”¹⁰

Mindössze egy helyen szorul talán apró korrekcióra (avagy kommentárta) a fenti idézet: nevezetesen, bár Babits a „közönség” szót használja, bátran feltételezhetjük, hogy itt a szűkebb, szakmai kört, a kritikusok és irodalmárok alkotta közönséget érti (legalábbis az *Így írtok ti* és újabb kiadásainak sikere alapján az úgymond „nagyközönség” korántsem várt Karinthytól más, pontosabban egyéni és komoly hangot). Ellenkezőleg, pontosan a legegényibb, írói hangját legkarakteresebben meghatározó-megmutató műveit fogadta meglehetősen visszafogott, inkább a komolyabb szólalmokkal is próbálkoz(gat)ó humoristának szóló, enyhe, udvarias érdeklődés.

1924-es, Karinthyról szóló írásában Nagy Lajos még a későbbi babitsi mondatokénál is szigorúbban választja szét az írók és az *Így írtok ti* szerzőjét (korántsem egyedül a magyar irodalomkritikában),¹¹

10 BABITS Mihály, *Karinthy* = B. M., *Írók két háború közt*, Bp., Nyugat Kiadó, 1941, 200-201.

11 Fontos még megjegyezni, hogy a komoly-komolytalan, humoros-nem humoros stb. fogalmak szétválasztása a Karinthy-líra esetében szigorúan kontextuális alapon történik, elvégre a nem parodisztikus versek is (mint majdnem minden értelmezőjük siet is felhívni rá a figyelmet) hemzsegnék a könnyed lírai játékoktól és tréfáktól.

egyenesen odáig megy, hogy csak az *Így írtok ti* kvázi bohóckodásait „elhagyó”, kinövő Karinthyt hajlandó írónak tekinteni: „De hagyjuk a persziflázsokat, Karinthy is elhagyta őket, íróvá lett”.¹² És bár, ha valakiről, hát a magyar humoros irodalom egyik csúcsteljesítménye, a *Képtelen természetrajz* szerzőjéről bízást nem mondhatjuk, hogy ne lenne jártas persziflázs-ügyekben, véleményét, miszerint a komolytalan Karinthy (pontosítsunk: elsősorban a parodista) lényegében még nem író, ugyanolyan túlzónak tartom, mint amilyen egyetlen a teljes Karinthy-életmű mai megítélése. Nagy Lajos mondata mindazonáltal önmagán túlmutatva is nagyon fontos problémára hívja fel a figyelmünket: ha ugyanis a humortalansággal, nem vádolható (sőt!) Nagy Lajos is (még hozzá pont Karinthyról elmélkedvén) ennyire másodlagosnak bélyegzi a szerző életművének humoros vonulatát, abból bízást következtethetünk arra, hogy ez a másodlagos, lenézett szerep már jóval mélyebb gyökerezik a magyar irodalmi gondolkodásban,¹³ mintsem hogy egy valaki magánvéleményének tekintsük. Márpedig Karinthy Frigyes ilyen szempontból is rosszul járt: ha már nem lehetett része pályájának minden vonulatával egyforma megbecsülésben, ennek tetejében még pontosan azt az arcát is emelik ki kortársai és nyomukban az utókor, amiért a legkevesebb megbecsülés jár a Kárpát-Medencében. És hogy ezzel a helyzettel feltehetőleg ő maga is tökéletesen tisztában volt, arra többek közt megint csak a rokonlelkű jóbarát, Nagy Lajos szavai engednek következtetni:

„Ebben a korszakban a tudós ráeszmél, hogy mindig is valamennyire házicselédje volt urainak, a művész ráeszmél, hogy mindig is valamennyire az udvari bohóc szerepét töltötte be. Az író nemcsak hogy nem szellemi arisztokrata többé, hanem mint a társadalmi harcok előcsatárja: vagy bűnbak, vagy konjunkturista, sőt a toll prostituáltja, elveszti mindenképpen a tiszteletet, mely valaha még Magyarországon is kijárt neki, a tisztelet helyett gyűlöletre talál, sőt furkós botos brigantizmus fenyegeti. *Ebben a korszakban Karinthy Frigyes mélységes lelki válságban van!*”¹⁴

12 NAGY Lajos, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1924/19, 450.

13 Lásd például: „A szórakoztatás és nevetetés már ekkor megkapta alacsonyabb rendfokozatát...” (SZALAY Károly, „*Elmondom hát mindenkinek*”, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1987, 75.)

14 NAGY Lajos, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1924./19., 454., (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

2. „Mint egy becses ajándék birtokbavételét”

Nagy Lajos tehát ilyen előzmények után szögezi le, hogy Karinthy „[t]izenkét év alatt negyvennél több kötetet írt [...]. Mennyiségben balzaci munkásság, minőségben a novelláit, verseit és a *Capilláriát* tekintve, remekművek igénylőit is kielégítő.”¹⁵ Feltehetően kevés róla szóló írás melengethette ilyen nagyon a (talán nem is annyira titkon) ehhez hasonló megítélést ambicionáló Karinthy szívét, mint ez az 1924-ben, a *Nyugat* hasábjain megjelent szöveg, mely így zárul:

„Még ma is, még ebben a gyászos korban is, megvan a tréfás kedve, tud elmésen gúnyolni, kedvesen évődni és tud nevetni, nem a tiszta boldogság kacagásával, de a régi nevetésével. Hát még a tragikus, az igazi ereje! Az talán még mélyebbről, még hatalmasabb árban tör majd föl, ha egyszer egészen kinyílnak a zsilipek!”¹⁶

Természetesen voltak még olyan esetek, mikor Karinthyban saját kortársai felfedezték a tréfamesteren túl a filozófikus, komoly hangú lírikust. Ezek közül az egyik legfontosabb Babits kritikája a *Nyugat* 1930-as számából, melynek már rögtön a felütése leszögezi, hogy (ezúttal) nemcsak költővel, de mindjárt nagy formátumú, jelentős szerzővel van dolgunk, mikor Karinthy verseit olvassuk: „Néhányan, akiknek a magyar vers szívünk ügye volt, tudtuk azt és számon tartottuk, hogy Karinthy, évek során át elszórva, egypár olyan verset írt meg, melyek a mai magyar költészet legjobb alkotásai közt is büszkén állnak...”¹⁷ S hogy akkor miért is oly kirívó maga a babitsi elismerés, sőt, már egyenesen a költőként kezelés gesztusa is? Maga a recenzens már a fenti idézetben is, mintha a sorok közt kissé ezt (is) magyarázná, mikor Karinthy költői megnyilvánulásainak ritkásságáról, amúgy kifejezetten termékeny, bőbeszédű életműve ezen (legalábbis mennyiségileg) csenevész vonulatának rendszertelenségéről, majd pár sorral lejjebb pedig már arról értekezik, miként „nem illeszkedik az újabb irodalmi köztudatunkban kialakult kissé romantikus költőideálhoz”¹⁸ Karinthy „lírai profilja”.

15 Uo., 456.

16 Uo., 457.

17 BABITS Mihály, *Nem mondbatom el senkinek*, *Nyugat*, 1930/2., 144.

18 Uo. Nem is próbálja leplezni, maga hívja föl az olvasó figyelmét az egyértelműre: itt bizony Adyról van szó.

Babits maga is tehát két további alternatívát kínál¹⁹ kiinduló kérdésünkre válaszul: nevezetesen, hogyan fordulhat elő, hogy a magyar irodalom egyik legfontosabb alakjának költészete (érdemben, kevés, üdítő kivételtől eltekintve) szinte teljesen reflektálatlan mindmáig? Lehet tehát a ludas egyrészt a mennyiség, a tartalom, vagy az egyenetlen arányú közönség-siker. Esetlegis-is. Babits egyébként magaiskiter Karinthy parodista írói énjére: először ellentétbe állítva azt a *Mene Tekel* „proféta-arcot öltő”, „s a nagy pátoasz magasságaiba” emelkedő szerzőjével, hogy aztán, mintegy saját maga oldván fel a maga (kortársaival lényegében egyetértésben) bonyolítottaszembeállítást, megállapítsa: „itt [„Agyermek mostanában nyugtalan”] van azaszál is, melye versekszerzőjéta parodistaéshumorista Karinthyhoz fűzi, akivel az irodalmi lexikonok szerint azonos”. S ha már (a dolgozatomban is használt humor-szemponú megkülönböztetés létjogosultságának dacára) megvan az az egyszeg, amelyre már Kardos László 1926-os szövege is, meglátásom szerint máig érvényes tisztánlátással hívja fel a figyelmet („Az *Így írtoz ti* valódi Karinthy-könyv, amelyet költőjének nem volt oka-joga kitagadni”),²⁰ már könnyebb is összehangolni az úgymond komoly verseiben is játékos,

19 Még ha számításba kell is venni, hogy sok kritkusként is működő költőhöz hasonlatosan ő is, mintha helyenként kicsit magáról is írna egyaránt, mikor cikke tárgyáról ejt szót, legalábbis mikor arról beszél, miként tér el a Karinthy költészete a fösodortól, kinek nem lenne gyanús az alábbi jellemzés: „Ez a költészet egy lucidus intellektus fehér fényében jár”, illetve: „Mert ez az »intellektuális« poézis jól ismeri az ösztön logikátlan rejtelmait s a szenvedélyek útvesztőit: ismeri, de harmóniába fogja” és még: „Igen: ebben a nagyon friss s szinte modern költőben van valami rejtett konzervativizmus”? Ez a párhuzam persze önmagában mit sem von le Babits, amúgy többnyire meggyőződés szerint helytálló megállapításainak értékéből, a teljes cikk egy az egyben való komolyanvételétől azonban mégis óva intheti az értelmezőt (például annak tekintetében, hogy még Karinthyról van-e szó az ilyen bizonygató részeknél, mint: „Mégis, milyen távol van ez a költészet valami hideg és száraz ú.n. gondolati poézistől!” Gyanakvásunk értelmében persze kérdésessé válik Babits kezdeti elragadtatásának, ha valódisága nem is, mértéke mindenképp: mennyi része van ebben a lelkes üdvözlésben a „muzsikáló matematikus” Karinthy-nak, akinek huszonnéggy verset tartalmazó kötetében Babits „nyolc-tíz fő-fő rangút” fedez föl, a többbit, tapintatos gesztussal viszont már nem minősíti. (BABITS Mihály, *Nem mondhatom el senkinek*, Nyugat, 1930/2., 144-146.)

20 KARDOS László, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1926/1, 23.

bravúros-szellemes *komoly* Karinthyt a humorban tréfát nem ismerő humoristával: „Hangja mind ércesebb és hallhatóbb, *komolysága egyre meggyőzőbb*. De valami különös naiv és élénk komolyság ez, melyen mindvégig átlüktet a logika csillámos zenéje, amelyről beszéltünk, s átvillog a humorista kérdező szeme, átrémlik a gyermek csodálkozó arca.”²¹ S ha feltesszük, hogy Babits itt helyesen ítélte Karinthy költői nagysága felől, sajdulhat csak igazán bele a szívünk, hogy a jelek szerint úgy tűnik, mégsem volt elég hallható és meggyőző.

Míndezek mellé rakhatjuk bátran Robotos Imre kommentárját: „A kezdetektől úgy vélte, hogy félreértik, félremagyarázzák, s nem gondolati gazdagságát méltányolják, csupán virtuóz írói eszköztáráért részesítik előnyben”, amely még akkor is érzékeny és pontos látletnek hat, ha közben nem téveszthetjük szem elől: Robotos kissé regényes monográfiájában (*Utazás egy koponya körül*) nem igazán mutatkozik képesnek rá,²² hogy érdemi különbséget tegyen irodalmi (fikciós vagy félfikciós kontextusba helyezett) és memoár-jellegű megnyilatkozások között. Ettől függetlenül Robotos lényeges pontra tapint rá, hasonlóképp, mint pár oldallal később is, mikor Karinthynek a *Nyugat* 1931. évi 22. számában közreadott *Önarcképének* ebből a szakaszából idéz hosszabban:

„Ő igen, jólesett volna a *hiúságomnak*, ha *költőnek kiáltanak ki*, nagy *költőnek*, a *legnagyobbnak*, *költőfejedelemnek* – de hogy meg is játsszam ehhez a költőt, ahogy illik, ahogy őt a költészet barátai elképzelik, elborult tekintettel, a messzeségbe meredve... ködös szavakat rebegeve a pithia-széken, mintha az ihlet volna állandó a költőben s nem az ihletre való képesség – nem, ezt nem bírta volna a gyomrom. Ismertem az ihlet állapotát s hiszem, hogy lesz még benne részem – de hogy az ihlet mutassa útamat, ez a kék lidércfény, lápok mélysége fölött, nappal is – nem,

21 BABITS Mihály, *Nem mondhatom el senkinek*, Nyugat, 1930/2, 146. (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

22 Lásd az egyik lábjegyzetét („Külső megjelenéséről [Karinthyéről] Kosztolányi Dezső *Esti Kornélként* tesz említést”) és társait (igaz, hasonló összemórást már Halász László Karinthy-könyvében is találunk, szinte szóról szóra ugyanígy: „Kosztolányi pedig Esti Kornélként emlékezik vissza...”) (HALÁSZ László, *Karinthy Frigyes: Arcok és vallomások*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 36.)

ennél többre becsültem ama vakító csillagot, ott fent az égen, mikor deletől jelez! S így történt, hogy egyik fejet a másik után próbáltam ki nyakamon, ha arról volt szó, hogy mutatnom kell magam valaminek – de ha túlzott sikerem volt egy humoreszkkal, éppen úgy nyugtalan lettem, mint ahogy rögtön kapálóznom, mozognom és ágálnom kellett, hogy egy lírai vers, vagy szívbőljövő próza hatása alatt a költészet pompás ravatalára akarták emelni eleven testemet, tetszhalottnak.”²³

3. *Ebben is biztosan valami jó vicc van*

Persze Karinthy pályakezdése önmagában is megérne egy esettanulmányt. Jelzésértékű, hogy ez a rendkívül tudatos szerző, aki, mint Beck András is írja, 1912-ben egy „jól felépített írói fellépés” keretében egyszerre öt kötetrel (!) indult az irodalmi pályán (*Így írtok ti*, karcolatok, 1912., *Esik a hó*, elbeszélések, 1912., *Görbe tükkör*, karcolatok, humoreszkek, 1912., *Együgyű lexikon*, karcolatok, humoreszkek, 1912., *Ballada a néma férfiakról*, elbeszélések, 1912.), első könyvei között nem jelentetett meg versgyűjteményt. Akár úgy is fogalmazhatnánk: összehangolt időzítéssel indult egyszerre novellistaként, parodistaként, humoristaként és kritikusként (az eredeti tervek szerint az *Írások írókról* is 1912-ben kellett volna, hogy megjelenjen), költőként azonban 1930-ig (*Nem mondhatom el senkinek*) nem jelentkezett kötetrel. Mindez gyanús lehet, elsősorban abból a szempontból, hogy Karinthy lírikusi ambíciói vagy csak később nőttek meghatározóvá (azonban, amint arra többek közt Szalay Károly is rávilágít: „[a] filológia mai állása szerint Karinthy költőnek, elbeszélőnek, műfordítónak készült, s csak később módosult pályája humoros-szatirikus irányba”),²⁴ avagy ekkoriban valamilyen általunk egyelőre nem ismert okból háttérbe szorítottak a fent felsorolt szerepkörök javára. Akárhogy is, Karinthynek mindenképpen számolnia kellett azzal, hogy költőként irodalmi megítélésének alapja

23 ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül*, Kolozsvár, Dacia, 1982, 5. KARINTHY Frigyes, *Önarckép*, Nyugat, 1931/22, 497–500. (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

24 SZALAY Károly, „*Elmondom hát mindenkinek*”, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1987, 75.

(legalább első, önálló lírai kötetének megjelentetéséig feltétlenül) az *Így írtok ti* karcolatsorozata lesz, 1912 után pedig már az *Így írtok ti* óriási sikeréből²⁵ akár arra is következtethetett, hogy mindennek a megváltoztatásához talán nem is lesz elég egy végre valahára kiadott verseskötet. Mentegethetjük persze a lírikus Karinthyt a fiatalság, mohóság jól ismert sablonjával, miszerint az ifjú poéta elsősorban rövidtávon tervez és inkább indítja pályáját (már csak a kezdeti *Fidibusz*-publikációk alapján is)²⁶ a sikerrel kecsegtető karikatúra gyűjtemény darabjaival, mintsem nemkarikaturisztikus verseivel. E mellett szólna Nagy Lajos 1924-es mondata is: „Ifjúkori életével s lelki szerkezetével determinált, hogy először is azokat az irodalmi persziflázokat írta meg, amelyek az *Így írtok ti* című kötetében vannak egybegyűjtve”.²⁷

Ami a kortárs olvasói Karinthy-szemléletet illeti, továbbra is bátran hivatkozhatunk Nagy Lajos pontos látéletére, mikor így ír:

„Karcolatírói [a kifejezést ezúttal kroki-értelemben használva – Ny. G. Á.] tevékenységének bázisa az *Így írtok ti*vel szerzett népszerűsége, ezt a népszerűséget karcolataival még fokozza. Egy-egy karcolatának már az első mondatára elneveti magát a »jámbor« olvasó, akinek már kész és megváltoztathatatlan véleménye van az íróról: az egy vidám, gonoszkodó, mulató és mulattató fiatalember, akinek talán minden gondolata valami »huncutság«, akinek minden szava tréfa, akin akkor is nevetni kell, ha azt mondja: a kutya ugat, sőt ha azt mondja, hogy jaj Istenem, sőt ha elesik és megüti magát, mert hát ebben is biztosan valami jó vicc van.”²⁸

Igaz, egyes nyilatkozataival maga Karinthy is arra enged(het)te következtetni a mindenkori olvasót, hogy a *Fidibusz*os paródiakorszak, illetve az *Így írtok ti* sikere valahogy nem annyira a lírai írás mellett, vagy annak egy formájaként, mintsem inkább *helyette* jelentkezett. Ennek ékes példája 1928-as, amolyan félkomoly nyilatkozata a *Déli*bábnak:

25 „Az *Így írtok ti*vel is megtörtént a minden igazi nagy tehetségnek kijáró szakértői baklövés [...] azután egyike lett a legnagyobb magyar könyvsikereknek.” (Nagy Lajos, *Karinthy Frigyes*, i. m., 450.)

26 „Mikor az első persziflázok a *Fidibusz*ban megjelentek, két-három napig azokról beszélt az egész város.” (Uo.)

27 Uo.

28 Uo.

„Irodalmi műfajokban ismertetem tehát ezt a biogenetikus fejlődést, amit az embrió tesz meg a hal, a disznó és a majom formáján át a születésig. Ha kedvelném a paradoxonokat, mint ahogy ön tudja, hogy nem kedvelem, azt mondhatnám, hogy a nyilvánosság számára akkor írtam, amikor – 19 éves koromban – belső értelemben vett irodalmi karrieremet befejeztem, amikor a legkésebbi irodalmi műfajon, a lírán túljutottam. Ekkor kezdtem a Fidibuszba írni.”²⁹

3. Mégsem elég „sokféle tükörben mutatkozom”?

Mint arra már utaltunk, a szerző halála utáni néhány évben íródott visszaemlékezések, pályaaösszegzések, rövidebb-hosszabb életrajzvázlatok, de akár a köztudatot aktívan formáló napi- és hetilap-nekrológok is nagy mértékben hozzájárultak a ma ismert irodalomtörténeti Karinthy-kép kialakulásához. Jelzésértékű például a *Magyarország* 1938. augusztus 31-én megjelent nekrológja, amelyben, „örökre fennmarad[ó] ragyogó alkotásai” közt szó esik az *Így írtok* tíről, a *Tanár úr, kérem!*-ről, három novelláskötetről is (*Gyilkosok*, *Krisztus vagy Barrabás*, *Esik a hó*), továbbá a *Capillariáról*, a *Mennyei riport*ról, az *Utazás a koponyám körül*től, illetve, bár „a színpaddal kevesebbet törődött”, azért a *Holnap reggel*től és a *Bűvös székről* is, továbbá „pompásan” sikerült műfordításairól is. Költő azonban (legalábbis, ha a *Magyarországból* tájékozódunk,³⁰ feltehetően nem volt.³¹

Ismételten Robotos Imre nyomán idézünk,³² ezúttal az *Így írtok* ti bővített kiadásának előszavából: „[...] jobb szeretném, ha inkább semmi nyoma nem maradna annak, hogy éltem és írtam, mint annyi, hogy az *Így írtok* ti az én nevemhez fűződik – kínosan szégyellném magam,

29 SZILÁGYI Ödön, *A Parnasszus tetején*, Délibáb, 1928/3-4., 15.

30 Az eset pedig korántsem kirívó, éppen hogy példaértékű szűrőpróbaszerúsége okán áll itt most – sajnálatos terjedelmi megkötöttségeim okán – egymagában.

31 FRÁTER Zoltán, *Mennyei riport Karinthy Frigyessel*, Bp., Magvető, 1987, 335.

32 Nem áll(hat)ván meg egyszersmind, hogy újfent felhívjam a figyelmet a monográfus kiváló hetedik érzékére, mellyel idézetet választ, még ha Robotos e fent kiemelt talá-lata felett érzett örömlünket némileg be is árnyékolja, hogy az idézetet így kommentálja – véleményem szerint ezúttal tévesen ítélve –: „[E] kategorikus elhárításban föltétlenül volt valamelyes pöz [...]”

ha többet jelentene ez a könyv, akárcsak a napi események történetében is, mint amennyit az én életemben jelentett”, írja a szerző (a sors iróniájaként) mindmáig legkiemelkedőbbnek tartott és legnépszerűbb művéről.³³

Márpedig, ha a fentiek alapján elfogadjuk a feltételezést, miszerint Karinthy maga is élt a komoly-komolytalanság mentén történő megkülönböztetéssel,³⁴ továbbá többre becsülte, vagy legalábbis nyíltan is hiúbbnak mutatkozott úgymond komoly műveire, tehát valóban bánta, ha nem is az *Így írtok ti* sikerét, de annak kiemelkedő, többi művével szembeni abszolút érvényesülését („Felületesség lenne ezt a kisebbítő, elhárító gesztust a divatos világfájdalom pózának tudni be” – erősít meg minket Dolinszky Miklós); komoly dilemmához érünk a fentebb nagyon is tudatosnak minősített karinthyi pályakezdés megítélésével kapcsolatban.³⁵

Mindezek alapján ugyanis csak két lehetőséget látok. Vagy azt, hogy Karinthy, minden tudatosság és tervezés ellenére is, ifjonti fejjel némiképp elszámította magát a pályakezdés éveiben, vagy a paródiák várható sikerét becsülte alá, méghozzá nagyságrendekkel (ez azonban valószínűtlen, tekintve, hogy szinte minden róla szóló szakszöveg megemlíti, hogy a paródiák – melyek célpontjai közt ekkoriban Adyn kívül még gyakorlatilag nincsenek is nyugatosok! – már a fidibuszos első közlésekkor

33 KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, Bp., Szépirodalmi könyvkiadó, 1979, 124.

34 Ahogy arra már néhány lábjegyzettel feljebb is utaltam, mind Karinthy és kortársai, mind Karinthy utókora (meglehető biztossággal alkalmazva a kissé leegyszerűsítő kategóriákat) élt a komoly-komolytalan, vagy más terminológiával: „paródia-igazi vers” megkülönböztetéssel. Ez utóbbi bizonyult az Ungvári Tamás szerkesztette életmű-sorozat részeként megjelent *Nem mondhatom el senkinek – Versek* kötet egyik fő szervezőelvének is: „Ez a kötet mellőzte a költő néhány versét, de felvette az *Így írtok ti* néhány csakugyan önálló költői alkotásának is felfogható darabját. [...] A versparódiák így természetesen az *Így írtok ti* majdani kötetében kerülnek kiadásra.”, illetve: „A *Nyájás anyú lépénnyel-t* a *Nyugat* közölte, 1928. jan. 1-én. Talán a műfaji bizonytalanság volt az oka, hogy Karinthy nem vette fel kötetébe: Füst Milán-paródiának indul, *végül azonban igazi versé lesz.*” Ezek az idézetek is azt hivatottak igazolni, hogy bármily esetlen kategorizálási elvnek tűnjék is a humor alapján meghúzni azokat a bizonyos döntő határvonalakat a Karinthy-líra emlegetésekor, az erről szóló eddigi diskurzus terminológiája alapján valójában az említett és dolgozatomban is használt distinkciótól való eltérés igényelne (mostani és fentebbi lábjegyzetemnél hosszabb) magyarázkodást. (UNGVÁRI Tamás (szerk.), *Nem mondhatom el senkinek – Versek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 192.)

35 DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint: A Karinthy-passió*, Budapest, Magvető Kiadó, 2001, 15.

is kitörő sikernek örvendtek), vagy azt, hogy Karinthy éppenséggel a fent említett aránytalanságot is belekalkulálta irodalmi fellépésébe, sőt, talán éppen az *Így írtok ti* várható sikerétől remélt olyan áttörő sikert, amelynek, mondhatni farvizén felevezve immáron nem parodisztikus, sőt, nem humoros művei is hasonló (el)ismertségre tehetnek szert a későbbiekben.³⁶ Ez a változat egyben azt is jelentené, hogy az 1912-ben huszonöt éves, s nyilvánvalóan, a legtöbb pályakezdő íróhoz hasonlóan sikeréhes és türelmetlen fiatalember egy kicsit eladta a lelkét az ördögnek. A végeredmény pedig, hogy egészen pontosan hol is csúszhatott hiba a számításba, nevezetesen, hogy pályakezdési terveit később megbánta-e, avagy már kezdetben rosszul mérte fel, túlbecsülte nem humoros műveinek várható sikerét, gondolatmenetünk szempontjából végsősoron mellékes.³⁷

Kardos László már 1926-ban sem kerülgeti a forró kását, így summázza a fenti problémát a *Nyugat*-ban:

„A költő maga ezt a nagy hatását, népszerű kis kollekción [az *Így írtok ti* – Ny. G. Á.] később nyűgnek érezte: úgy látta, hogy ez a könyv a közönség szemében őt egyszer s mindenkorra irodalmi torzképrajzolóvá, ötletes csúfolódóvá bélyegezte. Úgy járt, mint a komikus színész, akinek legszomorúbb szavaira is csak kacajjal válaszol a karzat”.³⁸

36 Dolinszky Miklós, az 1920-as *Kacsalábon forgó kastély* egy idézett részletéhez fűzött kommentárja is ezt a teóriát látszik erősíteni: „A töretlen sikerű, megkérdőjelezetlen tehetségű író maszkjában olyasvalaki leplezi itt le magát, aki még a startvonalnál lecövekel, és az életmű megvalósíthatóságának esélyeit latolgatja.” (DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint: A Karinthy-passió*, Budapest, Magvető Kiadó, 2001, 13.) Továbbá: „(Ön)vádja, hogy az *Így írtok ti* közönségigényt generált, melyet a komoly írók háttérbe szorította, utólagos történet, annak a történetnek kivetítése, melyet magában a kötetben egyszer már elmesélt.” (DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint: A Karinthy-passió*, Budapest, Magvető Kiadó, 2001, 17.)

37 Megjegyzendő, hogy nem lévén Karinthy előtt még egy olyan szerző a magyar irodalom történetében, aki rögtön paródiákkal kezdte volna irodalmi pályáját, az ifjú Karinthy Frigyesnek sem lett volna kinek a példájából okulnia előrelátóan – ahogy ma már egy pályakezdő szerző, paródiái közreadása előtt bízvást számolna azzal, hogy hogyan járt Karinthy.

38 KARDOS László, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1926/1, 22.

Ez a (hangsúlyozzuk, még a tárgyalt szerző életében, még hozzá „hazai pályán”, a *Nyugatban* kelt) szöveg, túl azon, hogy érzékletesen diagnosztizálja Karinthy megnemértettségi (árnyaljunk: félreértettségi) komplexusát, híven szemlélteti azt is, hogy bizony, maga a humorban tréfát nem ismerő szerző is különbséget tett (szem előtt tartva, hogy a határesetek száma a distinkció meglététől is még igencsak jelentékenynek mondható) humoros és nemhumoros művei között, nemcsak „műfaji”, technikai kérdésekben, hanem azok megítélésében, velük szemben támasztott elvárásainak, illetve hozzájuk fűződő érzelmi viszonyának tekintetében is.³⁹

Döntő lényegességű belátnunk, hogy Karinthy már a bővített kiadás 1921-es megjelenésére is olyannyira elidegenedett az *Így írtok títól*, hogy szokatlan módon pont az inkriminált mű előszavában nyilatkozott (meglehetősen komoly, ironia- és gúnymentes hangnemben) a műhöz fűződő (mint a fenti idézetből egyértelműen láthatjuk), igencsak megromlott viszonyáról. Nem kell túlzott spekulációkba bocsátkoznunk ahhoz, hogy megbecsüljük, pályafutása későbbi éveit során, olvasva az őt mind egyre csak humoristaként, a magyar irodalom örök bohócaként aposztrofáló írásokat, milyen mértékűvé fajulhatott Karinthy Frigyes fent vázolt idegenkedése önnön (paradox módon viszont mindvégig gőzerővel üzemeltetett) humoros irodalmi tevékenységével szemben.

3. „Mert az a fontos, hogy figyeljenek”

Karinthy Frigyes lírai teljesítményével kapcsolatban – azon ritka kivételek alkalmával, mikor épp nem sokatmondó csendbe burkolózva agyonhallgatta, tüntetően nem kívánta észrevenni – jellemzően megszozott az utókor véleménye. Bálint György, Ungvári Tamás vagy Beck András például „lelke mélyén remek lírikusnak”, „költőnek is nagynak”⁴⁰ tartja, ezzel ellentétben Szalay Károly a *Nem mondhatom el senkinek* kötetet viszont így értékeli: „[...] zsenéiben, első kötetében az érzelem

39 Uo., 17-29.

40 BÁLINT György, *A két macska költője* = B. Gy., *A toronyőr visszapillant 1-2.*, Bp., Magvető Kiadó, 1961, 307-310.

intenzitását és a gondolat gazdagságának hiányát formai bravúrokkal, harsánysággal, bombasztikus megoldásokkal, szómágiával igyekszik pótolni”.⁴¹ S bár Szalay e kiemelt mondatában mintha inkább írna a megszokott Karinthy-sztereotípiákról, mintsem magáról a költőről, meggyőződését a későbbiekben hosszas elemzéssel igyekszik igazolni – ezzel egyszersmind el is ismerve a versek elemzésre való jogosultságát, mégha összességében Karinthy kortársaival (Adyval, Kosztolányival, Babitscsal, Tóth Árpáddal és Füst Milánnal) összehasonlítva rendre rosszabbnak is hozza ki. Fontos megjegyezni, hogy a teljes Karinthy-líráról alkotott véleménye ennél árnyaltabb, az *Üzenet a palackban* verseit például magas színvonalúnak és lebilincselően szépnek találja. Tarján Tamás egy frissen kelt írásában jelenti ki: nincs meggyőzőve afelől, hogy Karinthy nagy költő lenne.⁴² Robotos Imre sincs maradéktalanul megelégedve Karinthy költészetével, igaz, tekintetbe véve, hogy milyen szempontok alapján mond ítéletet a két megjelent Karinthy-verseskötet „költői üzeneteiről” („[a]z egyéniség és személyesség feloldása a közösségi szolgálatban [...] érdemel megkülönböztetett figyelmet”), konklúzióját, miszerint „gondolati értékei mellett sem nyújt maradandó költői élményt”, akár hízelgőnek is tekinthetjük.⁴³

Hegedűs Géza, amellet, hogy biztos érzéssel jelzi a magyar irodalomtörténetírás egyik súlyos mulasztását („Karinthy, a költőt az irodalmi közvélemény és a köznépszerűség elől sokszoros függönyökkel takarja el Karinthy, a novellista, Karinthy, a fantasztikus és filozófiai regények írója, Karinthy, a humanizmus rendszertelen bölcselője és harcos publicistája, meg Karinthy, a drámaíró”)⁴⁴, elsődleges írói vonásának tekinti Karinthy pályájának lírai vonulatát. Mint írja:

41 SZALAY Károly, „*Elmondom hát mindenkinek*”, Bp., Kossuth, 1987, 255.

42 TARJÁN Tamás, *Nihil non*, Jelenkor, 2011/3., 299-302.

43 ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül*, Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó, 1982, 180-192.

44 HEGEDŰS Géza, *Karinthy Frigyes: „Struggle for life”, = Miért szép? – Századunk magyar lírája verselemzésekben*, szerk. ALBERT Zsuzsa, VARGHA Kálmán, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1974, 234.

„De Karinthy mégsem amúgy mellékesen volt költő: lírája benne gyökerezik egész életművében, nyelvi- és formakultúrája odaköti a *Nyugat* nemzedékéhez, és ennek a nemzedéknek semmivel sem kisebb nagyságrendű és semmivel sem kevésbé egyéni arculatú poétája, mint a többiek, beleértve a személy szerint is hozzá legközelebb állókat: Kosztolányit és Füst Milánt.”⁴⁵ Rónay László, amellett, hogy meggyőződése szerint igen éleslátóan lényegi kapcsolódást sejt Karinthy *Nihilje* és a pályakezdő Tandori költészete közt (sajnálatos, hogy legjobb tudomásom szerint mindmáig nem készült tanulmány ebből az összehasonlításból kiindulva – gyanúsnak tűnik ugyanis, hogy az összevetés által mind Tandori-, mind Karinthy-képünk jócskán gazdagodna, színesedne), jelzésértékű előadásában/tanulmányában, a *Karinthy Frigyes, a költőben* Hegedűshöz hasonlóan érzékeli és jelzi is a Karinthy-problémát, de annyiban tovább is megy, hogy ki is mondja: „[...] költészetét mintha általában is érdeménél kevesebbet emlegetnénk...”⁴⁶

Ennél a belátásnál merészkedik még egy lépéssel messzebb Angyalosi Gergely, mikor a fenti Rónay-szöveget is tartalmazó, általa szerkesztett *Bíráló ábruhában* c. kiváló Karinthy-tanulmánykötet előszavában feltehetően a fentiekhez hasonló következtetésekkel idáig jut: „[...] ennek az írónak egy kicsit adósa mindenki, aki a huszadik századi magyar irodalom iránt érdeklődik”.⁴⁷ Bár nem lehetünk biztosak benne, hogy feltétlenül és csak a lírikus Karinthyra gondolt, Angyalosi e sorában lakmusz-pontossággal jelzi a meglehetősen féloldalasra sikerült történeti Karinthy-recepció mulasztását. Ilyen értelemben tekinthetők tehát kis retorikai túlzással a Karinthyról szóló irodalom hőseinek, magányos dzsungelharcosainak mind-azok, akik a szerző költői teljesítményével az *Így írtok ti* lírai fejezetein felül is érdemben foglalkoztak (különösképpen fontos ilyen szempontból Ungvári Tamás gesztusának jelentőségét hangsúlyoznunk, mikor az akadémiai irodalomtörténet vonatkozó (V.) kötetének Karinthy-fejezetében külön alfejezetben tárgyalta – még hozzá az *Így írtok tőtől* elkülönítve – Karinthy líráját).

45 *Uo.* (Kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)

46 RÓNAY László, *Karinthy Frigyes, a költő*, = *Bíráló ábruhában: Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Maecenas Könyvkiadó, 1990, 55.

47 ANGYALOSI Gergely, *Előszó = Bíráló ábruhában, i. m.*, 5.

4. „Hogyan? Hiába?”

Az eddigiek értelmében nem véletlen talán, hogy Móricz Zsigmond közvetlenül Karinthy halála után így kiált fel búcsúztató szövegében:

„[...] mennyire fáj, hogy nem tudnak rólad többet, csak hogy jó vicceket csináltál, ki vette észre, hogy vért okádtál, de úri formába öntve [...]”⁴⁸

Korántsem véletlen, hogy a fenti mondat kelte után pontosan hatvan évvel Karinthy Frigyes egyik legfontosabb kutatója, Fráter Zoltán⁴⁹ lényegében ugyanezt fogalmazza meg a „komoly” Karinthyról elmélkedvén – azonban jelzésértékű, hogy ő immáron a szerző halála óta eltelt több, mint fél évszázad tudományos tapasztalatát summázza eképpen könyvének zárófejezetében:

„Mit szólna hozzá, hogy kedvenc nyilatkozata ellenére, amellyel nem humoristának, hanem gondolkodónak, filozófusnak vallotta magát, elsősorban mégis a humorista alakja rögzült a széles olvasóközönség tudatában, sőt nagyrészt az irodalmi berkekben is.”⁵⁰

Egy gondolat erejéig még visszautalva Móricz költői kérdésére, miszerint a kialakult pályakép e súlyos hiányosságait mégis ki vette észre, dolgozatunk zárásaként adható válasz persze még nem nyugtathatná meg Móriczot, azonban a recepció közelmúltbeli alakulása mégis, legalább némi bizakodásra adhat okot. Aki ugyanis fellapozza a *Jelenkor* 2011/1., 2011/2., illetve a *2000* és a *Holmi* 2011/5. számát, Beck András értő és alapos szövegeivel találkozhat,⁵¹

48 MÓRICZ Zsigmond, *Karinthy Frigyes*, = M. Zs., *Tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I., 915.

49 Aki egyébként lírai ügyekben a Karinthy-kutatók azon szűk táborához tartozik, akiknek nincs Angyalosít idézve „adósságuk” a szerzővel szemben, tekintve, hogy az alább hivatkozott *A Karinthy élet-mű* című munkájában külön, a többivel egyenrangú fejezetet szentelt a költő Karinthy-nak.

50 FRÁTER Zoltán, *A Karinthy élet-mű*, Bp., Fekete Sas Kiadó, 1998, 143.

51 BECK András, *Szakítópróba: A Nihil és vidéke*, *Jelenkor*, 2011/1, 65–75; Uő., *Szakítópróba: A Nihil és vidéke*, II, *Jelenkor*, 2011/2, 195–203; Uő., *Nihil és Csömör: Két vers véletlen találkozása a Nyugat szerkesztőségének asztalán*, 2000, 2011/5, 62–72; Uő., *Szakítópróba: Közelebb a Nihilhez*, *Holmi*, 2011/5, 591–614. – Nem el feledkezve természetesen a szerző egyéb, hasonló törekvésű írásairól, például az *ÉS* 2003. augusztus 29-i számában megjelent *Még mindig a palackban* című recenzióról (BECK András, *Még mindig a palackban*, *Élet és Irodalom*, 2003. augusztus 29. = http://www.es.hu/beck_andras;meg_mindig_palackban;2003-09-01.html [2012. 10. 03.]

melyek ugyan egyelőre (és szigorúan idézőjelben) „csak” a *Nihil* kapcsán igyekeznek megújítani a Karinthy-líra kritikai vizsgálatát, a tanulmányfejezetekre érkezett számos reakció⁵² (melyek többsége – hozzám hasonlóan nem osztja ugyan a szerzőnek azon nézetét, miszerint a *Nihil* korszakos, mi több, új korszakot nyitó, nagy műve lenne a magyar irodalomnak – Karinthy költészetének fontosságát és Beck gesztusértékű vitaindítását, a Karinthy-líráról való diskurzus provokálását, újra-, azaz megindítását egytől egyig üdvözli) egyértelműen azt bizonyítja, hogy Karinthy Frigyes két kötetnyi verse igenis, eltérő megítélésekkel ugyan, de határozottan rászolgál a megvitatásra.

Persze egy pillanatig sem lehetnek illúzióink afelől, hogy az irodalomtörténetírás, szűkebb értelemben a kanonizálás, nem a tárgyat képező szerzők „kívánságműsora”. Önmagában az a tény, hogy dolgozatunk alapján belátható, miszerint Karinthy Frigyes irodalmi ambíciói inkább jobban szorgalmazták volna a nemparodisztikus, nemhumoros művek recepcióját,⁵³ még nem tenné méltóvá az életműnek e meglehetősen szűk fejezetét a kritikai vizsgálatra. Azonban reményeim szerint dolgozatommal sikerült bizonyítanom, hogy nem pusztán Karinthy Frigyes emlékének tett privát *szívesség*, hanem (a tiszteletreméltó kivételektől eltekintve) a magyar irodalomtörténetírás több évtizedes, súlyos mulasztását, fájó és fenntarthatatlan hibáját kezdetnének meg helyrehozni (bár komoly fáziskéséssel), ha végre szint vallanánk azt illetően, hogy Karinthy Frigyes versei (mennyre és mitől) jók, avagy nem jók.

Az imént sürgetett törlesztési folyamat értelmében íródott ez a munka is.

52 Lásd. továbbá a *Jelenkor* 2011/3. számát is.

53 Ismét Laczkó Gézát idézve: „Maga Karinthy idegesen, sértődötten tiltakozott humoristának való beskatulyázása ellen [...]” (LACZKÓ Géza, *Karinthy*, = L.G., *Öröklés és hódítás*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 324.)

Felhasznált irodalom

- ANGYALOSI Gergely, *Előszó = Bíráló ábruhában: Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Maecenas Könyvkiadó, 1990, 5.
- BABITS Mihály, *Karinthy = B. M., Írók két háború közt*, Bp., Nyugat Kiadó, 1941, 200-201.
- BABITS Mihály, *Nem mondhatom el senkinek*, Nyugat, 1930/2., 144-146.
- BÁLINT György, *A két macska költője = B. Gy., A toronyőr visszapillant 1-2.*, Bp., Magvető Kiadó, 1961, 307-310.
- BECK András, *Herczeg Ferencnek tiszteletem jeléül = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 700-717.
- BECK András, *Még mindig a palackban*, Élet és Irodalom, 2003. augusztus 29. = http://www.es.hu/beck_andras;meg_mindig_palackban;2003-09-01.html [2012. 10. 03.]
- BECK András, *Nihil és Csömör: Két vers véletlen találkozása a Nyugat szerkesztőségének asztalán*, 2000, 2011/5, 62-72;
- BECK András, *Szakítópróba: A Nihil és vidéke*, II, Jelenkor, 2011/2, 195-203;
- BECK András, *Szakítópróba: A Nihil és vidéke*, Jelenkor, 2011/1, 65-75;
- BECK András, *Szakítópróba: Közelebb a Nihilhez*, Holmi, 2011/5, 591-614.
- DOLINSZKY Miklós, *Szó szerint: A Karinthy-passió*, Budapest, Magvető Kiadó, 2001.
- DOMOKOS Mátyás (szerk.), *A humor a teljes igazság -- In memoriam Karinthy Frigyes*, Bp., Nap Kiadó, 1998
- FRÁTER Zoltán, *A Karinthy élet-mű*, Bp., Fekete Sas Kiadó, 1998.
- FRÁTER Zoltán, *Mennyei riport Karinthy Frigyesrel*, Bp., Magvető, 1987.
- HALÁSZ László, *Karinthy Frigyes: Arcok és vallomások*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.
- HEGEDÜS Géza, *Karinthy Frigyes: „Struggle for life”, = Miért szép? – Századunk magyar lírája verselemzésekben*, szerk. ALBERT Zsuzsa, VARGHA Kálmán, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1974, 234.

- KARDOS László, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1926/1, 23.
- KARINTHY Frigyes, *Gyermekkori naplók*, Bp., Helikon Kiadó, 1987
- KARINTHY Frigyes, *Gyermekkori naplók. 1898–1899; 1899–1900*, s.a.r. SZALAY Károly, Bp., Helikon Kiadó, 1987.
- KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, Bp., Szépirodalmi könyvkiadó, 1979.
- KARINTHY Frigyes, *Napló, életem*, vál. és szerk. SZALAY Károly, Bp., Magvető Kiadó, 1964.
- KARINTHY Frigyes, *Önarckép*, Nyugat, 1931/22, 497–500.
- KARINTHY Frigyes, *Zárt magánlevél*, Új Revü, 1912.november1., 74.
- LACZKÓ Géza, *Karinthy*, = L.G., *Öröklés és hódítás*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- MÓRICZ Zsigmond, *Karinthy Frigyes*, = M. Zs., *Tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I., 915.
- MÓRICZ Zsigmond, *Karinthy Frigyes*, Kelet Népe, 1940. március 1., 18.
- NAGY Lajos, *Karinthy Frigyes*, Nyugat, 1924/19, 450.
- NÉMETH Andor, *A „másik” Karinthy -- Peripatetikus beszélgetés az írás filozófiájáról*, = N.A., *A szélén behajtvva -- Válogatott írások*, Bp., Magvető Kiadó, 1973
- ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül*, Kolozsvár, Dacia, 1982, 5;
- RÓNAY László, *Karinthy Frigyes, a költő*, = *Bíráló álruhában: Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Maecenas Könyvkiadó, 1990, 55.
- SZABOLCSI MIKLÓS (szerk.), *A magyar irodalom története V. (Karinthy Frigyes fejezet)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1965
- SZALAY Károly, „*Elmondom hát mindenkinek*”, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- SZALAY Károly, *Minden másképpen van*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1987
- SZILÁGYI Ödön, *A Parnasszus tetején*, Délibáb, 1928/3-4., 15.
- TARJÁN Tamás, *Nihil non*, Jelenkor, 2011/3., 299-302.
- UNGVÁRI Tamás (szerk.), *Nem mondhatom el senkinek – Versek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 192.

GÁBOR ÁDÁM NYERGES
„Me” and the forgotten bard
Identities in Karinthy’s Poetry

Frigyes Karinthy is widely known and regarded as Hungarian literature’s most famous and virtuoso parodist and humorist. However, this appreciation casted a long shadow over a significant part of his oeuvre. Especially, his poetry, which gained a (considering his status as one of the most important and influential authors of 20th century Hungarian literature) surprisingly small amount of critical feedback, not just by contemporary literateurs but also by critics and literatural historians ever since. That one-sided appreciation had a long and strong influence on not just Karinthy’s personal views (richly documented in his journals, personal letters and even literary reviews), but on his works and his whole identity as an author as well. My essay focuses on the possible reasons why he was and still is considered mostly *just* a humorous author (despite his works proving to be open to interpretations not only from the viewpoint of literary humour), while unfolding his appreciation’s history from the start of his career to recent developments (mostly András Beck’s multiple essays provoking a possible and much needed reevaluation of how we view Karinthy’s oeuvre, career and literatural legacy).

VIGH IMRE

Borges és a(z alternatív) történelem

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Összehasonlító Irodalomtudományi Program

Tanulmányom címe két dologra utal. Egyrészt arra, hogy, milyen szerepet tölt be Jorge Luis Borges munkáiban a történelem. Másrészt arra, hogyan hasznosíthatók az úgynevezett alternatív történetírás elméleti hozadéka a Borges-értelmezésben (főként *Az elágazó ösvények kertje* kapcsán). A dolgozat első részében arról lesz szó, hogyan jelenik meg a történelem problémája a latin-amerikai szerzőnél, milyen történelem-elméleti és a történetírással összekapcsolható kérdésekre referálnak egyes szövegek. A második leütésben röviden kitérek az alternatív történetírás irányzatára és az elméleti meglátásokat *Az elágazó ösvények kertjével* szeretném összefüggésbe állítani.

Borgesnek sok olyan írása van, amely kapcsolatba hozható a történelem, a történelmi idő vagy a történetírás problémáival, én azonban csak néhány példát emelek ki. Az első példám a *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* című munka, amelyben Timothy McGrath szerint Borges példát állít későbbi történetek számára egy olyan fikciós világ leírásával, amely valóságként jelenik meg. Majd az íróat idézve azt mondja: „*semmit se tudunk biztosan, még azt se, hogy hamis*”.¹ Borges itt annak hiábavalóságát kommentálja, hogy valamiről eldöntsük, igaz vagy hamis, amikor találkozunk vele valamely szövegben.² Egy olyan ismeretelméleti szépségszörrel van szó, amely

1 BORGES, Jorge Luis, *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*, ford. BENYHE János = B., J. L., *A halál és az iránytű; Elbeszélések*, szerk. SCHOLZ László, Bp., Európa, 1998, 31.

2 Timothy McGRATH, *Fact or Fiction? Historical Narratives in Borges*, http://www.themodernword.com/borges/borges_papers_mcgrath.html (utolsó letöltés: 2014.04.22.)

bár nem új keletű, de a posztmodern és a jelenkori történelemelmélet egyik legfontosabb problémáját alkotja. Szabó Gábor Hayden White metahistorikus elméletével hozza összefüggésbe a művet. Szerinte Borges felfogható az említett történészirányzat előképének, ugyanis White olyan narratívaként határozza meg a történelmet, amely a ránk maradt és szubjektív módon értelmezett szövegelemlek csoportosítása által előállított fikciónak tekinthető. Ez nem azt jelenti, hogy az eseményeket a nyelv határozza meg, hanem azt, hogy bárhogy is értelmezzünk egy eseményt, azt csak a nyelv által, a nyelv keretei között tudjuk megtenni. A történész ezután az így létrehozott tényeket egy narratív struktúrába illeszti, vagyis elbeszél, lényegében egy irodalmi alkotást hoz létre.³ Véleményem szerint White Borges szavait visszhangozza, amikor arról beszél, hogy a valóság valójában megtapasztalhatatlan, megragadni csak a nyelvvel, a nyelv által vagyunk képesek.

A *Három Júdás-változat*ban Borges logikusan bizonyítja, hogy Júdás Isten fia. A célja, hogy leleplezze azt a dogmatikus ragaszkodást, amely elfogadja az evangéliumi történet értelmezését. A novella párhuzamot von a történetmesélés és az írás értelmezése között.⁴ Eszerint az irodalom nem más, mint értelmezés, amely kapcsolatba hozható Borgesnek azzal a kijelentésével, amely szerint a világtörténelem csak néhány metafora története,⁵ amelyet a későbbiek folyamán így finomít: „Lehet, hogy a világtörténelem valójában csak néhány metafora különböző megszólaltatásainak a története.”⁶ A kijelentés ugyanakkor jól rímel Hayden White-nak a történetírásról vallott felfogására is, amely szerint a történelem (történelmi narratíva) nem az események pusztá reprodukálása, hanem szimbólumok összetett rendszere, amely az irodalmi elbeszélés eszközeit alkalmazza. Az események történetírói megjelenítését pedig kiterjesztett

3 SZABÓ GÁBOR, *Hiány és jelenlét; Borges-értelmezések*, Szeged, Messzelató Kiadó, 2000, 70-71. ill. WHITE, Hayden, *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében*, ford. BRAUN Róbert = W., H., *A történelem terhe*, Bp., Osiris, 1997, 135.

4 MCGRATH, *i. m.*

5 BORGES, Jorge Luis, *Pascal gömbje* = B., J. L., *Az örökkévalóság története; Esszék*, szerk. SCHOLZ László, Bp., Európa, 1999, 210

6 BORGES, *i. m.*, 214.

metaforáknak kell tekintetni, amelyek a bennük leírt eseményeket ismert formákhoz hasonlítják, amelyek korábbi irodalmi kultúránkból ismerősek.⁷ Ebben az értelemben a világtörténelem egy metaforák által létrehozott konstrukció, amelyet a történészek rendeznek abba a formába, ahogyan megjelenik előttünk. Visszatérve a *Három Júdás-változatra*, a Runeberg nevű főhős ellenszegülése a makacs állításoknak egy új problémát vázol fel Borges elméletében a történeti narratíva igazságával és hazugságával kapcsolatban. Azt a kérdést hozza előtérbe, hogyan jeleníti meg magát az elbeszélő az elbeszélte történetben. Runeberg lényegében a saját történetét írja meg Jézus életének narratívájában. Elmossa a határt a történelem pozitív újragondolása és a történelem újírásak között. Ezáltal Borges azt látszik sugallni, hogy az író-olvasó kapcsolaton belül az olvasó elkerülhetetlenül kikényszerít egy egy pontba vezető interpretációt, ahonnan ez az értelmezés újrafelfedezi a narratíva egyes részeit.⁸ Vagyis az olvasó egy olyan átfogó nézőpont létrehozására törekszik, ahonnan újraértelmezhetővé válnak a narratíva egyes részei. Ez egy olyan metapozíció, amely akár összefüggésbe hozható azzal a történetírói tekintettel, amely egyfajta múlt feletti nézőpontból igyekszik szemlélni az eseményeket, s arra törekszik, hogy egyszerre több nézőpontot is érvényesítsen, valamint kerülje a kizárólagos aspektus alkalmazását, amely a szubjektivizmus és az elfogultság vádját vonhatná maga után. Ugyanakkor ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egy bizonyos nézőpontból tekintszen az egykori valóságra, hiszen az ember egyszerre csupán egy perspektívából képes szemlélni valamit.

Harmadik példám *Az elágazó ösvények kertje*, amely talán az egyik legtöbbet elemzett szöveg *Az Alef* mellett, s amely sűrítve tartalmazza a borges-i életmű szinte minden fontos mozzanatát. A történet első olvasásra egy kémtörténetnek indul, amely Ju Cun és üldözője, Richard Madden kapitány között zajlik, azonban körülbelül a szöveg felénél egy másik sztori kezdődik: Ju Cun és tudós-sinológus Stephen Albert találkozása és beszélgetése. Ennek során a főhős megismerkedik

7 WHITE, Hayden, *A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás*, ford. HEIL Tamás = WHITE, *i. m.*, 82.

8 McGRATH, *i. m.*

dédapja, Cuj Pen élete fő alkotásával, az elágazó ösvények kertjével, amely egyszerre jelöli azt a labirintust, amelyet létrehozott az uralkodó ős, a regényt, amelyet megírt, Borges novelláját, s egyúttal azt a kertet is, amely Stephen Albert házában található és tartalmazza a labirintust. Ju Cun doktor Stephen Alberttel való találkozása előtt az időről töpreng, s a következőket mondja: „minden az emberrel magával történik, és minden pontosan most. Egyik évszázad múlik a másik után, de az események mindig a jelenben történnek; számtalan ember van a földön, égen és tengereken, és minden, ami igazán történik, velem történik meg...”⁹ Szabó Gábor szerint ez nem más, mint Arthur Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet*-ben kifejtett elméletének a visszhangozása,¹⁰ amely szerint „valós objektumok azonban csak a jelenben vannak; a múlt és a jövő pusztá fogalmakat és fantazmákat tartalmaz csupán, ezért a jelen az akarat jelenségének lényegi formája, s ettől elválaszthatatlan. A jelen az csupán, mely mindig létezik, s rendíthetetlenül fennáll.”¹¹ Borges egy olyan filozófiai tételt ad hőse szájába, amely a jelent helyezi az idő középpontjába, s tagadja a múltat és a jövőt, mint amelyekben kifejezhető az akarat. Fontos megemlíteni azt a referenciát, amelyet a narrátor mintegy mellékesen vet oda Cuj Penről és *A vörös szobáról*. Azt állítja, hogy a főhős dédapja azért vonult vissza a hatalomgyakorlástól, hogy még a *Hu Lung Mengnél*, vagyis az említett *A vörös szoba álmánál* is zsúfoltabb kompozíciót hozzon létre. Ez a regény ugyanis egy létező kínai irodalmi mű, s az elbeszélő oly módon össze is csúsztatja a két alkotást, hogy a kínai regény főhőse éppen Cia-Ju-Cun, a Borges-novella főhőse.¹² Fontos történelmi „valóságbeli” és intertextuális referenciákat fedez fel az elbeszélésben Daniel Balderston is, aki elsősorban Richard Madden kapitányon, Ju Cun üldözőjén keresztül kívánja megragadni ezeket. Maddennek két illusztris őse volt a történelemben:

9 BORGES, Jorge Luis, *Az elágazó ösvények kertje*, ford. BOGLÁR Lajos = B., J. L., *A halál... i. m.*, 82.

10 SZABÓ, i. m., 138.

11 SCHOPENHAUER, Arthur, *A világ mint akarat és képzet*, ford. TANDORI Ágnes, TANDORI Dezső, TAR Ibolya, Bp., Európa, 1991, 372–373.

12 SZABÓ, i. m., 140.

Sir Frederic Madden és Richard Robert Madden, akik valószínűleg nem kapcsolhatók egymáshoz. Frederic Madden szerkesztője volt számos latin, régi- és középkori szövegnek és írt egy negyvenhárom kötetes naplót is. Ami leginkább a figurához kapcsolja, az az író kultúrához való viszonya, ugyanis érdeklődött a középkori íróirodalom iránt és ráadásul írószármazású is volt. A második előkép Richard Robert Madden lehetett, aki megírta a kétkötetes írói időszaki irodalom történetét és antikoloniális, a brit korona elleni álláspontot fejtett ki, ugyanakkor mégis ez a birodalom adta munkáját a Karibi-szigeteken. A harmadik, véleményem szerint, legfontosabb előkép Robert Louis Stevenson *The Wrecker* című regényéből származik. A történetben a narrátor, Loudon Dodd, kihallgatja egy telefonbeszélgetés felét, amelyben egy gyanús san franciscói ügyvéd megpróbál megszervezni egy hajótörést a Midway-szigeteken. Dodd megpróbálja visszahívni ugyanazt a számot az Occidental Hotelből és egy hangot hall angol dallamossággal/monotóniával. A narrátor megkérdezi a hangtól, hogy miért akarja megvenni a Flying Scudot? Választ azonban nem kap. 200. oldallal később újra felbukkan a hang, ezúttal azonban arc is társul hozzá s kiderül, hogy az illetőt Maddennek hívják. A férfi úgy azonosítja magát, hogy megkérdezi a narrátort, nem ismerős-e a hangja, de a narrátor először nem ismeri fel, majd Madden ugyanazon a hangon azt válaszolja, hogy előtte már beszélgettek. A telefonbeszélgetés újra megismétlődik a Borges-szövegben. Nem elsősorban a nevek azonossága miatt, hanem a barátság motívumának fontossága és az árulás, továbbá a gyilkosságok jelenléte miatt lesz fontos.¹³ Balderston meggyőzően bizonyítja, hogy nem mellőzve az imaginatív értelmezési módot, figyelembe vehetők a történelmi és politikai vonatkozások, amelyek így nem önmagukban jelentenek valamit, hanem egymással összefüggésben valami olyan jelentést generálnak, amely imaginatív módon olvasható.

Az elágazó ösvények kertjének szempontunkból legfontosabb tulajdonsága, hogy „akkor mikor valaki válaszut elé kerül, az egyik utat választja, a többi mellőzi; Cuj Pen úgyszólván kibogozhatatlan regényében

13 BALDERSTON, Daniel, *Historical Situations in Borges*, MLN: Modern Languages Notes 2(1990), 333–341.

egyidejűleg az összeset választja. Ezen a módon különböző jövőket, különböző időket teremt, ezek ismét szaporodnak és szétágnak. Innen a regény ellentmondásai.”¹⁴ A hős tehát, ha az egyik alternatívát választja, kizárja annak lehetőségét, hogy egy másikat válasszon, s mivel az idő lineáris felfogásában el sem képzelhető egyidejűleg az összeset kiválasztani, ezért olyan időfogalomra van szükség, amelyben mindez megvalósulhat anélkül, hogy a karakternek vagy a narrátornak egy bizonyos alternatívát kellene választania. A hagyományos történelem-felfogások nem engednék meg annak lehetőségét, hogy valamit, egy tény, egy eseményt, egy forrást másként értelmezzünk. A labirintus lehetővé teszi más történetek létjogosultságát is, amelyek más kimenetellel végződnek, ezáltal a különböző történetek egyfajta demokráciája jön létre, amelyben egyik alternatíva sem bír kizárólagos értékkel. Ebben az értelemben *Az elágazó ösvények kertje* mint konstrukció felfogható a történelem metaforájaként is, amelynek egyes szereplői az egyes fejezetekben (a faktuális történelemben) meghalának, míg más fejezetekben tovább élének. Itt kapcsolom be az alternatív történelem irányzatát, amely a történelmi tényeknek ellenszegülő, kontrafaktuális (counterfactual) történelmi spekuláció műfaja. Rengeteg fajta kulturális reprezentáció formáját öltheti magára (könyv, film, képregény, történelmi monográfia, stb.). Az alternatív történetírás egészen az ókorba vezethető vissza, amikor Thuküdidész és Livius azon merengett el, hogy mi lett volna, ha a perzsák győznek a görögök ellen vagy Nagy Sándor megtámadja Rómát. Modern irodalmi műfajként azonban a XIX. századtól eredeztethető, amikor az első alternatív történelmi regények megjelentek a Napóleon utáni Franciaországban. A huszadik századig ritkák voltak az ilyen műfajú írások, a 1960-as évekig – néhány időutazásos novellát és a tudományos esszéket kivéve – nem nagyon jelent meg alternatív történelmi munka. A kontrafaktuális történelem valójában a jelennel kapcsolatos viszonyulásunkat fejezi ki, a múltat a maga kedvéért, inkább eszközként kutatja. Alapvetően két formája van: a fantasztikus jellegű és a rémálom jellegű szcenáriók. Az előbbi esetében a múltat felsőbbrendűnek tekintik

14 BORGES, *Az elágazó... i. m.*, 91.

a jelennél, míg az utóbbi esetében a múlt alsóbbrendű. A fantasztikus jellegű történetek a jelennel kapcsolatos elégedetlenséget fejezik ki, míg a rémálom jellegű írások megelégedést sugallnak a status quoval szemben. A két irányzat mögött egyúttal eltérő politikai célzat fedezhető fel. A fantasztikus narratívák inkább a liberalizmus felé hajlanak, míg a rémálom-sztorik inkább a konzervativizmushoz köthetők. A hivatásos történészek általában szubjektivitásuk miatt elutasítják, ugyanakkor mégis reprezentálják egyfelől a múltat, másrészt sokat elárulnak arról a korról, amelyben íródtak.¹⁵ Még a hivatásos történészek között is akad olyan, aki az alternatív történelemhez hasonló spekulációval él (ld. John Lukacs *What If Hitler Had Won The Second World War?* című könyvét,¹⁶ vagy az Andrew Roberts szerkesztésében napvilágot látott *Mi lett volna ha...?* című kötetet¹⁷). Az alternatív történetírásnak van néhány olyan kiemelt témája, amelyekben számtalan szöveget publikáltak. Ezek a témák olyan eseményeket írnak le, amelyek még ma is aktuálisnak hatnak, ezek az úgynevezett divergáló pontok. A három legjelentősebb téma: a németek győzelme a II. világháborúban, a déliek megnyerik az amerikai polgárháborút és az amerikai függetlenségi háborúra nem kerül sor.¹⁸ Megjegyzem, a kontrafaktuális történelem borgesi novellával való összevetésének csak akkor van értelme, ha az úgynevezett hivatalos történelemmel együtt tárgyaljuk, hiszen csak így képezheti a labirintusban az egyik olyan ösvényt, amely egy másik ösvény lehetséges variánsa, még ha az allohistorikus narratívák nem is választják egyszerre az összes lehetőséget. Mint láthattuk, az alternatív történelmet rokonítják a sci-fivel és az időutazásos regénnyel, sőt egyik zsánerét a fantasztikus szcenáriók alkotják amely megjelölés Borgeshez is kapcsolható abban a tekintetben, amennyiben az író munkáit kritikusai fantasztikusnak tekintik. Nem mellőzhető itt az a tény Borges fantasztikus-fogalmával

15 ROSENFELD, Gavriel, *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”; Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről*, ford. SZÉLPÁL Lívía, Aetas, 2007/1, 147–150.

16 John Lukacs, *What If Hitler Had Won The Second World War? = The People's Almanac*, szerk. WALLECHINSKY, David, New York, 1978², 396–398.

17 *Mi lett volna, ha...?*; *Fejezetek a meg nem történt világtörténelemből*, szerk. ROBERTS, Andrew, Bp., Corvina, 2006.

18 *Uo.*, 150–151.

kapcsolatban, hogy a szerző egyik interjújában úgy nyilatkozott, hogy a hétköznapi, empirikus világban sem tudhatjuk, hogy mi a valóság és mi a képzelet szüleménye. Valamint Silvia Ocampóval közösen kiadta *A fantasztikus irodalom antológiáját*,¹⁹ amelyben olyan szerzők alkotásai szerepeltek, mint Poe, Kafka vagy Gustav Meyrink. Az alternatív történelmet és a Borges-novellát az köti össze leginkább, hogy mindkettőt valamiféle ismeretelméleti szkepszis táplálja, amely a hétköznapi valóságból és a történelem hagyományos értelmezéséből történő kiábrándulásnak tekinthető. Abban viszont eltér egymástól a két felfogás, hogy míg az argentin szerző labirintus-modellje tagadja az idő folytonosságát és az időben történő lineáris előrehaladást (hiszen e nélkül a tagadás nélkül nem is lenne megérthető a regény), addig a kontrafaktuális írások nem feltétlenül utasítják el e lehetőségeket. Továbbá Borges időről szóló elképzelése rokonítható egyrészt Giambattista Vico történelemfelfogásával, másrészt Eliade mítoszelméletével is (amelyet a szakirodalom is kiemel²⁰).

Összefoglalásként elmondható, hogy Borgesnél a történelem már eleve fikcionalizált, egy olyan, a tudás és a könyvek által reprezentált történelmet mutat be a szövegeiben, amely nem feltétlenül referencializálható a történelmi valóságban. Erre némileg rácsófolni látszik Daniel Balderston elemzése, azonban ő sem mellőzi interpretációjából az imaginatív elemzési módot. Paul Ricoeur kijelentésének, miszerint „a történelem fikcionálissá, a fikció pedig történelmivé válik”,²¹ inkább utóbbi része igaz Borges prózai alkotásaira, ugyanis amit ábrázol, már eleve valamilyen fiktív vagy fikcionalizált forráson, a tudáson alapul. Ebből következően relativizálja a történelmet, s olyan dokumentumokra utalja, amelyek már maguk is értelmezései egy történetnek vagy a történelemnek.

19 *Antología de la literatura fantástica*, szerk. BORGES, Jorge Louis, CASARES, Adolfo Bioy, OCAMPO, Silvina, Buenos Aires, Editorial Sudamericana, 1940.

20 BERSZÁN István, *Időcáfolatok*, Kellék, 2000/14, 73–81.

21 RICOEUR, Paul, *A történelem és a fikció kereszteződése*, ford. JENEY Éva = R., P., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Osiris, 1999, 353–354.

Felhasznált irodalom

- Antologia de la literatura fantástica*, szerk. BORGES, Jorge Luis, CASARES, Adolfo Bioy, OCAMPO, Silvina, Buenos Aires, Editorial Sudamericana, 1940.
- BALDERSTON, Daniel, *Historical Situations in Borges*, MLN: Modern Languages Notes 2 (1990), 331–350.
- BERSZÁN István, Időcáfolatok, *Kellék*, 2000/14, 73–81.
- BORGES, Jorge Luis, *Az elágazó ösvények kertje*, ford. BOGLÁR Lajos = B., J. L., *A halál és az iránytű*, 81–96.
- BORGES, Jorge Luis, *Pascal gömbje* = B., J. L., *Az örökkévalóság története; Esszék*, szerk. SCHOLZ László, Bp., Európa, 1999, 210–214.
- BORGES, Jorge Luis, *Tlön, Uqbar; Orbis Tertius*, ford. BENYHE János = B., J. L., *A halál...; Elbeszélések*, szerk. SCHOLZ László, Bp., Európa, 1998, 9–31.
- GAVRIEL ROSENFELD, Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”; Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről, ford. SZÉLPÁL Lívia, *Aetas*, 2007/1, 147–160.
- LUKACS, John, *What If Hitler Had Won The Second World War? = The People's Almanac*, szerk. WALLECHINSKY, David, New York, 1978, 396–398.
- MCGRATH, Timothy, *Fact or Fiction? Historical Narratives in Borges*, http://www.themodernword.com/borges/borges_papers_mcgrath.html (utolsó letöltés: 2014.04.22.)
- RICOEUR, Paul, *A történelem és a fikció kereszteződése*, ford. JENEY Éva = R., P., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Osiris, 1999, 353–372.
- SCHOPENHAUER, Arthur, *A világ mint akarat és képzet*, ford. TANDORI Ágnes, TANDORI Dezső, TAR Ibolya, Bp., Európa, 1991.
- SZABÓ Gábor, *Hiány és jelenlét; Borges-értelmezések*, Szeged, Messzelátó Kiadó, 2000.
- WHITE, Hayden, *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében*, ford. BRAUN Róbert = W., H., *A történelem terbe*, Bp., Osiris, 1997, 103–142.
- WHITE, Hayden, *A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás*, ford. HEIL Tamás = W., H., *A történelem terbe*, Bp., Osiris, 1997, 68–102.

IMRE VIGH

Borges and (the alternate) History

This paper's title refers to two things. On the one hand that, what role does History in Jorge Luis Borges' works. On the other hand, how would be useful is theoretical benefits of the alternate history in the Borges-interpretation. In the first part of the essay I will discuss how the problem of history appears in the prose of the Latin American author. In the second section I briefly discusses the tendency of the alternate history, then I would like to connect some theoretical insights in connection with alternate history to *The Garden of Forking Paths*. At Borges History is already fictionalized, the writer shows a history in his essays and novellas, which has not reference to the historical reality. This seems somewhat Daniel Balderston wrote in his analysis, but he also did not ignore imaginative ways of studying. Paul Ricoeur's statement, that according to History will be fictional and Fiction would become historical, but rather the latter part is true for works of Borges, because he represents a world, that has already based on fictionalized or fictitious source. Consequently Borges relativise History and refer to documents that are interpretations of another stories.

GYURIS KATA

Kisebbségi irodalmak –

Kafkai fordulatok J. M. Coetzee két regényében

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Modern angol és amerikai irodalom és kultúra doktori program

Franz Kafka nem csupán a német-, a kelet-európai- és a világirodalom kanonikus és kiemelkedő alakja, hanem egy sajátos, gyakran kafkai fordulatra nevezett elbeszélő stílus megteremtője is, mely később számos íróra gyakorolt jelentős hatást. Így J. M. Coetzee-re, a Nobel-díjas dél-afrikai íróra is, aki különösen fogékonyra tűnik Kafka önironikus, már-már abszurd humorára, illetve arra az érzékenységre, mellyel a prágai német szerző a létezés testi-lelki nehézségeit ábrázolja. Bizonyos értelemben hasonló nemzetközi utat járt be Coetzee munkássága is, aki nem csupán íróként, hanem kritikusként, illetve újabb állatjogi aktivistaként tevékenykedik, hiszen művei elemzése során közel sem elég afrikai származására hivatkozunk. Sőt, Coetzee legtöbb kritikus nem is igazán kívánja az írókat semmilyen értelemben afrikai korlátok közé szorítani. Derek Attridge, a szerző egyik legismertebb monográfusa is kifejti Coetzee *Inner workings* (*Belső működések*) című esszégyűjteményéhez írt előszavában, hogy Coetzee-t nem lehet beskatulyázni, hiszen gyakorlatilag teljesen kozmopolita író, mind saját írásait, mind pedig a rá hatást gyakorló írókat tekintve.¹

Egyik legjelentősebb intertextusa pontosan Kafka életműve, aki-nek alakja vissza-visszatér Coetzee regényeiben és kritikai műveiben is. Az utóbbi miatt talán felmerülhet a kérdés, hogy vajon e két, egymástól

1 COETZEE, J. M., *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005*, New York, Viking, 2007, xii–xiii.

rendkívül távol eső szerző között a filológiai érdeklődésen kívül van-e bármilyen egyéb kapcsolódási pont. Kétségtelen, hogy Coetzee-t rendkívüli módon foglalkoztatják Kafka írásai, aminek ékes bizonyítéka az egyik korai esszégyűjteményében szereplő „Kafka-szekció”: egy interjú és két tanulmány. A Derek Attwell által szerkesztett, *Doubling the Point (Kettős szempont)* kötetben szerepel Coetzee Kafka *Az odú* című novellájáról írott átfogó elemzése, melyben a narratív történet ideje (time of the narrative) és a narráció ideje (time of narration)² közti különbséget bontja ki stilisztikai, nyelvészeti és nem utolsósorban irodalomkritikai szempontból. A tanulmányt megelőző interjúban pedig így nyilatkozik Kafkához fűződő kapcsolatáról: „Azért foglalkozom a Kafkához hasonló írókkal, mert intenzív analitikus pillanatok nyitnak meg előttem vagy engem nyitnak meg ezek előtt.”³ Későbbi, *Stranger Shores: Literary Essays, 1986–1999 (Idegen partok: irodalmi esszék, 1986–1999)* című tanulmánykötetében is mélyebben foglalkozik Kafka írásaival.

Érdeklődése azonban nem csupán kritikusi, hanem írói is. A kafkai groteszk, az átváltozás, illetve az állati lét számos művében megjelenik, legmarkánsabban talán az 1983-as *Michael K élete és kora* című regényében, melynek címszereplője a mű végére egészen hasonlatossá válik *Az odú* lényéhez. Egyik Paul Austernek írott levelében kifejti, hogy regényének főszereplője azért kapta a Michael K nevet, hogy így vegye vissza a saját maga részére a Kafka által *A perben* kisajátított betűt, s megírhasssa saját történetét.⁴ Az (irodalmi) átváltozás motívuma, illetve az állati lét mibenlétének és az emberitől való különbözőségének boncolgatása annyira megérintette Coetzee-t, hogy egyebek mellett *Elizabeth Costello*⁵ című 2000-res rendhagyó regényében is foglalkozik ezzel.

2 COETZEE, J. M., *Doubling the Point: Essays and Interviews*, szerk. David ATTWELL, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992, 210.

3 *Uo.*, 199.: »[...] I work on a writer like Kafka because he opens for me, or opens me to, moments of analytic intensity.» Ahol nem elérhető magyar nyelvű kiadás, ott a főszövegben az én fordításaim szerepelnek – Gy. K.

4 AUSTER, Paul, COETZEE, J. M., *Itt és most*, ford. VÁGHY László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013, 111.

5 Coetzee az *Elizabeth Costello*ban több ponton is kapcsolatba lép Kafka szövegeivel. Kafka *Jelentés az akadémiának* című elbeszélése, illetve annak főszereplője, Rőt Péter, az emberi viselkedést elsajátított majom az első és a harmadik leckében is fontos szerepet

Női alteregója, az elismert íróból lett állatjogi aktivista később számos más regényében és kisebb történetében felbukkan.

Jelen dolgozat elsősorban a Coetzee prózájában fellelhető karkai elemekkel foglalkozik, azon belül is – a teljesség igénye nélkül – két regényében vizsgálja a karkai beágyazódást, azzal a céllal, hogy egy viszonylag zártabb szövegkörnyezeten belül bemutassa: Coetzee direkt módon merít Kafka műveiből. Dolgozatomban Kafka *Az átváltozás* (kiadva 1915-ben), illetve *Az odú* (kiadva 1931-ben) című novelláit vetem össze Coetzee 1980-as *A barbárokra várva*, illetve 1999-es *Szegény* című regényeivel. Meglátásom szerint Coetzee és Kafka kapcsolata filológiai és intertextuális kapcsolódási pontok mellett a kettőjük történelmi beágyazottságának szemszögéből is leírható. Annak bebizonyítására, hogy az átváltozás motívuma pontosan e miatt a beágyazottság miatt rendező elemként jelenik meg mindkét szerzőnél, Deleuze és Guattari Karácsonyi Judit által magyarra fordított *Kafka: A kisebbségi irodalomért* (*Kafka: Pour une littérature mineure*) című művét hívom segítségül, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az elemzéssel egy időben dialógusba lépjek a mű magyar fordításával is.

Deleuze és Guattari definíciója szerint a kisebbségi irodalom (*littérature mineure*) „[n]em egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség ír a többség nyelvén.”⁶ Ezt a kiszakítottágot Kafka, a prágai német zsidó ekképp éli meg: „lehetetlen nem írni, lehetetlen németül írni, lehetetlen másként írni.”⁷ Azonban Kafka létbizonytalansága és otthontalansága még ennél is jóval összetettebb. Nem csupán vallása, származása és anyanyelve miatt érezhette magát kívülállóknak: számára még a középosztálybeli lét állandósága sem bírt otthontemtő jelleggel, hiszen ez az állandóság hamar fojtogató posvánnyá változott.

játszik. Az utolsó lecke (*A kapuban*) Kafka *A törvény kapujában* című elbeszélésének átirata, s mint olyan fel is hívja olvasója figyelmét saját konstruált voltára: „A fal, a kapu, az őt mind egyenest Kafkából lépett elő. Hasonlóképpen a nyilatkozat megkövetelése, a tárgyalóterem a bóbiskoló törvényszolgával, a hollófekete taláros vénemből álló törvényszék [...]. Kafka, de csak a felszínt kapirgáló, paródiává lealacsonyított, paródiává ellaposított Kafka.” (335)

6 DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest, Qadmon Kiadó, 2009, 33.

7 *Uo.*, 33.

Deleuze és Guattari rendszere szerint, melyet már az 1972-es *L'Anti-Œdipe*-ben (*Anti-Ödipusz*) elkezdtek kidolgozni, az általuk definiált kisebbségi irodalmaknak három fő jellemzőjük van. Egyrészt hangsúlyt fektetnek a nyelv deterritorializációjára mint a kiszakítotttság érzetének egyik alapvető okozójára, másrészt hangsúlyozzák ezeknek az irodalmaknak a szükségszerű politikai elköteleződését. Ehhez szorosan kapcsolódik a kisebbségi irodalmakban Deleuze és Guattari szerint igen gyakran fellelhető kollektív reprezentáció, mely során mindenféle kisebbség egységes hangon szólal meg, hogy ezáltal is visszanyerjék ágenciájuk legalább egy kis részét.

Nagyon fontos azonban megjegyezni, hogy a francia szerzőket számtalan megalapozott kritika érte Kafka-kutatók részéről. Stanley Corngold kifejti tanulmányában,⁸ hogy hiba azt hinnünk, Kafka valóban prágai német dialektusban írta műveit, hiszen nyelvezete legrosszabb esetben is a magas német egy enyhén különböző szociolektusának felel meg. Ebből következik, hogy műveivel nem kívánt újszerű, „kisebbségi” irodalmat teremteni, ami Corngold szerint naplóbejegyzéseiből is kitévnik. Véleménye szerint Deleuze és Guattari „lelkesen politizálj[a] az irodalmat”,⁹ konklúziójában pedig elmondja, hogy a francia szerzőket a „kortárs paranoia” kaparintotta markába, mely érzéketlen marad Kafka „irodalmi skizofréniájának finomabb árnyalataira.”¹⁰

Ugyanakkor Corngold azt is megjegyzi, hogy filológiai pontatlanságuk, illetve Kafka félrepozícionálása ellenre Deleuze és Guattari mégis sikeresen nyitott újszerű kritikai dikurzust Kafka műveiről. Véleményem szerint hitelesen azonosították Kafka századfordulós egzisztenciális küzdelmének tüneteit, s annak ellenére, hogy okait túlságosan is zárt rendszerben, megfelelő filológiai megalapozottság nélkül keresték, állításaik gondolatébresztőek, Coetzee műveit tekintve pedig kimondottan termékenyek lehetnek.

8 CORNGOLD, Stanley, *Kafka and the Dialect of Minor Literature = Debating World Literature*, szerk. Christopher PRENDERGAST, London és New York, Verso, 2004, 272–290.

9 *Uo.*, 288.: „[...] enthusiastically politicize literature [...]”

10 *Uo.*, 290.: „[...] a contemporary paranoia insensitive to the finer shades of Kafka's literary schizophrenia.”

Érdemi összehasonlításhoz a kisebbségi irodalmak fogalma helyett viszont hasznosabbnak vélem a Karácsonyi Judit fordításában állattá-leendésként (devenir-animal) megjelenő koncepciót. Míg a kisebbségi irodalom definiálása – főleg Kafka esetében – komoly problémákba ütközik, addig az előbbi fogalom segítségünkre lehet a létezés bármilyen marginális formájának megértésében. Deleuze és Guattari értelmezésében „[a]z »ördögi hatalmak« embertelenségére az állattá-leendés emberalattisága lesz a válasz: [állattá] lenni, sokkal inkább menekülni, [...] semmint fejet hajtani, megmaradni hivatalnoknak [...]”.¹¹ Ez az „abszolút deterritorializáció”, mely nem jelent mást, mint „mozgásba lendülni, [...] átlépni a küszöbön.”¹² Egyszóval a tartalmak kiszabadulnak (emberi) formájukból, s egy alapvetően pozitívként leírt folyamat (mozgás) során valami mássá alakulnak át. Ennek ellenére Deleuze és Guattari eredetileg nem rendelnek értéket ehhez a folyamathoz, ahol a „végtermék” egyáltalán nem fontos, hiszen, ahogy egy későbbi művükben, a *Mille Plateaux*-ban (*Ezer fennsík*) is írják: a leendés nem fejlődés. Ugyanakkor azt is mondják, hogy minden leendés valójában kisebbséggé-leendés, ez pedig egy strukturalista rendszerben szükségszerűen degradációként jelenik meg.¹³

De mit is jelent az állattá-leendés Kafka műveiben? Kinek a szemében válik Gregor Samsa állattá? Talán *Az átváltozásból* tűnik ki a legjobban, hogy Kafka állatai – vagy a többi szereplő által állatnak látott (egykori) emberek – valójában emberiebbek az embernél magánál is. Gregor bogár alakban is megőrzi hidegvérű racionalizmusát, mely abból is jól látszik, hogy haláláról is saját maga dönt, mikor már úgy érzi, nem terhelheti családját többé pusztá létezésével. Jellemző módon csakis hűga, Grete siratja meg elmúlását.

Kafka groteszk humora ebben az elbeszélésben nagyrészt a dolgozó középosztály létbizonytalanságát hivatott parodizálni, mely annyira áthatja Gregor életét, hogy még bogárrá válásáról is így gondolkodik:

11 DELEUZE, GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, 26.

12 *Uo.*, 26.

13 DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Capitalisme et schizophrénie. Mille Plateaux*. Paris, Éditions de minuit 1980, 291, 356.

„Már tegnap este is volt valami előérzetem. Csak rám kellett volna nézni. Miért is nem jelentettem be az üzletben! De az ember mindig azt hiszi, hogy átvészeli majd a betegséget, és nem kell otthon maradnia. Cégvezető úr! Kímélje meg a szüleimet! Hisz semmi alapja a szemrehányásoknak, amelyekkel illet [...] Különben is még a nyolcórás vonattal elutazom, e néhány órai pihenés alatt összeszedem magam. Nem is kell tovább itt maradnia, cégvezető úr, ott leszek én is mindjárt az üzletben, szíveskedjen ezt közölni, s a főnök úrnak adja át üdvözetemet!”¹⁴

Talán ebből az idézetből látszik a legjobban, miért is tartotta magát szellemes, szórakoztató írónak Kafka: a helyzet abszurditása, melyben az egyik napról a másikra hatalmas bogárrá változó Gregor Samsa mérlegeli munkába állásának lehetőségeit, valóban nevetésre ingerel első olvasásra. Azonban mindez nem más, mint a középosztálybeli lét nyomásának és feszültségeinek paródiája, amit csak tovább erősít, hogy szülei és főnöke szemében Gregornak elsősorban nem *emberi* mivolta, hanem *dolgozói, családfenntartói* szerepe szűnik meg bogárrá válásával. Zilcosky szerint fontos momentuma az elbeszélésnek, hogy Gregor hivatalból utazik, ez pedig őt magát is utazó áruvá teszi; egy elidegenített dolgozóvá, akinek testét munkahelye, illetve családja profitszerzés céljából utaztatja.¹⁵ Ez persze felveti a kérdést, hogy miben is rejlik pontosan emberségünk vagy inkább talán bogárságunk.

Ha lehet, *Az odú* lényé még Gregor Samsánál is meggyőzőbb paródiáját nyújtja az emberi értelemnek. Bár ebben a történetben nem történik átváltozás, ha a kafeai (groteszk) állatról beszélünk, mindenképpen érdemes egy pillantást vetnünk *Az odú* lényére is, hiszen a novellában páratlan módon keveredik az emberi racionalitás és az állati létnek az ember számára idegen furcsasága. Bár a lény nem rendelkezik kimondottan emberi (ön)tudattal vagy bármilyen referenciával ember-

14 KAFKA, FRANZ, *Az átváltozás: válogatott elbeszélések*, vál. GYÖRFFY MIKLÓS, Budapest, Európa zsebkönyvek, 1982, 25.

15 ZILCOSKY, JOHN, „Samsa was Reisender”: *Trains, Trauma, and the Unreadable Body = Kafka for the Twenty-First Century*, szerk. STANLEY CORNGOLD és RUTH V. GROSS, Rochester és New York, Camden House, 2011, 179–206, 187.

ségére¹⁶, Kafka egyes szám első személyű narrátorán keresztül az olvasó mégis önreflexív módon tekinthet be a tudat paranoid, gyakran önigazoló, s még gyakrabban túlgondolkodó működésébe:

„És azt is megvallom, hogy az építkezés egész ideje alatt homályosan, de azért – kellő jó szándék esetén – mégis eléggé kivethetően élt tudatomban az igény több Vártér iránt, mégsem engedtem neki, gyöngének éreztem magam erre az irtózatos munkára; sőt e munka szükségességének belátásához is gyöngének éreztem magam, olyasforma, nem kevésbé homályos érzésekkel vigasztaltam magam, hogy ami egyébiránt nem volna elegendő, az az én esetemben ez egyszer kivételképpen, kegyelemből, valószínűleg elegendő lesz, mert a gondviselés különös kívánalma, hogy homlokom, a döngölőkalapács épen maradjon.”¹⁷

Érdekes, hogy miközben Kafka lénye folyamatosan azon gondolkodik, hogyan tudná még biztosabbá tenni erődítményét, a gondviseléshez fohászkodik, mely akár az emberi gondolkodás végső paródiájának is tekinthető. A külső megerősítés szükségessége, valamint egy külső fenyegetés kreálása, mely a történetben az enigmatikus „állat” (das Tier) formájában jelenik meg, mind nagyon is emberi tulajdonságok. Egyre növekvő paranoiájában a vakondszerű lény attól retteg, hogy az állat (vegyük észre, milyen lenézően használja a szót!) eluralja majd lakóhelyét. A lény végül ironikusan arra a következtetésre jut, hogy „semmi sem változott”.¹⁸ Ezt akár többféleképpen is olvashatjuk. Egyrészt értelmezhetjük Kafka pesszimizmusaként, illetve a változatlan és változásra képtelen társadalom felé intézett kritikaként. Müller is ír az egész elbeszélést átítató hiábavalóságról, mely leginkább abban nyilvánul meg, hogy maga a lény is a semmibe beszél, monológiának nincsen megszólítottja.¹⁹ Másrészt viszont úgy is olvashatjuk, mintha soha nem

16 NORRIS, Margot, *Kafka's Hybrids: Thinking Animals and Mirrored Humans = Kafka's Creatures: Animals, Hybrids and Other Fantastic Beings*, szerk. Marc LUCHT és Donna YARRI, Plymouth, Lexington Books, 2010, 17–31, 26.

17 KAFKA, *Az átváltozás*, 273.

18 *Uo.*, 302.

19 MÜLLER, Burkhard, *Consolation in Your Neighbor's Fur: On Kafka's Animal Parables =*

is történt volna átváltozás, mintha nem lenne distinkció ember és állat között, hiszen a lény a számára ismeretlen Másikat ugyanúgy az állat „szóval” illeti, mint ahogy Gregor Samsát illeték átváltozása után.

Az odút érdemes Coetzee *A barbárokra várva*²⁰ című regényével együtt olvasni, ugyanis ebben a kontextusban Kafka novellájának befejező gondolata különösen jelentős lesz. Coetzee 1980-as regényében expliciten ír az erőszakról és a kínzásról, az állattá-leendés pedig egyértelműen megalázásként és degradálásként jelenik meg. A történet főszereplője és egyben narrátora (a bíró) egykor egy határ menti város vezetője volt, azonban az ellenséges barbárok megsegítése miatt idővel elveszti pozícióját, s az érkező katonák szemében árulóvá válik, akit kínvallatással próbálnak megtörni. A bíró Gregor Samsa fizikai átváltozásához hasonlatos metaforikus átváltozáson megy keresztül a kínzás hatására, ennek leírása pedig hasonlít is Kafkáéra:

„Torkomból gyászos, rekedt üvöltés tör elő, mintha kavics zúdulna le valahová [...] Újból és újból felüvöltök, nem tudom visszatartani, a hang egy olyan testből jön, mely tudja, hogy talán helyrehozhatatlanul tönkretették, és zokog halálfélelmében.”²¹ Illetve: “[E]lkezdek előre-hátra lebegni félkörívben, mint egy hatalmas, öreg lepke [moth], melynek szárnyait összetűzték, miközben jajgatok, üvöltök.”²²

Mindkét idézetben észrevehető az ágencia elvesztése, mely fontos motívum Gregor Samsa átváltozásánál is. Ezen kívül az üvölt (eredetileg „bellow”), illetve a zokog (eredetileg „roar”) igék angolul állatokhoz kapcsolhatók – általában nagytestű, domináns emlősök, mint például az oroszlán hangképzéséhez hasonlítanak. Érdekes, hogy angolul a sokkal

Kafka's Creatures: Animals, Hybrids and Other Fantastic Beings, szerk. Marc LUCHT és Donna YARRI, Plymouth, Lexington Books, 2010, 101–118, 115.

20 Bár jelen tanulmány nem foglalkozik részletesebben ezzel az intertextuális kapcsolódási ponttal, érdemes megemlíteni, hogy a regény Kafka *A fegyencgyarmaton* című elbeszéléséből is nagyban merít.

21 COETZEE, J. M., *A barbárokra várva*, ford. SEBESTYÉN Éva, Pécs, Art Nouveau, 2000, 260.

22 *Uo.*, 260.

emberibb „scream”, illetve „shout” igéket helyettesítik ezek, jelezve hogy valamiféle elmozdulás, változás történt. A bíró saját környezetének Másikja lesz, egy karkai bogárhoz vagy vakondszerű lényhez hasonlatos állat. *A barbárokra várva* konklúziója nagyban hasonlít *Az odúban* megfogalmazott statikusságra: „Ezt gondolom: »Valaki már régóta az arcomba bámul, de én még mindig nem látom őt«.”²³ Érdekes, hogy az eredeti szövegben a valaki helyén a „valami” (something) szó szerepel, mely talán egy kicsit árnyaltabb képet ad magáról a bíróról is: nemhogy nem tanult semmit saját történetéből, hanem átváltozása ellenére még mindig „valamiként” (legalább annyira lenézően, mint ahogy az „állat” szót használta *Az odú* narrátora) tekint azokra a barbárokra, akik végső soron átváltozását lehetővé tették.

Egy jóval későbbi, 1999-es regényében, a *Szégyenben*, az állattá-leendés viszont valódi esélyként jelenik meg. Nem áll szándékomban messzebbre mutató konklúziókat levonni Coetzee életművéről, de talán érdemes megjegyezni, hogy a *Szégyen* megjelenése egybeesik a *The Lives of Animals (Az állatok élete)* megjelenésével, melyet egy évvel később, 2000-ben követett az *Elizabeth Costello* is. Coetzee mindkét műben aktívan foglalkozik az állatjogokkal, így akár Coetzee életművén belül is beszélhetünk valamiféle átváltozásról. David Lurie-t, a *Szégyen* főszereplőjét tanítványa nemi erőszakkal vádolja meg, s emiatt kénytelen elhagyni nem csak egyetemét, hanem lakóhelyét is. Lánya, Lucy vidéki farmján talál menedéket, s itt kezd el a beteg kutyák felé fordulni, először meglehetősen kétkedéssel, majd őszinte odaadással. Változása annyira feltűnő, hogy a narrátor meg is jegyzi: „Nos, most már ő lett a kutyás ember [dog-man!]: a kutyasírásó, a kutyaellenek hajósa, a *harijan*.”²⁴

Az eredeti szóhasználat (dog-man) jól jelzi, hogy Lurie nem csupán a kutyák gondozója és gyógyítója lett, hanem egyfajta (még ha itt csak szemantikai) azonosulásról is beszélhetünk, akár egyenlőségjelként értelmezve a kötőjelet.

23 *Uo.*, 328.

24 COETZEE, J. M., *Szégyen*, ford. GEORGE Gábor, Pécs, Art Nouveau, 2007, 235.

Deleuze és Guattari eredetileg ellenállásként, a fennálló hatalom elleni mozgásként határozzák meg az állattá-leendést, mely a *Szégyenben* egyfajta gesztusként jelenik meg. Miután Lurie-t és lányát megtámadják farmjukon, afrikai létezésük alapjait kell újragondolniuk a folytatáshoz. Lucy elhatározza, hogy hozzámegy segédjéhez, Petrushoz, s *egyik* feleségévé válik, ezáltal pedig ráruházza a farmját. Így próbálja megindokolni döntését kétkedő apja felé: „Igen, egyetértek, megalázó. De talán nem rossz kiindulópont az újrakezdéshez. Talán ezt kell megtanulnom elfogadni. Elkezdni a legalsó szinten. Semmivel. Csak semmivel. Kártyák nélkül, fegyver nélkül, tulajdon nélkül, jogok nélkül, méltóság nélkül.”²⁵ Lurie felveti, hogy a létezés e módja leginkább az általa ápolat kutyákéhoz hasonlít, de ő maga nem tudja rögtön elfogadni, hogy a megalázásra megalázkodással válaszoljon.

Lemondani mindenről, mely korábban a gyarmatosítottak felé európai felsőbbrendűségüket, az állatok felé pedig emberi felsőbbrendűségüket garantálta, értelmezhető a Másik elfogadása felé tett mozdulatnak is. Lucy Petrus felé mutatott alázata megegyezik Lurie beteg kutyák felé mutatott alázatával, s ezzel mindketten azt jelzik, hogy készek megtapasztalni a Másik helyzetét is. Ugyanakkor az alázat mellett megjelenő „megalázó” szó döntésük puhatolózó jellegére is utal, illetve a végleges, totalizáló válasz elutasítására, amely szerves része a leendés fogalmának is. Amikor Lurie azt mondja, hogy „[a] történelem önmagát ismétli, csak egyszerűbb formában. A történelem talán levonta a tanulságot”,²⁶ ugyanezt a finoman optimista gesztust figyelhetjük meg. Tehát el-lentétben Kafka történeteivel és *A barbárokra várva* c. regénnyel, a *Szégyenben* mintha paradigmaváltás történe, s még ha halványan is, de mintha felsejlene a hajlandóság az (egykor) hatalmon lévők részéről a bármilyen értelemben vett kisebbségi Másik elfogadása felé.

Bár Deleuze és Guattari elmélete szerint a leendések folyamata semleges, mihelyt a másság (állattá-leendés, kisebbséggé-leendés) jegyében értelmezzük ezt a jelenséget, elkerülhetetlen lesz az érték-

25 *Uo.*, 327.

26 *Uo.*, 102.

hozzárendelés. Annál is inkább, hiszen bárki kisebbségi státusza az éppen hatalmon lévőkötől függ, s nem csupán prágai német zsidóként, hanem középosztálybeli irodistaként vagy gyarmatosítottként is kisebbségbe tartozóvá válhatunk. Pontosan az érték-hozzárendelés nyitja meg Kafka és Coetzee fent elemzett műveinek etikai dimenzióját és tétjét. Ha összehasonlítjuk Kafka létbizonytalanságát a 20. század legelején és Coetzee gondolait az állatjogokról a 2000-es évek elején, tehetünk egy olyan óvatos megállapítást, mely szerint az állati létezés értelmezhető mindenféle kisebbségek bonyolult szimbólumaként, ami talán magyarázatot adhat az állatok, illetve a metamorfózis jelenségének egyre nagyobb (irodalmi és társadalmi) térnyerésére is.

Felhasznált irodalom

- AUSTER, Paul, COETZEE, J. M., *Itt és most*, ford. VÁGHY László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013.
- COETZEE, J. M., *A barbárokra várva*, ford. SEBESTYÉN Éva, Pécs, Art Nouveau, 2000, 260.
- COETZEE, J. M., *Doubling the Point: Essays and Interviews*, szerk. ATTWELL, David, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992.
- COETZEE, J. M. (2005), *Elizabeth Costello*, ford. BARABÁS András, Pécs, Art Nouveau.
- COETZEE, J. M., *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005*, New York, Viking, 2007.
- COETZEE, J. M., *Szégyen*, ford. GEORGE Gábor, Pécs, Art Nouveau, 2007.
- CORNGOLD, Stanley, *Kafka and the Dialect of Minor Literature = Debating World Literature*, szerk. PRENDERGAST, Christopher, London és New York, Verso, 2004, 272–290.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Capitalisme et schizophrénie. Mille Plateaux*. Paris, Éditions de minuit, 1980.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest, Qadmon Kiadó, 2009.
- KAFKA, FRANZ, *Az átváltozás: válogatott elbeszélések*, vál. GYÖRFFY Miklós, Budapest, Európa zsebkönyvek, 1982.
- MÜLLER, Burkhard, *Consolation in Your Neighbor's Fur: On Kafka's Animal Parables = Kafka's Creatures: Animals, Hybrids and Other Fantastic Beings*, szerk. LUCHT, Marc és YARRI, Donna, Plymouth, Lexington Books, 2010, 101–118.
- NORRIS, Margot, *Kafka's Hybrids: Thinking Animals and Mirrored Humans = Kafka's Creatures: Animals, Hybrids and Other Fantastic Beings*, szerk. LUCHT, Marc és YARRI, Donna, Plymouth, Lexington Books, 2010, 17–31.
- ZILCOSKY, John, „Samsa was Reisender”: *Trains, Trauma, and the Unreadable Body = Kafka for the Twenty-First Century*, szerk. CORNGOLD, Stanley és GROSS, Ruth V., Rochester és New York, Camden House, 2011, 179–206.

KATA GYURIS

**Minor(ity) Literatures –
Kafkaesque Turns in Two Novels**
by J. M. Coetzee

The paper aims to explore the extent to which Kafka's writings and the Kafkaesque are embedded in Nobel Prize-winning South African author's, J. M. Coetzee's oeuvre. Coetzee frequently enters into dialogue with European writers, including Kafka, whose grotesque atmosphere and moral he often retains in his stories. The paper proposes a common reading of two of Kafka's short stories ("The Metamorphosis" and "The Burrow") and two of Coetzee's novels (*Waiting for the Barbarians* and *Disgrace*), relying on Deleuze and Guattari's concept of minor literature. The authors position Kafka as a representative of such minor literatures for his complicated heritage as a German-speaking Jew in Prague, and they further develop the idea that all becomings, including becoming-animal are actually becoming-minoritarian. Animals and the concept of becoming-animal are both fundamental parts of Coetzee's oeuvre as well since they seem to pertain to the very depth and basic mechanisms of the (post)colonial situation. What this paper aims to show is how Kafka's and Coetzee's historical and literary contexts converge, and how this nuances our understanding of what it means to be minoritarian.

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

Kényszerűségből szelídített villongások

Nemzeti(ségi) konfliktusok rafinált előadásban

Gion Nándor két regényében

A szerző PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot
Jelenlegi munkahelye: Magyar Nyelvstratégiai Intézet

Gion Nándor délvidéki magyar író *Latroknak is játszott* című regénytetralógiájának első két, még a szocialista Jugoszláviában írt kötetében (*Vinágos Katona* 1973., *Rózsaméz* 1976.) a szerb–magyar konfliktusokra legtöbbször jótékony homály borul. Egyetlen olyan verekedésről mégis olvasunk az első regényben, amelyben szerb és magyar szereplők kerülnek szembe egymással. (Gion viszont a saját életéből több olyan esetet megírt, illetve több hasonló alkalomról beszélt interjúkban, amikor kizárólag a nemzetisége miatt verték meg, sőt, egyszer majdnem meg is fojtották.¹) A nevezetes regénybeli verekedést hangsúlyossá teszi, hogy ez az első ilyen összetűzés, amiről Gion főművében említés történik. Ezt viszont majd sok másik követi, hiszen a verekedésnek nagyon fontos szerepe van Szenttamáson: a helyi társadalomban betöltött szerepet alapvetően határozza meg,² amint azzal külön tanulmány is foglalkozik.³ A tárgyalt esetben Gion azzal, hogy azt írja:

1 Vö. GION Nándor, *Korai balálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 19.

2 Pl.: „[...] amikor indulni akartak, eléjük állt a kis Simon Károly, hogy utoljára összemérjék az erejüket. István levetette az ünneplő kabátját, és először ő kapaszkodott össze Simon Károssal. A hóna alá nyúlt a kis Simonnak, felemelte, megpörgette a levegőben, és a földre dobta. Aztán Sándor következett. Simon Károly most már óvatosabb volt, előrehajolt, nem engedte, hogy átöleljék, de így meg Sándor a nadrágszíjánál fogva emelte fel, tartotta, mint egy piaci mérleget, utána leengedte a lábaihoz. A kis Simon Károly ököllel verte a földet, és abban a pillanatban ő volt a legszerencsétlenebb ember a világon.” GION Nándor, *Vinágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 76.

3 MIKOLA Gyöngyi, *Verekezés a Zöld utcában: Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában* = Forrás, 2007/6, 64–68.

„Tulajdonképpen vacak kis verekedés volt – [Stefan Krebs, a német molnár] a Kiss János kocsmájában, a becsei úton, ahol a Zöld utcaiak a tukiakkal szoktak verekedni, minden héten láthatott volna különbket is”,⁴ először is látszólag elveszi a konfliktus nemzetiségi élet. Hiszen lekicsinylőn olyan verekedésekhez hasonlítja, amelyek jóval veszélyesebbek, és amelyekben viszont a különböző hagyományosan magyar falurészek lakói a szembenálló felek. Jellemző az is, hogy a magyarok egymásra és a németekre többször is mondanak olyat, hogy „nyavalyás tuki”,⁵ „nyavalyás sváb”,⁶ meg még olyat is, hogy „meztelen seggű Zöld utcai”,⁷ de a szerbket sosem szidalmazták: Gion például még a(z újabban) pejoratív felhangú *rác* szót is tabusította a maga számára.⁸

A Zöld utcai verekedésről szóló epizódban figyelemre méltó, hogy olyan esetet látunk naturalisztikusan bemutatva, amelyben magyarok vernek el egy szerbet: Miután a szerb az egyik magyarnak sokszor behúz, a másik magyar orvul a szerb mögé kerülve egy hólapáttal leüti, az első magyar pedig alaposan megtapossa. Egyszerű eset, de ügyesen van megkonstruálva. A szerb verekedő nem győzhetett volna, hiszen akkor – kimenetele miatt – végső soron magyarverésről szólna a történet, ami politikai okból szóba sem jöhetett. Ugyanakkor Gion, hogy másfelől se legyen a jelenetért támadható, a győzedelmeskedő magyarok közül a hólapáttal sportszerűtlenül közbelépőt képmutatóan vallásosnak és iszákosnak mutatja be. Ráadásul úgy hívják, ahogy az író nagyapját is: *Gion Márton*-nak! Nagyon jellemző az íróra, hogy – a regényből is kikövetkeztethetően – a saját nagyapját tette ebbe a hálátlan szerepbe; ahogy például a *Rózsaméz*ben is majd egy másik rokonát, Gion Antalt beszéli a legkényesebb témáról: Trianonról.⁹

4 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 14.

5 *Uo.*, 36, 40, 45, 70, 71, 72, 82.

6 *Uo.*, 18, 87.

7 *Uo.*, 33.

8 A „rác” szó a 19. század végéig a szerbek minden melléközöngé nélküli neve volt, és eredetileg annyit jelentett, hogy „Raškából való”, vö. ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita, *A szerb nemzettudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna et al., Piliscsaba, PPKE BTK, 2003, 237.

9 GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 203.

A Zöld utcai verekezésben tehát magyarok győznek, de nem tisztességes győzelemmel. A magyar olvasó mégis elégtételt érezhet, de azért a szerbet is lehet sajnálni. Annál is inkább, mert a higgadt német molnár, Stefan Krebs nézőpontjából látjuk a történeteket, aki elrémül azon balkáni szélsőségek¹⁰ láttán, hogy félholtra vernek egy embert, s közben nemhogy a segítségére sietnének a kívüllállók, hanem végignézik, utána pedig „Ubonyi Jóska addig taposta Mandícot, amíg az mozgott, aztán lelépett róla, megtörölte az arcát, és hazaindult. Gion Márton visszajött a kocsmá elé, a lapátot átadta Stefannak, nekidőlt a falnak, és énekelni kezdett *A kereszt-fához megyek, Mert máshol nem lehetek Nyugodalmat lelkennek...*”¹¹ Halkan, áhítattal énekelt, az arcát az ég felé fordította, és mereven bámulta a szürke felhőket.”¹²

Nem csoda, hogy a német molnár sehogy sem tudta magát túltenni az imént látott barbár ellentmondásokon, hanem „attól kezdve folyton valami szörnyűséget várt, talán azt, hogy borzalmas tömegverekedés lesz a Zöld utca és Káty között.” És jóval később is „még mindig a véres tömegverekedést várta. Nagyon rosszul érezte magát”.¹³ Stefan Krebsnek a majdani véres leszámolástól való állandó rettegésébe beleérezhetjük Gionnak, illetve helyi magyar közösségének az 1944-es vérengzések nyomán kialakult közérzetét is. Hiszen ahogy az író Magyarországra települése után ki is mondta: a partizánok a magyar férfiak megtizedelésével a háború végén „megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És még ma is az.”¹⁴

10 Ehhez hasonlóan szélsőségesnek tűnik fel például az egész Török család is. Nemcsak a rablógyilkos Török Ádám, akivel közösséget vállal a családja, hanem az asszonyok és a gyerekek is, akikről cigányputrihoz hasonlóan hangos és rendetlen képet fest Gion: „A földön leterített, vastag rongypokrócokon kisgyerekek játszottak cifra babszemekkel, és minduntalan veszekedtek, a banyakemence mellett asszonyok ültek, harisnyát kötöttek, miközben mérgesen pörölktek a gyerekekkel, a szoba közepén, az asztal körül meg férfiak tolongtak, és hangosan magyaráztak egymásnak.” GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 68.

11 Az idézett szöveg egy nagyböjti népének részlete, s mint ilyen a bűnbánatra hangol rá.

12 *Uo.*, 16.

13 *Uo.*, 17.

14 GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.*” *Bemutató előadás* [2000.] = Forrás, 2002/12, 3–15.

A Zöld utcában történeteket követte ugyan szerb revans, hiszen „egy héttel később Ubonyi Jóskát félholtra verve találták meg a főutcán”,¹⁵ mégis jellemző, hogy az utóbbi esetről mindössze ennyit olvasunk. A Gion által részletesen taglalt esetben csakis a magyarok győzhetnek, ráadásul nem éppen lovagiasan. Naturalisztikusan leírt verekedésben magyar csak akkor maradhatott alul a szocialista Jugoszláviában írott regényekben, ha kommunista, mint például Bata János – és majd a frissen magyarrá lett Krebs Péter. Őket – ahogy majd más magyarokat is – kifejezetten a kommunistaságuk miatt verik meg: csakis azért, hogy olyan eszme hősei legyenek, amely a történet megírása idején hivatalosan a szerb többségnek is sokat jelentett. Bata Jánosék tehát áldozatukkal ilyen módon utólag legitimálták koruk és a későbbi idők helyi magyar közösségét.¹⁶

Egy másik ravaszul megírt epizód az 1918-as impériumváltás egy érzékeny gazdasági aspektusára utal, és szerb–német viszonylatban jelenik meg a *Rózsaméz* című regényben. A gazdaságot nacionalizáló törvények értelmében a vállalatok igazgatótanácsaiban a húszas években egyre növekvő számban, végül többségében szlávoknak kellett lenniük.¹⁷ Az egyik történetben Gion finoman úgy utal erre a gazdasági kényszerre, hogy amikor idősebb Johann Schank 1920 után gyárat ajándékoz az egyik fiának, akkor így világosítja fel a tulajdonviszonyok miatt meglepett utódot: „– Csak fele gyár az enyém, a másik fele valami Svetozar Munjiné. [...] – Szükségünk volt a pénzére? – Nem. Megvehettem volna egyedül is a gyárat. De a mai körülmények között jobb, ha az embernek van egy szerb társa. Legalábbis egy ideig.”¹⁸

15 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 17.

16 Vö. KURCZ Á. I., *Májusfa a Szenci-kocsmá előtt. A magyar kommunisták „küldetése”* Gion Nándor Rózsaméz című regényében = Magyar Szó, 2016. április 30–május 3, 24.

17 Vö. GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden, a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* c. konferencián, ill. Uő., *A Délvidék története Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2013, III, 65–77, 103–109.

18 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 216.

Míg a valóságban muszáj volt szerb tagoknak lenniük a gazdasági társaságokban, Gion úgy adja elő, hogy a tranzakció az ügyes Johann Schank fifikás előrelátását dicséri. Annál is inkább, mert a német üzletember arra játszik, hogy előbb-utóbb kigolyózza cégéből a szerb társat, ami – a történet szerint – néhány év múlva valóban sikerül is neki.¹⁹

Jellemző, hogy korábban Stefi apjának, Stefan Krebsnek úgy sikerült megalapoznia a családjá egzisztenciáját, hogy Johann Schank segítségével éppen egy magyar molnárt, „az öreg Lestárt” túrta ki a vízimalomból, akinek a helyére őt vették fel.²⁰ Eme gazdasági történetek tanulsága, hogy érzelmi alapon nem szabad gazdasági vagy politikai következményekkel járó döntést hozni, hanem a realitást teljes mértékben elfogadva, azzal számot vetve kell üzletelni, vagy ami rokon ezzel: politizálni. Másrészt az egyén gazdasági-társadalmi előrejutásához nagyban hozzájárulhat nemzeti(ségi) közösségének összetartása is.

A *Rózsaméz*ben a fennálló társadalmi-politikai renddel kapcsolatos nyílt kritikát általában csak német szereplők fogalmazhatnak meg. Ám a jugoszláv közigazgatással kapcsolatos legesújabb véleményhez még ravaszabb narráció járul a regényben. A kritikát maga a szerb közigazgatás embere, az utálatos csendőrfőnök, Karagić mondja ki mentegetőzve, ráadásul úgy, hogy ő maga más szerbeket idéz. Karagić, akit megvesztegethetőséggel vádolnak (egyébként az olvasottak alapján tudjuk, hogy teljes joggal), maga vallja be Török Ádámnak, hogy „sok mindenben ügyetlenek vagyunk még. De hát fiatal ország vagyunk.”²¹ A szerb csendőr mondja el, hogy a szintén szerb gazda, a Prágában és Budapesten iskolázott Đorđe Belić „dicsérte a Csehszlovák Köztársaságot, azt mondta, az is fiatal ország, de bezzeg ott rend volt kezdettől fogva. De ez még hagyján. Az Osztrák–Magyar Monarchiát is dicsérte. A Monarchia idején mindössze négy csendőr volt Szenttamáson, mondta, és mégis példás rend uralkodott. Most meg lopás, rablás mindenfelé.

19 A német szereplők hasonlóan furfangos szerepeltetésére l. még: KURCZ Á. I.: *A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = Kortárs, 2015/3.

20 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 57–58.

21 GION Nándor, *Rózsaméz...*, i. m., 258.

Mi pedig itt ülünk, egymásba ér a farkunk, és csak ügyetlenkedünk, nem csinálunk semmit. [...] És a főnököm is könnyen beszél. Ő is lármázott a minap, hogy rengeteg panasz fut be hozzá. Meg hogy a községházán is azt mondják, ügyetlenek vagyunk.”²² Đorđe Belić, bár szerb, részben a régi világ embere, hiszen Monarchia-szerte tanult. Utóbbi iránti nosztalgiaja magyarázatul és esetleg mentségül szolgálhat kritikájához. Az viszont, hogy Csehszlovákiát is pozitív példaként hozza fel, nagyobb súlyt ad a szavainak. Ráadásul tudjuk róla azt is, hogy emberséges a munkásaival, még a magyarokkal is,²³ ami az olvasók előtt hitelesíti a véleményét. Az is súlyt ad szavainak, hogy a helyi újságban cikkezve is vállalja a véleményét a községi elöljárók korruptségével kapcsolatban, hiszen „azt írta róluk, hogy megvesztegethetők. [...] Đorđe tanult ember, és igazságszerető ember. De egy Paja Šivački nevű képviselő válaszolt neki az újságban, megfenyegette, hogy bepereli becsületsértésért. – Beperelte? – Beperelte. De a bíróságon kibékültek.”²⁴ Az, hogy Đorđe Belić a megvádolt községi képviselővel végül mégis kibékült a bíróságon, tanulságosan mutatja, hogy a teljes igazság érvényre juttatásánál azért számára is fontosabb lojalitása a délszláv államhoz, amit ezek szerint – szerbként – mégis inkább a sajátjának érez, mint az Osztrák–Magyar Monarchiát érezte. Utóbbi mozzanat is a nemzeti összetartás fontosságára hívhatja fel a figyelmet.

Ha Karagić csendőrtiszt és Belić gazda történetében esetleg a csomagolás ellenére is erősnek lenne érezhető az a kritika, amit Gion a jugoszláv közigazgatásról közölt, arra az esetre is bebiztosította magát. Karagić ugyanis eleinte a magyar Török Ádámon, később a szintén magyar Kudlik Rezsőn keresztül bonyolítja zavaros üzleteit, amelyeknek az a legfurcsább része, hogy Török Ádám Magyarországra hajt lovakat,²⁵ amiért cserébe Karagić Szenttamáson huny neki

22 *Uo.*

23 Đorđe Belić kölcsönadja szekerét a magyar munkásainak, akik el akarnak költözni tőle, beengedi a magyar méhészt aratás után a kertjébe stb. Ki is mondják róla: „Ő a legrendesebb gazda, akinél eddig dolgoztunk [...] Tényleg ő a legrendesebb gazda” *Uo.*, 323–324.

24 *Uo.*, 330.

25 *Uo.*, 210.

szemet afölött, hogy Gallai Istvánnal és Krebs Stefivel lopott búzát hordat el egy uszályról. Először is tehát Karagić ügyletében magyarok és németek is hasonlóvezőkként vesznek részt. Másrészt pedig a lopott búza, illetve a lopott lovak ellenértéke – kissé nyakatekert módon – magyarországi orgazdán, és nyilván több más gyanús cserekapcsolaton keresztül jut vissza Karagićhoz. Az üzlet magyarországi szála a magyarországi közigazgatás korrump voltára, illetve a két ország államapparátusának a korrupcióban való összefonódására való utalásként is értelmezhető. Tehát relativizálhatja mindazt, amit fentebb a szerb közigazgatás élőködő voltáról megtudtunk. Ha így van, akkor – legalábbis nemzeti szempontból – támadhatatlanná válik mindaz, amit Gion a szerb tisztviselők megvesztegethetőségéről írt.

A fenti ügyletben is részt vevő Kudlik Rezső kivételesen megformált karakter. Gion egy másik alakjával, a teljes egészében kitalált Váry Jánossal, az öntelt és fensőbbeséges földesúrral szemben ő részben egy létező személy, Kuszli Dezső²⁶ boltos tulajdonságaiból lett megformálva. Alakja arra kellett Gion regényében, hogy ne csak a földbirtokosok, hanem a nem mindig tisztességesen gazdagodó vállalkozók között is legyen legalább egy magyar szereplő. Hogyha például – az egyébként rokonszenvesnek ábrázolt – zsidó Mindzsa mama,²⁷ a sváb Stefi és a szerb Milački a nagy gazdasági világválság alatt rosszhiszeműen: éppen az adósságelengedési törvény meghozatala előtt fölvásárolja a szorult helyzetben lévő parasztok földjeit, akkor legyen közöttük egy magyar vállalkozó is, akin majd Török Ádám elégtételt vehet a regényben. Mert az még a mindig fejjel a falnak menő, igazáért elvileg bárkivel szemben kiálló Török Ádámnak sem jut eszébe, hogy a szerb Milaćkitól követelje családjá földjének valódi ellenértékét. Még akkor sem, ha Milački másfélszer több földet csalt ki Törökektől, mint Kudlik boltos.²⁸

26 HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 96.

27 Mindzsa mama, avagy ahogy a szenttamásiaktól tudjuk: Epstein Etel jó házinéni, aki elnézi, ha nem fizetik időben a lakbért, ami ráadásul nála alacsonyabb, mint másnál; segít a szülésnél, sőt Faragó Anica életét is megmenti, amikor Rézi meg akarja bosszulni, hogy a férje vele csalta meg. Földvásárlásáról l.: GION Nándor, *Rózsaméz, i. m.*, 334.

28 *Uo.*, 339.

Hiszen a történet idején szerb uralom van, és ezt még Török Ádám is tiszteletben tartja; annyiban legalábbis, hogy ekkor kizárólag a magyar boltostól veszi el azt, ami a kizsárolt földért a családjának „jár”. Arra, hogy Milačkitól is visszakérje a részét, rögtön gondol majd a magyar uralom visszatértekor, ám erre természetesen majd csak a már Magyarországon megírt *Ez a nap a miénk*ben kerülhetett sor.²⁹ Az 1976-os regényben még ezt is olvassuk: „Minden fordulatnál ezt a néhány napot kell kihasználni. Kár, hogy nem volt egy szerb társam, amikor a szerb katonaság vonult be hozzánk. Vele akkor a magyar gazdáktól kértettem volna ki a részemet.”³⁰ – Na, persze! Magyarok rovására elkövetett ilyen nyílt atrocitásról nem véletlenül nincs – mert a regény megírásának idején nem is lehetett – szó 1918-ban vagy bármikor a szerb uralom idején játszódó műrészekben.³¹

Ha Kudlik Rezső alakmintája létező személy volt is, és ha esetleg voltak is zavaros ügyletei, az mégis érdekes, hogy éppen Kudlik az, akin Gion a katolikus templomba járás szokását bemutatta: „Vasárnaponként [...] a hosszú meggyfa szipka eltűnt a szájából, a kék kötényt a szögre akasztotta, ünneplő-ruhába öltözött, és méltóságteljesen elsétált a katolikus templomba nagymisére. A második vagy harmadik padsorban szokott ülni, mindjárt az apácák mögött”.³² Nyilván azért kellett templomos emberként ábrázolni Kudlikot, mert a római katolikus identitás Gion egész életművében hangsúlyosan a magyarsággal kapcsolódik össze. Így a szereplőt egyértelműen a katolikus magyarok és nem például a zsidók közé számítjuk. Attól még, hogy Kudlik esetében Gion magasabb szempontok érdekében fel is áldozta egy magyar szereplő becsületét, fő célja a magyarság múltjának tisztázása volt, amint az például magyar szereplőinek a kommunista mozgalomban való részvételéből, illetve kommunista meggyőződésük hangsúlyozásából is kitűnik, ahogy fentebb is utaltam rá.

29 Vö. GION Nándor, *Ez a nap a miénk, i. m.*, 464–465.

30 GION Nándor, *Rózsaméz, i. m.*, 444.

31 L. részletesebben: KURCZ Á. I., *A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = Forrás, 2015/3, 50–59.

32 GION Nándor, *Rózsaméz, i. m.*, 243.

Nagyon erős, bizonyára a negatív előítéletek kialakulásához vezető kategorizálási reflexek meglétére utal a Gion által ábrázolt világban, hogy a nemzetiségi jelzők gyakran a szereplők nevei mellett szerepelnek. Még ebben a soknemzetiségű világban sem lenne feltétlenül indokolt az általános nemzetiségi skatulyázás. Gion regényeiben viszont az informális és a hivatalos közegben olyankor is elhangzik, hogy ki hová tartozik, amikor ez teljesen indifferens. Hogy milyen nemzetiségű személyekről van szó, a narrátor és a megszólaltatott szereplők nyelvén is sokszor jelölve van, holott az ismerősök közötti beszélgetésekben elvileg teljesen érdektelennek kellene lennie, hogy milyen nemzetiségű a szóba kerülő harmadik személy.³³ Annál is inkább, mert a közösség tagjai ezt jól tudják egymásról.

Még a hatalomnak sem lenne muszáj minden ügyet ilyen címkével ellátnia, hiszen például a kommunistaság gyanúja esetén elvileg fölösleges tudni, hogy szerb vagy magyar elvtársról van-e szó: „– A piszkos szerb kommunisták közül bizonyára ott volt Ilija Purac. [...] Stevan Mandić, ez is bizonyára ott volt. [...] Nézzük a magyarokat. Simonyik József... Véresszájú kommunista, szónokolt a nagygyűlésen. Aztán a nagy orrú Bata János... Adamkó Mátyás... – Ott voltak.”³⁴ Szenttamáson viszont mindig nemzetiségekben gondolkoznak tehát, és – ha látenszen is – mindenben nemzetiségi elvet érvényesítenek: még az ingyenes házhelyet is e szempont szerint osztják: „A szegedi úti legelőn jobbra szerbeknek, a Koplalón pedig magyaroknak osztottak ki házhelyeket. A magyarokat egy nyájas, ősz hajú öregember jegyezte be a telekkönyvbe.”³⁵ Viszont a helyi körülményeket ismerő olvasó várakozásával szemben – Gionnak a szocialista Jugoszláviában írott műveiben legalábbis – mindez nem a kisebbségek kárával történik: a hatalom által a kisebbségi címkék mentén gyakorolt negatív diszkriminációra utaló jel nagyon kevés van, vagy nincs is.

33 Pl.: „Török Ádám nem jött többé a Kálváriára. Egy éjszaka a Ferenc-csatornán ellopta valamelyik szerb halásznak a csónakját” vagy: „Ki ez a Munjin? – Egy gazdag szerb, akinek sok pénze van” GION Nándor, *Rózsaméz, i. m.*, 216.

34 *Uo.*, 426.

35 *Uo.*, 298.

Vajon tényleg nincs vagy csak nehéz észrevenni? Egyetlen, a nagypolitika szempontjából mellékes esetben, ott is csak ironikus-humoros csomagolásban sejlik fel, hogy a hatalom helyi képviselőjének nem mindegy, hogy valaki milyen nemzetiségű Szenttamáson.³⁶ A búzalopás történetében a csendőr ugyanis konkrétan azt kérdezi a rajtakapottaktól, hogy magyar, zsidó vagy sváb „gazemberekkel” áll-e szemben: „– Zsidó gazember – sziszegte Karagíc. – Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi – német vagyok. – Sváb gazember, mindegy – mondta Karagíc. Megkérdezte Gallai Istvántól: – Te is sváb gazember vagy? – Magyar vagyok – mondta Gallai István. – Magyar gazember. Mindegy.”³⁷ Gallai István és Krebs Stefi valóban lopta a búzát, s bár a hatalom sem volt tiszta, hiszen – mint fentebb olvastuk – sokáig önérdékből hunyt szemet, úgy érezzük, joga volt közbelépni. A történetben a Gallai Istvánt és Krebs Stefit lefülelő csendőr humoros és önmagával szemben ironikus mondata („Te is sváb gazember vagy?”) mellett mégsem tekinthetünk el attól, hogy ez a kérdés arra is rávilágíthat, hogy vannak az országhoz alapvetően lojális és illojális népek. Ilyen kényes helyzetben azért fontos a törvényszegők nemzetisége a hatóság számára, mert tudni akarja, számíthat-e alattvalói hűségre, azaz végső soron egy oldalon áll-e a törvényszegőkkel. Ha egy oldalon állnak, könnyen lehet, hogy „megbeszélhetik” a dolgot, ahogy például Đorđe Belić is kibékült az általa megvádolt képviselővel. Ha viszont az elkövetők alapvetően ellenségesek a hatalommal szemben, akkor annak törvényeit, illetve a végrehajtó szervet sem tisztelik eléggé, ezért „nevelő szándékkal” is szigorúbb elbánásban kell őket részesíteni. Megtudjuk tehát, hogy zsidó, magyar és német a hatalom szemében egykútya: egyik sem szláv, tehát egyik sem tekinthető lojálisnak. Ha lojális lenne, vagy ha annak tartanák, talán másképp alakulnának az események a regényben is.

A beolvadás és a kivándorlás az a két fő tényező, amely a délvidéki kisebbségek, különösen a magyarság számát több mint száz éve szinte folyamatosan, az elmúlt években pedig különösen is gyorsuló tempóban apasztja. Erre a jelenségre utal a *Virágos Katonában*, hogy a

36 ALLPORT, Gordon W., *Az előítélet*, Bp., Gondolat, 1977.

37 GION Nándor, *Rózsaméz*, i. m., 253.

német Rézit az apja elküldte „Németországba, ahol rokonaik éltek.”³⁸ Rézi aztán a rokonaival Amerikába ment tovább, ahol csak dolgozott és dolgozott, úgyannyira, hogy amikor visszajött, semmit nem tudott mesélni Amerikáról. A történet szó szerint idézett része minden bizonnyal olyan anakronizmus, amellyel Gion az 1960-as–70-es évek legfontosabb migrációs irányára, egyben saját kora legnagyobb nemzetfogyasztó problémájára: a németországi (illetve nyugat-európai, majd tengerentúli) munkavállalásra utalt.³⁹ Abácskai németeknek ugyanis nem maradt semmi kapcsolatuk az óhazabeliekkel: némely délvidéki falvak éppen csak a 19–20. század fordulóján kezdték el felkutatni kibocsátó közösségeiket.⁴⁰ Gion tehát Rézi esetével saját kora jelenségére is reflektálhatott, esetleg megpróbálva lebeszélni kivándorolni készülő kortársait. Hiszen a megingathatatlan tekintélyű Szentigaz csupa rosszat jósol a Brazíliába készülő Török Istvánnak és Sándornak a *Virágos Katonában*: „Mintha egy nagy, mocskos víz mélyén... alig világít... nem folyóvíz... nem tenger... ez a betegség... [...] Ne menjetek Brazíliába!”⁴¹ És a Szentigaz jóslatai mind be is igazolódnak: „Miféle tenger meg napernyő! Életükben nem láttak napernyőt. Reggeltől estig fákat döntögetnek valami átkozott ingoványban. István nyakát megcsípte egy bogár, öklömnyi daganat nőtt rajta, ki kellett vágni. Sándor meg maláriás. Érted?”⁴² A Török Pál is hiába ment ki Franciaországba dolgozni: az onnan hazaadott pénzből vett 6 lánc földet elvitte a gazdasági válság.

Sok ismeretlen, vagy csak egy-két mondat erejéig feltűnő szereplő is külföldre, főként a tengerentúlra vándorol a regényekben, amint mellékes utalásokból kiderül: „[Rézi] együtt indult a Kálvária utcai Bezallókkal, akik Amerikába mentek. Münchenig velük utazott.”⁴³ Gallai István pedig így számol be egyik képzeletbeli útjáról: „Horváth Józsefet

38 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 134.

39 A vajdasági magyarok kivándorlásához vö. MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzeteségek a jugoszláviai magyar kisebbség életében* = Híd, 1970/1, 91–92.

40 Vö. pl. BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán: Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója* = Világtörténet 2012/3–4., 257–287.

41 GION Nándor, *Virágos Katona, i. m.*, 69–70.

42 *Uo.*, 98.

43 *Uo.*, 134.

és a feleségét kísértem el a Kálvária utcától egészen Kanadáig.⁴⁴ A búcsú percei mindig fájdalmasak, olyannyira, hogy Török Pálnak az állomásra kísérése például temetési menetre emlékeztetett.⁴⁵ Talán a kivándorlás az a jelenség, amely sötét történelmi háttérként egészen az első világháborúig a leginkább beárnyékolja a cselekményt Gion tetralógiájában. Mert miközben Gallai István önfeledten citerázott a Kálvárián, addig aki „már nem reménykedett, az fogta cókmojkját, és *nekivágott a nagyvilágnak*. [kiem. K. Á.] Ilyenek is egyre többen voltak, minden hónapban eltűnt egy-egy család a Kálvária utcából, többnyire Amerikába vándoroltak ki⁴⁶ – és a jelenség nyilván nem csak a Kálvária utcát érintette. A fenti idézet kurzivált része azáltal is utalhat a közösség illetéknéppen fogyása miatti szomorúságra, hogy felsajlik benne egy Délvidék-szerzte ismert érzelmes marasztaló nóta néhány szava. Gachal János torontálvásárhelyi református lelkész, később bánáti püspök, 1944-es vértanú a két háború között kimondottan népnevelő céllal írta az alábbi dalt:

*Megfordítom kocsim rúdját, itt hagyom az ősi szülőföldet,
Ahol fájó keservében minden szív csak darabokra törhet;
Nekivágok a világnak, száz határát összejárom sorra:
Valahol majd nekem is jut egy szál rózsza vihar verte gyűrött kalapomra.*

*Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát százat,
Tűzes borral, forró csókkal, altatták el bennem a honvágyat;
Mégsem tudták eloltani, oly hazug a nagyvilág, ha szép is;
Megfordítom kocsim rúdját: a kanyargó Tisza partján szebb a szenvedés is!⁴⁷*

A fontosabb regényszereplőket Gion is mind hazahozza az emigrációból Szenttamásra, a kint maradást pedig a nemzeti lét végeként mutatja be:

44 *Uo.*, 96.

45 GION Nándor, *Rózsaméz*, i. m., 233.

46 GION Nándor, *Virágos Katona*, i. m., 122.

47 *Vö. Csendül a nóta 2. Válogatás eddig meg nem jelent magyarnótákból*, szerk. NÓGRÁDI TÓTH István, Bp., Magyarnótaszerzők és Énekesek Országos Egyesülete, 1990, 36.

„– Mit láttál New Yorkban? – Egyszer találkoztam Janik Józseffel, aki már régen kivándorolt. [...] Évekig mosogatott különböző szállodákban, ő is meg a felesége is. De most már saját szállodájuk van, és alig tudnak magyarul.”⁴⁸ A két háború között talán lassult a kivándorlásnak a regényből következtethető mértéke, de lehet, hogy csak azért érezzük így, mert „a Zöld utcában azóta már megszokták, hogy az emberek elmennek külföldre.”⁴⁹ A negyvenes-ötvenes évek fordulóján játszódó *Angyali vigasság* is azzal ér véget, hogy a regény terét jelentő egy-két utcából „hat és fél család kivándorolt Ausztráliába”,⁵⁰ a hatvanas évek végén játszódó *Testvérem, Joáb* egyik főszereplője, a kivándorolt Fehér Ló pedig Nyugat-Németországból tér haza látogatóba a regény idejére; de több más szereplő, köztük a főhős S. Tamás is beszél a „vészkijáratok” megteremtésének fontosságáról, azaz ő is a kivándorlás gondolatával foglalkozik.⁵¹ Hogy Gion a saját Budapestre költözését hogyan ítélte meg, arra az alábbi idézet lehet példa: „Így hát ő is elküldte gyermekeit a határon túlra. Az egyik lánya elment Kaliforniába, a másik Szegedre, aztán a másik is elment Kaliforniába. Feltettük gyerekeinket, messzire küldtük őket, mások is ezt csinálták, és szépen elváltuk magunk alatt a faágat, amin ültünk. A magyarok nagyon-nagyon megfogyatkoztak a Vajdaságban. És eljöttem én is, egy kis szobából, egy kis asztal mellől egy szomorú jegenyefát nézegetek Budapesten, és nagybátyámra gondolok, meg a szép jegenyefasorra Szenttamás és Feketics között.”⁵²

A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején a kivándorláshoz hasonló szomorú történelmi háttérként jelentkezik Gion műveiben a tanyarendszer felszámolása. A tanyáké, amelyek révén az emberek jobban kötődtek a földhöz, ahol így biztosabban megmaradt a magyarság.⁵³

48 *Uo.*, 150.

49 GION Nándor, *Rózsaméz*, i. m., 232.

50 GION Nándor, *Az anyyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az anyyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 451.

51 GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 245.

52 GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 36.

53 „Az anyjuk ugyan szerbül beszélt velük, de a környező tanyák gyerekeitől megtanultak magyarul.” GION Nándor, *Aranyat talált* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 838.

Hiszen „egy-egy kisebbség fennmaradásának nemcsak az archaikusabb társadalmi szerkezet, de a településszerkezet is fontos tényezője”.⁵⁴ Gion a tanyapusztításra már egy 1975-ös novellájában, a második világháború után játszódó *Csillagok minden színben II.*-ben is reflektált, anakronisztikusan pedig talán már az 1920-as–30-as években játszódó *Rózsaméz*-ben is utalt rá, ahol arról olvasunk, hogy Gallai István a háza építéséhez egy lebontott tanyáról szerezte az összes faanyagot.⁵⁵ Viszont majd csak az 1997-es *Aranyat talált*-ban olvassuk egy szereplő leplezetlen véleményét a tanyarombolásról: „– Ki fognak nyújtóztatni. [...] Sürgősen veszelődj el valahol a tanyavilágban. – Ott már nem lehet elveszelődni – bosszankodott tovább Majoros Péter. – Ezek a disznók sorra lerombolják a tanyákat.”⁵⁶

Összefoglalás

Gion Nándor közössége iránt felelősséget érző íróként és – bár erre itt nem nyílt mód kitérnem – kulturális közéleti emberként is egész életművében igyekezett tematizálni kisebbségi közössége problémáit, amelyek közül a kivándorlás napjainkban sajnos újra fájóan aktuálissá vált. Mivel Gion a szocializmusban tiltott, tabusított témákat is feszegetett, sokszor cseles módon kellett írnia róluk. Olyan módon, hogy benne legyen nemzetiségi közössége tapasztalata, illetve a saját véleménye is, mégse legyen a leírtakért támadható. Ennek érdekében tompította vagy megváltoztatta a nemzetiségi vagy gazdasági konfliktusok némely aspektusát, ám a regényekben megírt összeütközések, jog- és érdeksérelmek magas számából mégis következtethetünk azok súlyosságára. Történelmi, helytörténeti ismereteinket a vizsgálódásba bevonva azt is kikövetkeztethetjük, hogy mit és mire változtatott meg az író, amikor részleges öncenzúrát gyakorolt.

54 SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Zürich–Eger, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1992, 96.

55 „[Stefi] hallott a lebontott tanyáról, ahonnan aztán olcsón elhozatta a faanyagot, nemcsak a tetőszerkezetet, hanem az ajtókat, az ablakszárnyakat és, feldarabolva, egy kátrányos léckerítést is.” GION Nándor, *Rózsaméz*, i. m., 300.

56 GION Nándor, *Aranyat talált*, i. m., 859.

Felhasznált irodalom

- ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita, *A szerb nemzettudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna et al., Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2003.
- ALLPORT, Gordon W., *Az előítélet*, Bp., Gondolat, 1977.
- BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán: Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója* = *Világtörténet* 2012/3–4., 257–287.
- Csendül a nóta 2. Válogatás eddig meg nem jelent magyarnótákból*, szerk. NÓGRÁDI TÓTH István, Bp., Magyaránótaszerzők és Énekesek Országos Egyesülete, 1990.
- GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.*” *Bemutakozó előadás* [2000.] = *Forrás*, 2002/12, 3–15.
- GION Nándor, *Aranyat talált* = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.
- GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010.
- GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012.
- GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012.
- GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.
- GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008.
- GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.
- GULYÁS László, *A Délvidék története Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2013, III, 65–77, 103–109.
- GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden, a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* című konferencián

- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012.
- KURCZ Ádám István, *A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = Forrás, 2015/3.
- KURCZ Ádám István, *Májusfa a Szenci-kocsma előtt. A magyar kommunisták „küldetése” Gion Nándor Rózsaméz című regényében* = Magyar Szó, 2016. április 30–május 3, 24.
- KURCZ Ádám István, *A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = Kortárs, 2015/3.
- MIKOLA Gyöngyi, *Verekedés a Zöld utcában: Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában* = Forrás, 2007/6, 64–68.
- MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében* = Híd, 1970/1.
- SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után* = *Szükülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Zürich–Eger, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1992.

ÁDÁM ISTVÁN KURCZ

Conflicts among nationalities in covert talk in Nándor Gion's two novels

Nándor Gion's two most famous historical novels: the *Virágos Katona / Soldier with Flower!* from 1973 and the *Rózsaméz / Rosehoney!* from 1976, are among the most important Hungarian novels of the Vojvodina. Their plot starts in 1898 and ends on the Holy Saturday of 1941. These novels – which were written in the socialist Yugoslavia – could discuss at all the most sensitive topics just among the lines and usually on the example of German characters. In these literary pieces we can only find covert hints to the consequences of Trianon (dismemberment of Hungarian Kingdom in 1920) especially the bitter experiences of the Hungarian minority of the Vojvodina. The novels can reflect in many specific literary way on the traumas of minorities (for example the emigration of minority masses) and on other sensitive historical topics (which are sensitive for political reasons).

GOROVE ESZTER

Beszélgetés és emlékezés:

Oravecz Imre *Beszélgetések nagyapámmal*

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Általános irodalom- és kultúratudományi program

Bevezetés

Tanulmányomban egy versciklust teszek vizsgálat tárgyává, amely a *Halászóember* című kötet részét képezi, így magában történő elemzése talán szokatlan eljárásnak tűnhet. Ám hozzátartozik jelen íráshoz egy korábbi tanulmány tapasztalata, amely a *Halászóembert* vizsgálta az emlékezés, az archiválás és az identitás kérdéseinek mentén. A korábbi kutatás tapasztalatai és eredményei óhatatlanul is beágyazódnak a jelenlegibe, ezáltal a ciklus kontextualizálása sem marad el a következőkben.

Mielőtt rátérnék tehát a *Beszélgetések nagyapámmal* egység részletesebb tárgyalására, fontosnak tartom áttekinteni, hogy a kötet egészének szempontjából miért válhat fontossá a ciklus önálló szöveg-együttesként való elemzése, mennyiben különbözik a többi szakasztól poétikai eljárásait és az emlékezés működését tekintve. A *Halászóemberről* szólva majdhogynem triviális az emlékezeetről, annak működéséről beszélni, tekintve, hogy a kötetből született szövegek nagy része e felől közelít. Az első kritikák nosztalgikus-visszavágyó modalitását,¹ emlékezés általi újraélést,² az emlékező szülőfalujába való végső visszatalálását³ illetve

1 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Oravecz Imre*, Pozsony, Kalligram, 1996, 168.

2 KERESZTURY Tibor, *Távlatok és állomások: Szajláról a mítoszig és vissza. Oravecz Imre költészetéről* = K. T., M. S., *Szövegkijáratok*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1992, 52.

3 SZILÁGYI Márton, *Az emlékezet hálójában: Oravecz Imre. Halászóember*, Alfold, 1999/5, 103

az emlékezet kiüresedését⁴ tárgyalják. Az elmúlt időszakban, főként a szerző regényeinek megjelenése kapcsán (*Ondrok gödre*⁵, *Kaliforniai fürj*)⁶ a *Halászóember* újból értelmezések tárgyává vált, amelyek ugyancsak fontosnak tartják az emlékezet szerepét, a vizsgálódás perspektíváit kitágítva. Ezen újabb kutatásokra jó példa Pataki Viktor tanulmánya, amely az ekfrázis felől elemzi a kötetet a táj-, tárgy- és képleíró versek sajátosságait vizsgálva, s ennek révén problematizálja a *Halászóember* műfaji kettősségét, amennyiben az líra és próza határán mozog.⁷

A kötet azonban egyfajta önéletrajzként és falurajzként is olvasható, így nem meglepő, hogy az emlékezet kérdésköre ennyire központivá vált a kritikákban és tanulmányokban, amely egyúttal azt is jelenti, hogy a *Halászóember* kompozícióját tekintve ez megkerülhetetlen kérdés. Az önéletrajzság tekintetében az emlékezés az identitás megképzése, felépítése, az elbeszélő én folytonosságának megteremtése kapcsán fontos tényezővé válik. Az emlékezet révén ugyanis az önéletrajzi elbeszélő megpróbál kapcsolatot teremteni saját múltjával, de eközben állandóan újra is kell alkotnia múltbeli identitását, ami azonban együtt jár azzal, hogy a fikció minduntalan beszüremkedik az emlékezésbe.⁸ Ez a probléma, természetesen, minden önelbeszélés sajátja, ám az irodalom terén belül egy önéletrajzi igénnyel is megírt verseskötet esetében méginkább felerősödhet. A fikció és valóság keveredése a felidézett, vagy felidézni kívánt múlt esetében azonban a régi identitás fellelésének nehézségeivel is szembeesíti az önelbeszélőt, bizonyos emlékek, tapasztalatok már nehezen felidézhetőek, vagy észrevétlenül fikcióval telítődtek, esetleg nem lehetséges a folytonosságot megteremteni a régi identitás és a jelenlegi között.⁹

4 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az emlékezet könyve: Oravecz Imre: Halászóember*, Tiszatáj, 1999/10, 94.

5 ORAVECZ Imre, *Ondrok gödre. (Az álom anyaga, első könyv)*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2007.

6 ORAVECZ Imre, *Kaliforniai fürj*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2012.

7 PATAKI Viktor, *A próza és líra határán: Az ekphraszisz lehetőségei Oravecz Imre Halászóember című kötetében*, Alföld, 2014/4, 80-93.

8 MEKIS D. János, *Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában* –, Budapest, Fialat Írók Szövetsége, 2002, 16.

9 Vö. DOBOS István, *Az én színrevitele: Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 13-15. és Pierre BORDIEU, *A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében* = P. B., *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002, 69.

A felidézés nehézsége mellett a visszavágyódás igénye a *Halászóemberben* különösen jelentős, amennyiben a jelenbeli én mintha a múltba akarná önmagát visszahelyezni, hiszen jelene kiüresedett. Így korábbi tanulmányomban¹⁰ az emlékezetnek azon aspektusát vizsgáltam a kötetben, amely megmutatta a múlthoz való hozzáférés problémáit, a múlt nem kézenfekvő jellegét, amely emellett mégis, a felidézés révén, mintha az újra elevenné tétel s ezzel együtt egy elmúlt identitásnak a felélesztését kísérelné meg. Emellett a kötetben megjelenő fényképleírások – illetve a fényképezés mint emlékgyártó aktus – révén az archiválás és emlékezés kettősét is problematizáltam. Egyrészt a kép és a nyelv médiumának emlékmegőrző képességeinek összevetése kapcsán – a kötetben ugyanis a múlthoz való hozzáférés a nyelven keresztül sikeresebbnek látszik –, másrészt pedig, Derrida nyomán az archiválási igényt és az archiválást, mint az eleven emlékezet helyébe lépő aktust elemeztem.¹¹ A kötetben a múlt állandó felidézése együtt jár a régi identitás, legtöbbször egy gyermekkori én újraélésének kísérletével, ám ez rendszerint kudarcba fullad, s helyette a legutolsó egységben egy olyan ént láthatunk, aki emlékekkel, régi tárgyakkal bátyázza magát körül és aki a múltba helyezné vissza önmagát: „Oda szeretnék visszamenni [...] hol összegyűlt a por, / abba visszalépni volna jó, / [...] / visszatálatni ugyanoda, / tulajdon nyomomba, / lábam művébe, / a negatív szoborba, / a régi lábbal, / azt illeszteni bele” (*Por*),¹² „egyszer visszatérek régi portánkra [...] csak előbb meghalok” - (*Fokozat*).¹³ Az idézetek jól mutatják a múltba való visszahelyezkedés igényét ám ugyanakkor lehetetlenségét is, hiszen régi láb nélkül és halál nélkül a visszatérés nem valósítható meg.

10 „Hol vagyok én?": *Oravecz Imre: Halászóember = Trópikusok, facebook, költészet*, szerk. Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Dunaszerdahely, Media Nova M, 2014.

11 Jacques DERRIDA, *Az archívum kínzó vágya* = Jacques DERRIDA, Wolfgang ERNST, *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*, Budapest, Kijárt Kiadó, 2008.

12 Oravecz Imre, *Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998, 403.

13 *Uo.*, 411.

Mindezekre a *Beszélgetések nagyapámmal* ciklus szempontjából azért volt lényeges rámutatnom, mert úgy tűnik, hogy a nagyapa hangjának megszólaltatása, illetve a vele megkísérelt „beszélgetés” máshogyan próbál közelíteni az identitás kérdéséhez. Úgy tűnik, a fentiek alapján, hogy a kötet többi ciklusában a felidézés nem bizonyul elégnak a múlthoz való hozzáférés tekintetében, ezért a visszaidéző, emlékező hang mellett megszólal egy másik hang, a nagyapa, illetve megszólítja őt a lírai én, mintegy a múlttal való párbeszéd kialakításának lehetőségét mutatva fel.

Beszélgetések Nagyapámmal

A *Beszélgetések Nagyapámmal* ciklus ezen monológ-, illetve szerepversei kifejezetten eltérnek a kötet egészének poétikájától. A többi hét egységben ugyanis leginkább E/1-ben megszólaló hang beszél saját emlékeiről, egy táj sajátosságairól, a saját múlttól. A *Halászóember* egésze egységesnek tűnik, azoknak az ismétlődő és részletező eljárásoknak köszönhetően, amelyek uralják a kötet poétikáját s egyszersmind felidézik Szajlát, elmúlt tájakat, egy falu történetének epizódjait és a személyes múlt részleteit. A teljességre törekvő emlékezés, a részletek rögzítése, a kimeríthetetlen felsorolások, halmozások, az újabb és újabb megjelenített tájak és alakok révén az olvasó képletesen szólva egyre otthonosabban mozog Szajlán. Ezzel szemben a tárgyalt ciklusban a „beszélgetés” a nagyapa hangjának megidézésével kezdődik. A ciklus elején hét darab, a nagyapa hangján megszólaló költemény szerepel, kiragadva életének fontos állomásait, döntéseit, valamint bemutatva az utolsó évek magányát. Ezen szerepversek közé ékelődnek olyan szövegek, amelyek valamilyen módon Amerikához, Kanadához kapcsolódnak, de mindig Szajla szemszögéből (*Yep*,¹⁴ *Dzsim*,¹⁵ *Köröm*),¹⁶ vagy a Szajlára emlékezés szempontjából (*Szólló*).¹⁷ Amíg a nagyapa szövegei személyes döntésekről, vívódásokról, mindig egy adott családtaghoz, vagy ima-jelleggel a „Mindenhatóhoz” szólnak

14 *Uo.*, 240.

15 *Uo.*, 247.

16 *Uo.*, 248.

17 *Uo.*, 237.

– végleges kivándorlásról, válásról, magányról –, addig a monológok közt megjelenő versek a faluból elvándorolt „amerikások”-at sorjazzák, illetve a hozzájuk fűződő viszonyról számolnak be. Ennek az eljárásnak köszönhetően, mintegy egyszerre válik láthatóvá a két helyszín, Szajla és a tengerentúl, szembenállásuk és a család szétszakadása, s ezáltal ábrázolódik még erőteljesebben a nagyapa magánya. A ciklus másik meghatározó verssorozatának szövegei a *Beszélgetések nagyapámmal* címet viselik, alcímekkelkülönítve az *Első beszélgetéstől a Nyolcadik beszélgetésig*. A tanulmányban főként e két versláncolattal foglalkozom, háttérbe szorítva a köztük megjelenő verseket.

A nagyapa hangján megszólaló szövegek szerepvers-jellege leginkább a címek és a szövegek közti szakadásból fakad, hiszen ezek is E/1-ben megszólaló költemények, ám mind a hét szöveg címe tartalmazza a nagyapám kifejezést, a majdani beszélőre a címek E/3-ban mutatnak rá (pl. *Nagyapám úgy dönt végleg kivándorol*,¹⁸ *Nagyapám elhagyja nagyanyámat*,¹⁹ *Nagyapám megneszeli, hogy nagyanyám hazakészül*²⁰ stb.), így teremtve meg a szerepvers reflektáltan fiktív jellegét. A nagyapa szövegei időrendben követik egymást attól a döntéstől kezdődően, hogy végleg kivándorol, egészen az öregedés magányáig. Mindegyik versnek van megszólítottja, hol a feleséghez, hol a fiához, vagy éppen a „Mindenhathoz” intézi szavait, egyedüli kivételnek talán az első *Nagyapám úgy dönt, hogy végleg kivándorol* című mondható, ahol nincsen konkrét megszólított, inkább egy körvonalazatlan személynek – aki akár az olvasó is lehet – magyarázza döntésének okait. Mindeközben fölvázolja a család tagjait („A tehenet azt a Panni / választotta, az asszony”),²¹ az eltelt időt („Már a lányuk is kint született, / az Annus. [...] Fő, hogy dolgos legyék meg tudják főzni. És tud is, azt / mondja a Paja, a vejem, merthogy közben felnőtt, és férjhez ment”),²² a család gyarodását, majd a hanyatlás folyamatát („Befuccsoltam. Csöstül jött a baj [...] Aztán kitört a háború meg / a kommün [...] Akkor rákaptam az italra [...] Gyött

18 *Uo.*, 233.

19 *Uo.*, 238.

20 *Uo.*, 241.

21 *Uo.*, 233.

22 *Uo.*, 234.

a drágaság [...] Durva, mogorva lettem”).²³ A körülmények bemutatása és felsorolása után jut el vers végére a Kandába vándorlás ötletéig, hiszen „az még fogad”, oda még ki lehet menni.

Az ezután következő nagypapa-monológok ugyancsak felvázolják a körülményeket, de már mindig egy adott megszólítotthoz intézve a beszédet, fenntartva ezzel is a beszélgetés illúzióját, azonban az a másik (legyen szó a nagypapa feleségéről vagy fiáról) mindig hallgat. A másik hangja döntései, az ellenvélemények, a párbeszéd csak utalásszerűen, vagy visszautalásként jelennek meg a szövegeken belül („Hallom, hogy határozottál”;²⁴ „Eredj, ha menned kell, ha muszáj, ha nem lehet veled bírni”),²⁵ de a másik nem kap képviseletet, így válnak monológokká a nagypapa szövegei. A *Nagypám elbúcsúzik apámtól* című versben mintha még kevésbé lenne a másiknak reakciója, mint a feleséghez intézett monológokban, nem csak azért, mert nem érkezik válasz, hanem mert a fiú az érveket meghallani sem hajlandó: „látom a szemedden, meg ismerlek, az én fajtám vagy, truccolsz, / nyakaskodol, ha belepusztulsz akkor sem lépsz vissza, nem / hallgatsz rám”.²⁶ A nagypapa megszólítottjai, úgy tűnik, egyre távolibbak, számára egyre kevésbé megszólíthatók, párbeszédképtelenek, így jut el az utolsó két monológ a „Mindenható” megszólításáig. Az első szövegben a megszólított „Uram” az egyetlen olyan valakinek mutatkozik meg – az ima természetéből fakadóan –, aki még tényleg meghallgathatja a magára maradt megszólalót, aki még odafordulhat felé és teljesítheti a „kívánságát”, hogy még egyszer visszajuthasson hazájába. Ám a második, *Nagypám újabb beszéde a Mindenhatóhoz*, már szemrehányóbb hangon szólítja meg az Urat: „valami nem stimmel az imádságos könyvemmel, / hiába imádkozok belőle nap mint nap, / nem használ”.²⁷ A „Mindenható”, aki a szövegben a legtávolabbi – lévén nem emberi, nem látható, nem hallható – és a legközelebbi – tekintve, hogy a bűntudat, a könyörgés csak vele szemben mutatkozik meg – is egyszerre, néma marad, nem felel, és nem teszi lehetővé a hazába

23 *Uo.*, 235.

24 *Uo.*, 241

25 *Uo.*, 243.

26 *Uo.*, 245.

27 *Uo.*, 253.

való visszajutást, hiszen, miként a szövegből kiderül, a nagyapától elfordul a család, senki nem fogadja szívesen.

A nagyapa beszédeit imitáló szövegek kiváltképpen prózai jellegűek, az élőbeszédet megidéző nyelv szólal meg a monológokban. Az első öt darab versnyelve jobban közelíthető egymáshoz, az utolsó két, a „Mindenhatót” megszólító szövegek tördelése megváltozik, a sorok rövidülnek, rapszodikusabban változik hosszúságuk, zaklatottabb beszélőt feltételeznek az első öt monológ megszólalójához képest. Azonban a szövegek ritmusa attól függően is változik, hogy ki a megszólítottja a nagyapának. A *Nagyapám úgy dönt, hogy végleg kivándorol* című darabot rövidebb mondatok tagolják, ezzel szemben a feleséget vagy a fiát megszólító szövegek, egy-egy hosszú mondatból állnak, felidézve ezzel az *1972 szeptember* című kötet (1988) versnyelvét. Úgy tűnik tehát, hogy a megszólítottak a versek ritmusát és nyelvét is meghatározzák, s talán azért is változhat meg a tördelés és válhat a szöveg szellősebbé és nyitottabbá a „Mindenhatóhoz” intézett, rezignáltabb szövegekben, mert valójában a lírai én egyedül ezekben a szövegekben vár válaszra, egyedül itt kérdez a kijelentések helyett: „lehet itt még valamit tenni, Uram”.²⁸

Míg a nagyapa hangján megszólaló költeményekre csak az imák esetében jellemző a kérdés, addig a *Beszélgetések nagyapámmal* című szövegek nagy részét a kérdő modalitás jellemzi, ekképpen képződik meg a beszélgetés imitációja ezen szövegekben. A jelenből kérdező én számára azonban aligha adhat válaszokat egy olyan halott, akit a beszélő még csak nem is ismert, ahogyan az az egyébként nem kérdező, hanem főképp tagadó modalitású *Első beszélgetés*ből kiderül: „megvontad magad tőlem, füttyültél rám, semmibe vettél, mintha a világon se volnék”.²⁹ Ám a megszólítás-, illetve a nagyapával való azonosulás lehetősége éppen ennek az ismeretlenségnek a zálogában születik meg, a távolság hasonlóan teszi közelivé a nagyapa alakját az én számára, ahogy a nagyapa számára a „Mindenhatót”. Az egyik oldalon a transzcendencia, a másikon pedig a múlt távolsága alapozza meg a bensőséges hangvételt, ám valójában egyik esetben sincs beszélgetés.

28 *Uo.*, 254.

29 *Uo.*, 258.

A megszólított ugyanis vagy már nem létezik és/vagy nem kap hangot, vagy a reflektáltan fiktív beszélő (ld. aposztrophé a *Nagyapám...* versekben) szólít meg olyan személyeket (anya, fiú, Isten), akik mind valamilyen távolság miatt maradnak némák. A *Beszélgetések* című szövegek választalanságában egy nem ismert személy nem teljesen vagy csak hallomásból ismert múltja idézi elő a kérdéseket és a találgatásokat, ugyanakkor ez teremti meg azt a szabadságot, hogy a lírai én párhuzamot vonjon a kikérdezett fantom alak és a maga élete között.

A *Halászóember* egészére jellemző identitáskeresés, egy régi identitás visszanyerésére tett kísérlet a *Beszélgetések nagyapámmal* ciklusban új stratégiát mutat, az ismerős, ám mégis idegen alak sziluettjébe, valós és fiktív történeteibe igyekszik önmagát is beleágyazni, kapcsolatot, folytonosságot keresni, és életútjaiknak azonos problémáit – kivándorlás, visszatérés vágya, válás – hangsúlyozza. Ebből a szempontból kiemelhető a későbbi regényekkel, főként a *Kaliforniai fűrjellel* (2012) való rokonsága, ahol szintén vannak közös metszetek a családregevényben szereplő István és a szerző élettörténete között. Itt megemlíthető, hogy az *Ondrok gödrével* (2007) és a *Kaliforniai fűrjellel* a kötetnek ez a ciklusa mutat leginkább kapcsolatot, a családregevényekhez való fordulás előzménye mintha itt mutatkozna meg először, nem feledendő, a *Halászóember* alcíme, *Töredékek egy faluregevényhez*, szintén sugallta a későbbi könyvek születését. Ám annyiban nem beszélhetünk folytonosságról, hogy a regények sokkal korábbi történetekről számolnak be, a *Beszélgetések nagyapámmal* ciklusban ugyanis már egy Magyarországra visszatelepült, majd az itthoni kudarcok folytán Kanadába kitelepült nagyapáról van szó. Ezen felül kiemelendő, hogy a múlt feltárhatatlansága, amely a *Beszélgetések...* ciklusban is megmutatkozik, amennyiben fiktív múltat teremtenek a szövegek és rávetülnek saját tapasztalatok a nagyapa alakjára és életére, továbbíródik a regényekben, olyannyira reflektáltan, hogy az *Ondrok gödrének* alcíme álmra utal, ekképpen jelezve, hogy egy vissza- és/vagy megálmodott múlt tárul fel a regényben.³⁰

30 ORAVECZ Imre, *Ondrok gödre. (Az álom anyaga, első könyv)*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2007.

A párbeszéd a beszélgetés meg nem valósulása a *Beszélgetések nagyapámmal* ciklusban és a lírai én, valamint a nagyapa életének párhuzamaira visszatérve lényeges, hogy az a párbeszéd, amely amegszólítottésamegszólítóközött ugyan nem jöhet létre, akétversláncolat közt megvalósul. Ugyanis a *Nagyapám...* versekre reagál a *Beszélgetések...* sorozat, ugyanakkor a nagyapa korábbi monológjait nem kihallgató reakciók ezek – a kihallgatás lehetetlensége ugyancsak az időbeli távolság, a múlt hozzáférhetetlenségének megjelenítéseként is olvasható –, az eseményekről (végleges kivándorlás, család széthullása, stb.) tudnak, de a motiváció, a háttér rejtett, s éppen ezért lehetséges az állandó kérdő modalitás. A *Második beszélgetés* kérdései kifejezetten a kivándorlás és a sikertelenség, a család széthullásának okait boncolgatják – vagy még inkább találgatják, a fiktív válaszok pedig az olvasó számára a nagyapának aposztrofált versekben előre adottak. („Hogy kezdődött, Steve, [...] miért hidegültetek el, / miért mentetek külön, [...] miért hozta magával apámat [...] miért maradtál”).³¹ Így az olvasó azonban ugyanúgy kihallgathatja a nagyapa monológjait, mint a lírai én megválaszolatlan kérdéseit, miközben az idő múlásának és a múlt elérhetetlenségének tapasztalata is érzékelhetővé válik számára.

Amennyiben a *Halászóemberre* önéletrajzi kötetként tekintünk, felvetendő az a kérdés, miért válik ennyire fontossá a család régmúltja, az eredet, származás problémája, miért érdekes a múlt faggatása? A *Beszélgetések...* versláncolatban a feltételes mód és a kérdező modalitás keveredik leginkább,³² amely modalitásokban múlt felé forduló kíváncsiság helyett sokkal inkább az önmegértés szándéka tűnik fel, a fentebb már említett identitáskeresés a nagyapa alakjában. Jó példa lehet erre a *Hetedik beszélgetés*, amelyben a feltételes mód, a nagyapa lehetséges tulajdonságainak sorjázása valójában önvallomás, a megszólaló hang saját tulajdonságait ruházza át, saját identitásának megteremtve a múltat. „Ha olyan voltál, Steve, / mint amilyen én vagyok, / akkor tudom milyen voltál [...] a szíved mélyén ott élt, / és mindig melegség

31 Oravecz Imre, *Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998, 260.

32 Tagadó- az 1., kérdező modalitású a 2., 3., 4. *Beszélgetés*, a 7. *Beszélgetés* kevert, többi feltételes mód.

járta át, / ha Szajla jutott eszedbe, / és bár nem jöttél haza meghalni, / biztosan mi voltunk az utolsó gondolatod”.³³ Közös történetet teremt a Szajlához való ragaszkodást központivá emelve mindkettejük életben – ez már a nagyapa hangján megszólaló imáknál is érzékelhető, amikor a Szajlára való hazatérés lehetősége képezi a könyörgés nagy részét –, a lírai én mintha hagyományt keresne, önmaga visszaigazolását a múltban. Az emlékezés a kötetnek ezen a pontján a nem közvetlen, hanem leginkább teremtett, fiktív és a saját élményekből épít családtörténetet, hagyományt, egy olyan alakot, akinek személyiségét, élettörténetét önmaga identitásával, döntéseivel, sorsával összefüggésbe tud hozni. Olyannyira, hogy a *Negyedik beszélgetésben* a nagyapa kudarcaira vonatkoztatja vissza a család és ezzel együtt saját bukását is: „kedved szegte valami idő előtt, / elpuhított a városi életmód [...] megelegelted, elfáradtál, / vagy a körülmények is közrejátszottak, / miért nem találta apám a helyét a világban / miért fogtam én tollat, / mi okozta, hogy így elfajzottunk, / miért áldozott le hadunk napja?”.³⁴

Ahhoz azonban, hogy jobban érthetővé váljon, miért lehet ennyire fontos a nagyapa személye egy önéletrajzi igénnyel is megírt kötetben, illetve, hogy ezen vonal beépítése mit ad, vagy éppen hogyan módosít az emlékezési és önértelmezési stratégiákon, érdemes a *Windorsi temetőben* című szövegre, a ciklus záró versére még röviden kitékinteni. A vers alaphelyzete szerint az éppen Amerikában élő lírai én meglátogatja a nagyapa sírját, s búcsút vesz tőle, mivel már elhatározta, hogy visszatér Szajlára. Kettejük sorsa a visszatérés és az öregedés tekintetében metszi igazán egymást, csakhogy a nagyapával ellentétben a temetőben búcsúzkodó hang Szajlán fog megöregedni. „búcsúzni jöttem tőled, / kenyerem javát megettem, / az öregkor küszöbre érkeztem, / emberi számítás szerint utoljára látom Amerikát, [...] jó lesz nekem már Darnó, Dregoly Dolyina is [...] én vagyok az utolsó látogatód, / senki nem jön többé

33 Oravecz Imre, *Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998, 281.

34 *Uo.*, 267-268.

Szajláról, / most végleg elbocsájt a haza”.³⁵ Az idézetből látható, hogy ez a szöveg is párbeszédben áll a nagyapa korábbi monológiájával, amelyet a „Mindenhatóhoz” intézett, s amelyben a hazatérésért könyörög, ám a család nem várja haza, a rokonok elidegenedtek a nagyapától. Az utolsó látogató az unoka a temetőben, aki sok tekintetben a nagyapa útját ismételte meg, vagy legalábbis a nagyapa életútja felől is meg, határozza, értelmezi saját magát.

Összegzés

A *Beszélgetések nagyapámmal* egység tehát egyrésztől reflektáltan fiktív elemekkel próbál a múlthoz utat találni, másrésztől egy nem ismert múltat faggat kérdésekkel és próbálja elképzelni egy másik individuumnak a döntéseit, tulajdonságait, úgy, hogy önmagával azonosítja őt, saját előképeként is értelmezi. Ez az eljárás mindenképpen egyfajta váltást jelent a kötet egészének emlékező és identitáskereső pozícióihoz képest. Ahol már a saját emlékek sorjázása nem visz közelebb egy régi identitás újraéléséhez, valamint az archiváció, a fényképek, az emléktárgyak szintén nem teszik a múltat hozzáférhetővé, ott lép be a kötetbe a párbeszéd az újratemtett össel. Ám a párbeszéd lehetősége lelepleződik, szerepversek és monológok kapnak helyet a ciklusban. Egy olyan egységet épít be ezáltal Oravecz Imre a *Halászemberbe*, amely az önéletrajzi értelmezés lehetőségeit sok szempontból reflektáltan fiktív síkra tereli, a család múltjára való rákérdezés, az ősök döntéseinek kutatása, a nagyapa monológjai – s azok formai, prózai jellege is – előrevetítik a később megszülető regényeket. A családi múlt és ennek a múltnak a hatása a jelenre, az utódra az identitás alapkövévé válik Oravecz Imre kötetében. A múlt az önmegértés eszközeként jelenik meg, miközben a fiktív beszélgetések és a nagyapa hangján megszólaló szerepversek a családregegyek megszületésének előképeiként is érthetők, ekképpen pedig Oravecz életműve szempontjából is kiemelt figyelt érdemelhet a *Beszélgetések nagyapámmal* ciklus.

35 *Uo.*, 287.

Felhasznált irodalom

- Pierre BORDIEU, *A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében* = P. B., *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.
- DOBOS István, *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.
- Jacques DERRIDA, *Az archívum kínzó vágya* = Jacques DERRIDA, Wolfgang ERNST, *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*, Budapest, Kijárt Kiadó, 2008.
- KERESZTURY Tibor, *Távlatok és állomások: Szajláról a mítoszig és vissza. Oravecz Imre költészetéről* = K. T., M. S., *Szövegkijáratok*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1992.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Oravecz Imre*, Pozsony, Kalligram, 1996.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az emlékezet könyve, Oravecz Imre: Halászóember*, Tiszatáj, 1999/10, 94.
- MEKIS D. János, *Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában* –, Budapest, Fiala Írók Szövetsége, 2002.
- ORAVECZ Imre, *Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998.
- ORAVECZ Imre, *Kaliforniai fürj*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2012.
- ORAVECZ Imre, *Ondrok gödre. (Az álom anyaga, első könyv)*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2007.
- PATAKI Viktor, *A próza és líra határán. Az ekphraszisz lehetőségei Oravecz Imre Halászóember című kötetében*, Alföld, 2014/4, 80-93.
- SZILÁGYI Márton, *Az emlékezet hálójában, Oravecz Imre: Halászóember*, Alföld, 1999/5, 100-103.

ESZTER GOROVE

Conversation and remembrance:

Imre Oravecz: Beszélgetések nagyapámmal

My paper introduces *Beszélgetések nagyapámmal*, a part from Imre Oravecz's volume, *Halászóember*. The volume, as an autobiographical work, concentrates on memories from the past, as well as the story of the village the author lived in (Szajla). The examined part is outstanding both rhetorically and poetically, since it differs from the other parts of *Halászóember* as it imitates a dialogue between a grandson and his grandfather. Although there is an attempt to have a conversation with the past, the dialogues always turn into monologues. On the one hand, the grandfather's fictional monologues always address someone, but there is no answer since the apostrophized figures have no voices. On the other hand, when the grandson asks his own questions from the grandfather, his answers are inaccessible. Thus, the dialogue between the two figures is constantly miscarried. However, the poems themselves keep answering to one another by recalling the same events from different perspectives. *Beszélgetések nagyapámmal* is an excellent example of how one tries to build oneself an identity from his forefathers lives. Besides its poetic achievements it also can be read as a prelude for the author's novels, which elaborate the family history as well.

FURKÓNÉ DR. G. TÓTH ANITA

Irodalomterápia és narratív identitás

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományok Doktori Iskola,
Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Program

1. Bevezetés

Tanulmányomban az interdiszciplináris *pszichonarratológia* elméleti alapjaira támaszkodom, amely az olvasóról, az olvasásról szóló elméletekre, a narratológia kategóriáira, a nyelvészet fogalomrendszerére és a kognitív pszichológia eredményeire építve arra kíváncsi, hogy az elbeszélő szövegek megismerése, megértése milyen pszichológiai folyamatok révén lehetséges. A szöveg befogadását ebben az elméleti keretben három tényezőcsoport határozza meg: az olvasó tulajdonságai, a szöveg sajátosságai és az olvasási helyzet. A pszichonarratológia azonban továbblép, és irodalmi szövegeket, pontosabban bizonyos szövegsajátosságokat kísérleti változóként kezel, és a tervszerűen változtatott szövegjellemzők segítségével azt vizsgálja, hogyan változik az adott szöveg mentális reprezentációja.¹ Az irodalmi szöveg hatásával foglalkozó művészetpszichológiai elméletek felől mindenképpen felhozható ellenérvként, hogy ez a mesterséges helyzet erősen korlátozott eredményekhez vezethet, és nem ad lehetőséget a valamennyi tényező által befolyásolt, egyedi interferenciaként létrejövő befogadás kutatására. Ennek a „textuális kísérletnek”² sokkal inkább az az elsődleges és provokatívnak mondható célja, hogy megkíséreljen közös horizontot teremteni, és megmutassa: a természettudományok

1 LÁSZLÓ János, *A történetek tudománya*, Bp., Új Mandátum, 2005, 113.

2 BORTOLUSSI, Marisa, DIXON, Peter, *Psychonarratology: Foundations for the empirical study of literary response*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 51.

rideg kutatási módszerei is az irodalom, az irodalmi megismerés szolgálatába állíthatóak³.

A kiemelt tényezőket mint vezérfonalat használva annak a felvillantására vállalkozom, milyen sokrétű és gazdag élményeket rejt az irodalomterápia, amely irodalomelméleti, pszichodinamikai, narratológiai, narratív pszichológiai gyökerekből (is) táplálkozik.

2. A biblioterápia

Elsőként ezt a speciális olvasási helyzetet vesszük közelebből szemügyre. Az *irodalomterápiát* a hazai gyakorlatban hivatalosan *biblioterápiának* nevezik – a csoport vezetésére jogosító szakirányú végzettség elnevezése is *biblioterapeuta* –, míg az önmeghatározásra inkább az előbbi fogalom használatos, a biblio- előtag Bibliával összefüggésbe hozható, félrevezető hangzása miatt⁴. A tevékenység értelmezése a számos, többféle szempontú meghatározás közül a *Webster's Third New International Dictionary* definíciójára épül: „Könyvek felhasználása az egész személyiség fejlesztése céljából, az olvasó és az irodalom kölcsönhatásának folyamata, amelynek során az irodalmi művet a személyiség érettségi fokának megbecsülésére, az alkalmazkodóképesség javítására, a személyiség fejlesztésére, valamint klinikai és mentálhigiénés célokra használják; olyan fogalom, amely szerint a kiválasztott olvasmányban található gondolatok terápiás hatást gyakorolhatnak egy személy testi vagy lelki egészségére.”⁵

A biblioterápia kifejezést nyomtatásban *Samuel McChord Crothers* használta először 1916-ban a *The Atlantic Monthly*-ban megjelentetett

3 BORTOLUSSI, DIXON, *i. m.*, 22.

4 Évek óta pszichiátriai osztályon vezetek csoportokat, elsősorban klasszikus és kortárs szépirodalmi szövegeket hívok segítségül; azt tapasztaltam, hogy a biblioterápia elnevezés, ahogyan korábban utaltam is rá, félrevezető, olykor első hallásra ijesztő, és hiába magyarázzuk el részletesen, mi is történik valójában, az idegenkedés nehezen feloldható. Ezen okok miatt az irodalomterápia, irodalmi csoport elnevezést alkalmazom.

5 Idézi: DOLL, Beth, DOLL, Carol, *Fiatalok biblioterápiája, Könyvtárosok és mentálhigiénés szakemberek együttműködése*, A magyar szöveget gondozta MAGYAR Krisztina, h.n., Könyvtári Intézet, 2011. http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/biblioterapia_gyermekeknek_es_serduloknek_0.pdf

cikkében, a fiktív és nem-fiktív irodalom gyógyító hatásairól értekezve.⁶ Az említett munka a felhasználható művek tágabb körét jelöli ki, mely felfogást Jeney Éva is osztja, de az ő értelmezésében az irodalomterápia kifejezeten a szépirodalmi művek által kíván hatást elérni⁷. A fogalomhasználat szakmai megegyezés kérdése, és tükrözheti a módszer művelőinek szemléletét, irodalomfelfogását is. Biblioterápia végezhető pszichés zavarral küzdőkkel kórházi és ambuláns körülmények között, ezt a fajtáját klinikai biblioterápiának nevezik, valamint önismereti jelleggel, amely a fejlesztő biblioterápia elnevezést kapta; utóbbit általában könyvtári keretek között szervezik, és a legtöbb érdeklődés a tematikus csoportok iránt figyelhető meg.⁸

Miközben a történetek, mesék szerepe a lelki egészség megőrzésében évezredek óta nyilvánvaló, említsük meg az első tudatosnak ismert magyar biblioterapeuta nevét: *Oláh Andor* orvos, etnográfus, természetgyógyász a betegségek többségének hátterében pszichés okokat is feltételezett, így a gyógyításukban segítségül hívható könyveket a probléma természete szerint csoportosította. Megkülönböztette a természetes életmódhoz segítő, a transzcendencia felé mutató, az önmagunkkal, valamint az embertársainkkal való kapcsolat helyreállításában alkalmazható műveket.⁹

3. Az identifikáció

Mi is történik, amikor az irodalomterápia speciális olvasási helyzetében az olvasó elmerül az olvasott szövegben? A lehetséges folyamatok közül elsőként az identifikációt emelhetjük ki. Általános megközelítésben az identifikáció során az egyén a számára fontos személyek szerepeit, véleményét, ízlését veszi át és sajátítja el. Ezek a jelentős szerepet játszó karakterek lehetnek azonban fiktívek is, amennyiben művészeti alkotásban találkozunk velük. Mások történetei vagy a másokról

6 „*A Literary Clinic*”, *The Atlantic Monthly*, Vol. 118, No. 3, September 1916, 291-301. Idézi: JENEY Éva, *Nyitott könyv, Irodalom, terápia, elmélet*, Bp., Balassi, 2012, 21.

7 JENEY, *i. m.*, 23.

8 BÉRES Judit, *Biblioterápia babaváróknak – egy tematikus csoport tervezése és megvalósítása*, *Könyvtári Figyelő*, 2014/1, 43-61.

9 JENEY, *i. m.*, 22.

olvasott történetek olykor szembesítő erejűek, ilyen pillanatokban úgy érezhetjük, megértettük magunkat, ez a benyomásunk viszont csalóka: a megértésnek hitt folyamat valójában a folyamatos változás, átalakulás, újjáalakulás felismerése, amely a velünk kapcsolatba lépő narratívák dinamikus világában zajlik, és amelyet az irodalmi szövegek befogadása is befolyásol. Ez az út nem mindig tudatos, az identitásunk olvasás közben is formálódhat észrevétlenül – de formálódik szüntelen. Fiktív személyiséggel azonosulni számos veszélyt rejt magában, mint erre *Paul Ricoeur* is felhívja figyelmünket *Mme Bovary* és *La Mancha* lovagjának példáját említve.¹⁰ *Cohen* arra a mozzanatra mutat rá, hogy a befogadó azonosulás közben magát az adott karakternek képzelve saját identitásáról megfedkezve átveszi a karakter perspektíváját.¹¹ Ez átmeneti és hullámzó erősségű lehet. És ha mégsem? Hogyan kerülhető el, hogy a képzelet, a fikció által kínált lehetséges identitások tévútra vigyenek önmagunk keresése, vagy inkább önmagunk folyamatos kimondása, újrafogalmazása közben? Ricoeur szerint „az identitását kereső objektum csak eltévedni képes”,¹² de elsősorban azért, mert valami állandóan meglévt, magiszemélyiséget keres, ez azonban Ricoeur értelmezésében nem létezik. A két kulcsfogalom a *referencia* és a *reflexió* lehet. Irodalomterápiás helyzetben a csoportvezető és a többi csoporttag biztosítják azt a tényleges és referenciális kapcsolati teret, amelyben a közösen kialakított értelmezés reflektál a képzeleti és valós lehetőségek egyensúlyára.

Az irodalomterápia egyik erényének tekinthetjük, hogy a szereplők érzelmeinek azonosítása által segít a saját érzelmeinket megérteni, elindíthatja azok feldolgozását, elfogadását. A mentalizáció mélyebb szintre hatol, mint az identifikáció: nem az azonosulásra helyezi a hangsúlyt, hanem az élményszerű, belátó megértésre.

10 RICOEUR, Paul, *A narratív azonosság* (ford. SEREGI Tamás) = szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, *Narratív pszichológia (Narratívák 5.)*, Bp., Kijárat, 2001, 23.

11 COHEN, J., *Defining identification: A theoretical look at the identification of audiences with media characters*, *Mass Communication & Society*, 4(3), 2001, 251.

12 RICOEUR, *i. m.*, 24.

A mentalizáció fogalmához kapcsolódó reflektív funkció teszi lehetővé, hogy az egyén a saját és mások mentális állapotairól gondolkodva mások és saját viselkedéséről realisztikus modelleket állítson fel.¹³ A mentalizáció képességét a korai kapcsolatok, a kötődés jelentősen meghatározza, de ez nem jelenti azt, hogy a későbbiekben nem fejleszhető.

4. A fokalizáció

A szöveg sajátosságai közül azt a narratív identitás szempontjából releváns fogalmat emelem ki, amely markánsan hat az olvasás közben zajló pszichológiai folyamatokra: a fokalizációt, amelyet *Gérard Genette* vezetett be. Genette rámutatott, hogy az elbeszélő diskurzusról szóló teoretikus munkák zömében zavar észlelhető két kérdést illetően: ki az a személy, akinek a nézőpontja irányítja a narratív perspektívát, és ki a narrátor, vagyis ki az, aki lát, azaz kinek a szemével látunk, észlelünk a történetben, és ki az, aki elbeszéli a történetet.¹⁴

A fokalizáció tehát a narrátor és a szereplői értelmezés közötti viszonyt jelöli, a két funkció nem keveredik. A szereplő történetben elfoglalt helyéből fakadóan az elbeszélés egészére nézve csak részleges tudást mondhat magáénak, a fokalizációs jelenségek az „információelosztás” jellegéről is tájékoztatnak. Hangsúlyjaiban eltérő *Mieke Bal* értelmezése, aki úgy véli, minden narráció fokalizált, egyúttal értelmezés is, nincs objektivitás, az elbeszélés mögött már egy szemlélet áll.¹⁵ Genette felosztása szerint a belső fokalizáció során az egyik szereplő perspektívája érvényesül, lehet rögzített, változó és többszörös; a két utóbbi esetben több szereplő is fokális szereplővé válik, valamint ugyanazt az eseményt többféle nézőpontból is megismerhetjük. A belső fokalizáció azzal a megszorítással jár, hogy a fokális szereplőt kívülről nem mutathatja

13 FÖNAGY Peter, TARGET, Mary, *A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében*, Thalassa, 9(1), 1998, 5-43.

14 GENETTE, Gérard, *Discours du récit* = G. G., *Figures III.*, Paris, Seuil, 1972, 203.

15 Bal Mieke, *Fokalizáció*, ford. FERENCZ Anna, mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szovegyujtemeny/bal/index.html
(Az eredeti fejezet megjelent: BAL Mieke, *Narratology, Introduction to the theory narrative*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 1999, 142-161.)

meg a narrátor, és a hős gondolataira sem reflektálhat. A külső fokalizáció esetében csak a szereplőt látjuk, de azt, amit gondol, már nem. A zéró fokalizáció esetében nincs fokális szereplő, a narrátor olyan pozícióból beszél el, és úgy látszanak az egyes események, ahogy azt egyik szereplő sem észlelheti.¹⁶ A fokalizáció eseteit általában kombinálva alkalmazzák a szövegek, és a történet menete számára nem közömbös, hogyan variálódnak a különböző nézőpontok.¹⁷

Hogyan hatnak a mű befogadására a fokalizációs eljárások? A belső fokalizáció, különösen, ha rögzített, a szereplővel való azonosulást könnyítheti meg, empátiát, együttérzést válthat ki. A hasonló élettörténeti események, esetleg traumák vagy megjelenített érzelmek, reagálási módok előhívhatják az emlékeket, feldolgozásukat azonban nem segítik, hiszen intenzitásuk eláraszthatja az olvasót, egy külső vagy másik nézőpont pedig nem segít optimálisan eltávolodni, és a feltörő emlékeket így szemlélni. Könnyen belátható, hogy erre a többszörös belső fokalizáció alkalmasabb, hiszen azt az egyszerű mintát is felmutatja, hogy egy történetnek milyen sokféle olvasata lehetséges. A kapcsolati zavarokkal küzdők számára egy-egy irodalmi szöveg azzal is példaértékűvé válhat, hogy felismerik: a konfliktusok legfőbb forrása éppen az eltérő nézőpont.

5. Az elbeszélt események és az elbeszélő időbeli lokalizációjának viszonya

Az elbeszélt események és az elbeszélő időbeli lokalizációjának viszonya mint a nézőpont speciális esete az élettörténetben, a self-narratívumban struktúraszervező erőként mutatkozik meg.¹⁸ Pólya Tibor kiemeli, hogy „a selfnarratívum tartalmához kapcsolódó

16 SÉRA-FERENCZ Anna, *A fokalizáció kísérletes materialitása*, Doktori disszertáció, 2011, 103.

17 Ehhez lásd MIKSZÁTH Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényéből vett példákat: FÜZI Izabella, TÖRÖK, Ervin, *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. Nézőpont = F. T., T. E., *Vizuális és irodalmi narráció*, mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/nezopont/index.html

18 PÓLYA Tibor, *A narratív selfpszichológiai értelmezései = A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, szerk. RÁKAI Orsolya, Z. KOVÁCS Zoltán, Bp. – Szeged, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, 2003, 59.

érzések és érzelmek közvetlenül függenek a konstruáló szelf jelen állapotától”.¹⁹ Pólya a szelf tapasztalati állapotainak, melyeket identitás-állapotoknak nevez, következő jellemzőire fordít figyelmet: az identitás-állapot koherenciájára, a hozzá kapcsolódó érzelmek intenzitására és kiegyensúlyozottságára.²⁰ Ezek megfigyelése a narratív pozíciók megjelölésekor kap jelentőséget. A narratív struktúra ugyanis időben is perspektivizált, vagyis a narratív elemek és a narrátor, jelen esetben a szelfnarrátor nézőpontja is jellemző időbeli lokalizációjú. Attól függően, hogy ezek a nézőpontok az elbeszélte eseményekhez és az elbeszélés eseményéhez hogyan viszonyulnak, háromféle *narratív pozíció*t különböztethetünk meg. A *visszatekintő* pozícióban az elbeszélte tapasztalatok múlt idejéhez a felidézés jelenje társul, nyelvileg a múlt idő és a függő beszéd gyakori használata figyelhető meg. Amennyiben az elbeszélte történet és a szelfnarrátor nézőpontja is az elbeszélés eseményének jelenéhez kötött, *átélő* narratív pozícióról beszélünk. A jelen idejű igealakok dominanciája mellett feltűnő, hogy a narratív elemek a beszélő jelenbeli mentális történéseibe is beágyazódnak. Ha pedig a nézőpontok az elbeszélte történet múltjához lokalizálódnak, *újraátélő* narratív pozícióról beszélhetünk, amelynek nyelvi megjelenésére szintén a jelen idő jellemző. Az előzőek alapján joggal adódik a kérdés: mi különbözteti meg az átélő és az újraátélő pozíciót? A legfontosabb különbség annak az identitás-állapotnak a pszichológiai karaktere, amelyre utalnak. Azonos, akár jelenbeli, akár múltbeli lokalizáció esetén az identitás-állapotra intenzív érzelmek jellemzőek, az átélte események még élményszerűen hatnak. A múltbeli lokalizáció azonban arra enged következtetni, hogy az intenzív érzelmekkel kísért tapasztalatok már a múlt részeként lezártak, vagyis az identitás-állapot kiegyensúlyozott, szemben a jelent a felidézéssel elárasztó múlttal, amely kiegyensúlyozatlanságot, labilitást okoz. Ebből következik, hogy az újraátélő pozícióban az események a múlt részeként jelennek meg, a hordozott intenzív érzelmek dinamikusán, kiegyensúlyozottan hatnak a jelen tapasztalataira.

19 PÓLYA, *i. m.*, 59.

20 PÓLYA, *i. m.*, 60-61.

Visszatekintő narratív pozíció esetén a szelfnarrátor mintegy kívülről tekint az elbeszelt eseményekre, a múltbeli és a jelen tapasztalatok közötti összefüggések koherensek, hozzáférhetőek.²¹

A narratív pozíciók nemcsak prózai művekben figyelhetőek meg, hanem lírai alkotásokban is, mint például József Attila *Mama* című költeményében.

„Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.
Nyikorgó kosárral ölében,
ment a padlásra, ment serényen.

Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.

Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.

Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő -
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.”²²

Az első három versszak által múlt időben elbeszelt, a szelfnarrátor gyermek-korából felidézett történet az utolsó versszakban a felnőtt identitás-állapotában kozmikus alakká növeszti az anyát. A múltban lokalizálódó elbeszelt esemény és a jelenbeli felidézés visszatekintő narratív pozícióra utal, ha azonban nemcsak a fenti besorolást

21 PÓLYA, *i. m.*, 62, 64-65.

22 JÓZSEF Attila *Összes versei* I-III, kiad. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2005, II., 270.

tartjuk szem előtt, hanem azt is, hogy mind az elbeszélte történet, mind az anya „itt-és-most”-ban látott alakja intenzív, mély érzelmeket hordoz, amelyek a narrátor identitás-állapotát nagyban meghatározzák, az újraátélő pozíció felé is billenhet a mérleg.

Milyen hozadékaik vannak a narratív pozícióknak mint szöveg-sajátosságoknak az irodalomterápiában? Az irodalmi szövegek segítséget nyújthatnak annak tudatosításában, hogy az egyén számára az emlékek kezelése, az élménymód okozza a szenvedést, nem elsősorban az átélt események negatív vagy traumatikus volta. Mintát adhat arra, hogyha sikerül megfogalmazni, hogyan járult hozzá az egyén jelenlegi identitásának kialakulásához, akkor a folyton aktiválódó múlt végre lezárhatóvá válik. A legnagyobb nehézséget éppen ez jelenti: nem mindig lehetséges a jelenre koncentrálni, a jelenbe lépni, hiszen a jelent a múlt uralja. Nagyfokú tudatosságot igényel az, hogy a szemléletváltás beszéd-módváltást is jelentsen, mégpedig a belső beszédben, az élettörténet strukturálásában kell nézőpontot váltani.

6. Az időélmény egy aspektusa

Végezetül azon olvasói tulajdonságok közül, amelyek nagymértékben meghatározzák az irodalmi szövegek befogadását, az előző témához kapcsolódva az idő szubjektív megélésének egy módját mutatom be. A szorongásos állapotban és a szorongás talaján kialakuló rendellenességekben a létezéshez való sajátos viszonyulás figyelhető meg. A szorongó elsősorban a hiányt látja és érzi az élet minden területén, figyelme negatív színezetű, preferenciájú. A világból érkező jelzéseket pesszimista beállítódású sémái szerint dolgozza fel, és amennyiben az információ tartalma és a séma (pl. „Nekem semmi sem sikerül.”) között disszonancia feszül, az információ a sémához idomulva torzul („Ez most sikerült, de nem úgy, ahogyan szerettem volna”, vagy: „Sikerült, de csak véletlenül, nem rajtam múlt”, tehát a pozitívumot diszkvalifikáló következtetés: „Nekem semmi sem sikerül.”) A huzamosabb ideig fennálló szorongás tehát alapvetően világszemléletté válik, amelyben az időélmény is zavart szenved. A múlt nem zárul le, a kellemetlen emlékek állandóan jelen vannak, és az új, megerősítő élményeket teljesen elnyomják. A jövő nem

tartogathat semmi jót, fenyegető események kivetülése, amelyekre az egyénnek nincs befolyása, tehát nem megvalósítja jövőjének lehetőségeit, hanem az megtörténik vele. A jövő eleve lezárt, a múlt folyamatosan átfurakszik a jelenbe – az időnyíl megfordul, a jövőből a múltba tart.²³

A következő versben az elhúzódó gyász, a gyászolót a jelentől pajzsként védő, de lassan kiüresedő vádaskodások nemcsak az időérzékelési zavart példázzák, hanem azt is, mennyire erőn felüli próbálkozásnak tűnhet a múltbeli események időtlen jelene helyett új tartalmakat keresve elhinni, hogy a jövő formálható, nemcsak a múlt hiányaként értelmezhető – különösen, ha a fájdalomban lebényt a napról napra változatlanul lejátszódó forgatókönyvhöz társra is talál.

Kányádi Sándor: *Epilógus egy balladához*

Két öreg anyóka, talpig feketébe,
Mennek az ösvényen, talpig feketébe.

Egyiknek fia volt, másiknak lánya volt.
Egyik maga a Nap, másik maga a Hold.

Szemük, mint a patak medre, olyan száraz.
Hosszú hallgatásra hallgatás a válasz.
Kapaszkodnak csöndben, amerre az ösvény.

Hitte volna-é ezt emberi keresztény:
Olyan szófogadó drága jó legény volt.
Olyan szófogadó drága jó leány volt.
Megrontotta szegényt a te rossz leányod.
Megrontotta szegényt a te ördög fiad.
Már az unokám is legényszámba menne.
Már az unokám is férjhez készülődne.

23 TRINGER László, *A pszichiátria tankönyve*, Bp., Semmelweis, 2010, 133.

Az egyiknél kapa, ásó a másiknál.
Pihegve fújják ki magukat a sírnál.
Húsz esztendő óta szótlanul leszólják,
Az egyik a szegfűt, a másik a rózsát.

Neki csak lánya volt, de nekem fiam volt.
Neki csak fia volt, de nekem lányom volt.

Húsz esztendő óta várják s tán halálig,
Mikor ad igazat egyiknek a másik.²⁴

Mivel a pszichiátriai zavarok jelentős részének a szorongás a gyökere, csinján kell bánni a közvetlenül tükröt tartó szövegekkel. A Kányádi-vers ironikus hangneme lehetőséget ad az olvasónak a bizonyos mértékű távolságtartásra, hogy ne brutális erővel értse meg, mennyire dédelgeti veszteségeit ahelyett, hogy a még jelen lévő értékekre koncentrálna, hanem a szöveg világába belépve a saját tempójában szembesülhet vele, melyek azok a területek az életében, ahol önsorsrontó makacssággal ragaszkodik az áldozat-szerephez.

7. Zárás

Ha önmagunk maradéktalan feltárása lehetetlen is, az irodalomterápia segítséget nyújthat ahhoz, hogy felismerjük: identitásunk jelenlegi állapotában hogyan viszonyul az átélt életeseményeinkhez, milyen megküzdési stratégiáink működnek, és min érdemes változtatnunk jövőnk konstruktív formálásához. „Az én mások közvetítésén keresztül megalkotása lehet önmagunk feltárásának autentikus eszköze.”²⁵

24 KÁNYÁDI Sándor, *Egyberostált versek és műfordítások I: Tűnődés csillagok alatt*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2007, 91.

25 RICOEUR, *i. m.*, 24.

Felhasznált irodalom

- BAL, Mieke, *Narratology, Introduction to the theory narrative*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 1999, 142-161.
- BAL, Mieke, *Fokalizáció*, ford. FERENCZ Anna.
mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/ mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/szovegyujtemeny/bal/index.html.
- BÉRES Judit, *Biblioterápia babaváróknak – egy tematikus csoport tervezése és megvalósítása*, Könyvtári Figyelő, 2014/1, 43-61.
- BORTOLUSSI, Marisa, DIXON, Peter: *Psychonarratology: Foundations for the empirical study of literary response*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- COHEN, J.: *Defining identification: A theoretical look at the identification of audiences with media characters*, *Mass Communication & Society*, 4(3), 2001,
- DOLL, Beth, DOLL, Carol: *Fiatalok biblioterápiája, Könyvtárosok és mentálhigiénés szakemberek együttműködése*, a magyar szöveget gondozta MAGYAR Krisztina, h.n., Könyvtári Intézet, 2011.
http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/biblioterapia_gyermekeknek_es_serduloknek_0.pdf
- FONAGY Peter, TARGET, Mary, *A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelffejlődésében*, *Thalassa*, 9(1), 1998, 5-43.
- FÜZI Izabella, TÖRÖK, Ervin, *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe: Nézőpont = F. T., T. E., Vizuális és irodalmi narráció*, mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/ mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/tankonyv/nezopont/index.html
- GENETTE, Gérard, *Discours du récit = Uő, Figures III.*, Paris, Seuil, 1972.
- JENEY Éva, *Nyitott könyv: Irodalom, terápia, elmélet*, Budapest, Balassi, 2012.
- LÁSZLÓ János, *A történetek tudománya*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2005.
- PÓLYA Tibor, *A narratív szelfpszichológiai értelmezései = szerk. RÁKAI Orsolya – Z. KOVÁCS Zoltán, A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Budapest – Szeged: Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, 2003.

- RICOEUR, P., *A narratív azonosság*, ford. SEREGI Tamás. = LÁSZLÓ, J., THOMKA, B. (szerk.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, Budapest, Kijárat, 2001.
- SÉRA-FERENCZ Anna, *A fokalizáció kísérteties materialitása*, Doktori disszertáció, 2011.
- TRINGER László, *A pszichiátria tankönyve*, Budapest, Semmelweis, 2010.

ANITA G. TÓTH

Bibliotherapy and Narrative Identity

The aim of this study is to take a glimpse at the manifoldness of bibliotherapy. Besides giving a definition, I explain its types and mention the most prominent figures of its history. In the rest of my study I proceed to explain more thoroughly certain notions that play an essential part in the method. *Identification* is the most evident process of the unusual reading situation created by bibliotherapy. I specify the difference between *identification* and *mentalisation*. *Focalisation* is related to the characteristics of the text and has a very dominant effect on the psychological processes of the reader. I define *internal-*, *external-* and *zero focalisation*. *The relationship of the temporal localisation of the narrated events and the narrator* as one of the most important structural elements of self narration also gets a part in my study. I use a poem to demonstrate my point. Finally, I give an example of *experiencing time in a subjective way*, which is a characteristic related to the reader.

My hope is that this study helps to understand what tremendous help bibliotherapy can be for people to uncover their self, even if it is a process that can never be completed.

A Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztályának bemutakozása

Az Irodalomtudományi Osztály az irodalomtudományi doktori iskolák hallgatóinak és doktorjelöltjeinek szakmai szervezete. Osztályunk 2013. május óta működik eredményesen, kezdeti célkitűzésünket (hogy mind a hat Magyarországon irodalomtudományi PhD-képzést indító intézményt hatékonyan tudjuk képviselni) mára túl is szárnyaltuk. Nem csak magyarországi PhD-képzést indító egyetemekkel tartunk kapcsolatot, hanem külföldi doktori iskolákkal is. Osztályunknak van aktív tagja az Újvidéki Egyetemről, az Uniwersytet Warszawski, illetve a Jyväskyläni yliopisto hallgatói közül is. Munkánk hatékonysága az ő lelkesedésüknek, szakértelmüknek is köszönhető.

Elsődleges feladatunknak 2016. január óta a tudomány- és kultúra-szervezést, valamint az irodalom népszerűsítését tarjuk. Az irodalomtudományi doktori iskolát indító intézmények (Magyarországon: Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Miskolci Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Pécsi Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem) külön-külön is nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy hallgatóikat bevonják a tudományos életbe, ennek megvalósításához azonban a doktoranduszok aktív részvételére és egyetemek közötti párbeszédre, végső soron egy élénk tudományos közösség kialakítására is szükség van. Osztályunk büszke arra, hogy tagjai rendszeresen részt vesznek a különböző szakmai rendezvényeken.

Legfontosabb feladatunknak azt tartjuk, hogy programjainkkal keretet biztosítsunk a képzéseken, intézményeken és határokon átívelő

kapcsolatok kiépítésére, illetve az egyéni kutatási témák minél szélesebb körű bemutatására és megvitatására. Havonta szervezünk találkozási alkalmakat. Ezek lehetnek irodalmi tematikájú beszélgetések, illetve osztályunk lehetőséget biztosít arra is, hogy tagjai kutatási eredményeiket is ismertethessék, megvitathassák. Eseményeink időpontjait a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály Facebook oldalán is rendszeresen követhetővé tesszük.¹

2016-ban az első (februári) rendezvényünk témája Kaj Ádám zalai származású költő, rendező második színdarabjának kritikai és irodalmi értelmezése volt. A beszélgetésben négy, a színházhoz és a kortárs irodalomhoz értő személy vett részt (Kaj Ádám és Bödecs László költők, Kalmár Balázs színházesztéta, Kollár Zsuzsanna ELTE BTK doktori hallgató). Célkitűzésük az volt, hogy a Dukai Takács Judit életéhez és művészetéhez szorosan kapcsolódó *Tarantella* irodalmi és eszmetörténeti megközelítésén túl a színházi perspektívákat is behozza az értelmezésbe, s a beszélgetés rávilágítson arra, a költészetben két költőszemélyiség találkozása hogyan konstruálja meg a konvenciók és a szabálykövetés művészeti kontextusait egy kortárs drámában.²

Második (áprilisi) rendezvényünkkel célkitűzésünk elsősorban az volt, hogy a másnap kezdődő Tavasz Szél 2016 konferencia előtt az irodalomtudományt hallgató kollégákat összehozzuk egy igényes és vitaindító irodalmi beszélgetésre. A gyermekirodalomról való gondolkodásra öt szakértő (Kadlót Nikolett költő, szerkesztő; Sándor Csilla főszerkesztő, Radnóti Blanka és Pásztóhy Panka írók és illusztrátorok, valamint Kulcsár Sarolta újvidéki doktori hallgató) művészeti és tudományos beszélgetése buzdította a lelkes közönséget. A beszélgetés első felében a megújulás irodalmi kontextusban elhelyezett fogalmának több dimenziójú megközelítését tárgyaltuk meg. A mit is jelent a megújulás az irodalomban, a gyermekirodalomban kérdésnek

1 Rövid bemutatkozásunk olvasható az Osztály honlapján: http://www.dosz.hu/tudomanyos_osztalyok/irodalomtudomanyi_osztaly (2016.06.04.)

2 Eseményünkről megjelent tudósítás: SZABÓ P. Katalin, *Nagy csapás a versírás*, http://kultura-es-kritika.blog.hu/2016/02/16/nagy_csapas_a_versiras (2016. 06. 04.)

a megfogalmazása ugyanis óhatatlanul bevonja a gondolkodásba annak az előfeltételezését, hogy a gyermekirodalomban periódusokat tudunk kijelölni, s ezeknek a periódusoknak a szerzői egymáshoz képest is meg kívánják magukat határozni. Ez jelentette a beszélgetés fő témáját.³

2016-ban is eredményesen képviseltettük magunkat a Tavaszi Szél 2016 multidiszciplináris, tudományos konferencián. Nagyon büszkék voltunk eredményes és sikeres hallgatóinkra, valamint arra, hogy osztályunk az egyik olyan osztály volt, amely rendelkezett idegen nyelvű szekcióval. Ebben az évben négy alszekcióval képviseltettük magunkat a Doktoranduszok Országos Szövetségének konferenciáján, és nagyon büszkék vagyunk díjazottjainkra: Tóth Krisztina Kitti (English and Related Literature), Kiss Tímea (Interkulturális kapcsolatok az irodalomban), Boldog-Bernád István – Mészáros Gábor (Klasszikus irodalom) és Váradi Ábel (Modern irodalom) tartották az Irodalomtudományi szekció legjobb előadásait.

Májusi eseményünk elsődleges témája a kritikaírás magyar hagyománya volt. A beszélgetés résztvevői között az ELTE irodalomtudományi doktori iskolájának több doktori programjából képviseltették magukat a hallgatók: volt résztvevő a magyar és európai felvilágosodás (Mészáros Gábor), a késő romantikus és kora modern (Steinmacher Kornélia), az 1945 utáni magyar irodalom (Nyerges Gábor Ádám és Tinkó Máté költők, szerkesztők), valamint az irodalmi modernség (Tóth Anikó) doktori programból is, így a magyar kritikaírás minden korszakának szakértői megszólaltak a beszélgetésen. A Jaffa Kiadó munkatársaként és íróként Szendi Nóra csatlakozott a vitafórumhoz. A beszélgetés tematikus pontok köré szerveződött, melyek közül az első a kritikaírásban fellelhető két nagy hagyomány (szaktudományos értekezés és széles közönséghez szóló mű) felől fogalmazta meg azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e a kortárs magyar irodalom esetében iskolákról. A beszélgetés elsődleges célkitűzése az volt, hogy elhelyezze a kritikaírás jelentőségét a mindenkori, de kiváltképp a kortárs irodalmi életben, a magyar folyó-

3 Beszámoló olvasható: SZABÓ P. Katalin, „A nagy írók mindent meg tudnak írni”, <http://felonline.hu/2016/05/01/a-nagy-irok-mindent-meg-tudnak/> (2016. 06. 04.)

irat-kultúrában.⁴

Tagjaink tudományos és kulturális eredményeinek publikálását megkönnyítendő szoros kapcsolatot ápolunk számos folyóirattal (Apokrif irodalmi folyóirat [Budapest], Credo – evangélikus folyóirat [Budapest], FÉLonline [Budapest], Kultúra és Kritika [Piliscsaba], Pannon Tükör [Zalaegerszeg], Prae.hu [Budapest]), rádióval (Mária Rádió [Budapest]) és szakkollégiummal (például Hatvani István Szakkollégium [Debrecen]) őket munkánk eredményességét tekintve kiemelt partnereinkként kezeljük. Partnereink főszerkesztői, szerkesztői eseményeinken aktívan részt vesznek, tudományos gondolkodásunkat nagyban segítik meg látásaikkal, rendezvényeinkről készült beszámolóinknak megjelenési fórumot biztosítanak.

Jelen kötettel pedig útjára indítunk egy tanulmánykötet-sorozatot, amelynek különböző darabjai a kutatási témáknak megfelelő nyelven írt szövegeket gyűjtenek majd össze. A tanulmánykötet sorozat megindítása az Irodalomtudományi osztály első elnökének, Tamás Péternek (Eötvös Loránd Tudományegyetem) az ötlete volt, megvalósítását a második elnök Horváth Attila (Debreceni Egyetem) is ösztönözte. Büszkéek vagyunk rá, hogy ezzel a szép, több korszakot átfogó tanulmánygyűjteménnyel megvalósítottuk.

Siófok, 2016. 06. 11.

Szabó P. Katalin
elnök

⁴ Az eseményről tudósítás olvasható: SZABÓ P. Katalin, „*nem szabad túlszeretni az irodalmat*”, <http://felonline.hu/2016/06/02/nem-szabad-tulszeretni-az-irodalmat/> (2016. 06. 04.)

Partnereink

A Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály
partnerei

Apokrif
irodalmi folyóirat

AΠIOKRIF



FÉLonline

Fiatal, független, nonprofit
kulturális magazin

The screenshot displays the FÉLonline website layout. At the top, there is a navigation bar with the site name 'FÉLonline' and a menu including 'SZÖVEG', 'ZENE', 'SZÍNHÁZ', 'FESTIVÁL', 'KÜLLÖTAS', 'BESZÁMLÓ', 'KÖNYVNYITKA', 'INTERJÚ', and 'FILM'. A secondary navigation bar lists 'VEVS + PRCS + MEGHÍVÁS' and 'FRISS SZÖVEG'. The main content area features a large featured article 'TURISTA ÉS ZARÁNDOK' by Balázs, with a 'READ MORE' button. Below it are three smaller article cards: '5 ESEMÉNY, AMIT NE HADYKI AZ IDEI KÖNYVHETEN', 'FESZTERHEB – A HANGZÁS TERE, A TERNANGZASA', and 'A KIRÁLYD ÉS A TOJÁSOK'. The sidebar on the right contains a 'FRISS SZÖVEG' section with several article thumbnails and titles, such as 'ELŐSZÓ', 'A KORAB', 'TRÁVULDAS A HETEK HÁTTÉR', and 'HÖLIFRÁZSOK'. At the bottom of the page, there is a QR code.



Hatvani István Szakkollégium

A Debreceni Egyetem
tehetséggondozó intézménye



Kultúra és Kritika
A PPKE BTK Esztétika Tanszékének
kritikai portálja

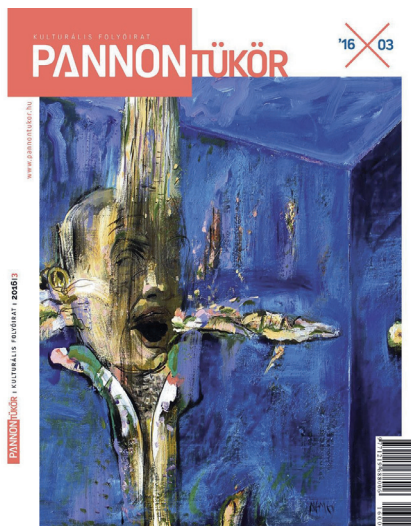


Pannon Tükör

kulturális folyóirat



Gábor Szabó: Két nő, Kékvölgy-2013



Tartalomjegyzék

Előszó	5. oldal
Szabó Ágnes: „A’ Hunyadiak Sarcophágja”	11. oldal
Kaszap-Asztalos Emese: Európai hazánkfia - Liszt Ferenc és a reformkor	29. oldal
Nyerges Gábor Ádám: Énke és az elfeledett dalnok - A Karinthy-líra bizonyos identitásairól	45. oldal
Vigh Imre: Borges és a(z alternatív) történelem	67. oldal
Gyuris Kata: Kisebbségi irodalmak - Kafkai fordulatok J. M. Coetzee két regényében	77. oldal
Kurcz Ádám István: Kényszerűségből szelídített villongások - Nemzeti(ségi) konfliktusok rafinált előadásban Gion Nándor két regényében	91. oldal
Gorove Eszter: Beszélgetés és emlékezés - Oravecz Imre: Beszélgetések nagyapámmal	109. oldal
Furkóné Dr. G. Tóth Anita: Irodalomterápia és narratív identitás	123. oldal
A Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztályának bemutatkozása	137. oldal
Partnereink: A Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály partnerei	142. oldal
Tartalomjegyzék	148. oldal